

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Немања Б. Џуверовић

**СМАЊЕЊЕ ЕКОНОМСКИХ
НЕЈЕДНАКОСТИ КАО ПРЕТПОСТАВКА
МИРА: СЛУЧАЈ ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕ**

докторска дисертација

Београд, 2012

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Nemanja B. Džuverović

**REDUCING ECONOMIC INEQUALITIES
AS A PRECONDITION OF PEACE:
THE CASE OF LATIN AMERICA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012

Ментор

Проф. др Радмила Накарада, *Факултет политичких наука Универзитета у Београду*

Комисија

Проф. др Драган Симић, *Факултет политичких наука Универзитета у Београду*

Др Владимир Гречић, научни саветник, *Институт за међународну политику и привреду*

Датум одбране:

Изјава захвалности

Велику захвалност дугујем менторки, Радмили Накаради, за сав труд, помно читање и сугестије који су помогли да рад добије тренутну форму. Поред тога, велики допринос дао је и Лоренс Вајтхед (Laurence Whitehead), мој супервизор из Оксфорда чији су савети у вези литературе и проналажења одговарајућих саговорника били драгоцени. Не мању захвалност дугујем колегама из Оксфорда због наших вишесатних разговора који су ми помогли да увидим бројне недостатке и који су ме мотивисали да наставим даље. На крају, неизмерну захвалност дугујем особама које мени највише значе; Драгани, Игору и Бранку који нажалост није дочекао да види рад којим се сам највише поносио. Мојој Мирјани и њеној безграничној и безусловној вери у мене и моје могућности. И наравно, мајци Бранислави, за све и због свега.

Смањење економских неједнакости као претпоставка мира: Случај Латинске Америке

Резиме

Рад се бави истраживањем економских неједнакости као могуће једног од доминантних узрока насилних сукоба унутар држава на почетку 21. века. При томе, постојећа економска структура узима се као кључни разлог високе стопе економске неједнакости. Аутор кроз анализу кретања међународне и унутрашње неједнакости у другој половини 20. века показује како је управо либерализација и укидање бројних тржишних и не-тржишних баријера главни узрок драстичног пораста два облика неједнакости која су достигла историјски највиши забележени ниво. У таквим условима, аутор закључује да неједнакост престаје бити искључиво економска категорија и добија, шире, друштвено значење.

Приликом истраживања начина путем којих се неједнакост трансформише у сукоб аутор полази од три теоријска становишта. Први од њих је теорија мобилизације ресурса која сматра да само постојање неједнакости није довољно за формирање насилних сукоба већ је неопходно и присуство других елемената. Стављајући важност на категорије интереса, организације, мобилизације и колективне акције наведена теорија у први план истиче важност друштвених тј. социјалних фактора у започињању сукоба. Поред тога, истражује се теорија хоризонталних неједнакости која неједнаки економски положај појединца повезује са његовом припадношћу различитим групама које су мање или више депривилеговане. На крају, присутна је и теорија релативне депривације која важност придаје психолошким факторима тј. фрустрацији која настаје код појединаца услед великог раскорака између пожељног и постојећег стања. Аутор примећује да се овакво објашњење у потпуности поклапа са природом настанка економских неједнакости и да је због тога концепт релативне депривације најпотпуније може објаснити природу настанка везе неједнакост-сукоб.

Када су у питању конкретне стратегије којима би се овако створене неједнакости ублажиле или искорениле аутор се окреће латиноамеричком континенту и политици влада лево од центра које су са почетком 21. века постале доминантне у овом делу света. При томе, аутор њихов успех објашњава позивањем и применом решења која су заговарана од стране припадника тзв. теорије зависности. Важност утицаја друштвених чинилаца на економску структуру и већа улога државе у економску животу и подстицању развоја су по таквом тумачењу кључни за ублажавање социјалних разлика које су посебно изражене у Латинској Америци где је ова теорија и настала '60-их година прошлог века.

Савремене владе примењују наведене ставове, али и уводе нове елементе прилагођавајући се промењеним међународним и унутрашњим околностима. Примењују се две струје унутар нове латиноамеричке левице при чему једна (умерена) тежи измени постојећег капиталистичког система док друга (радикална) улаже напоре да поновно афирмише идеју социјализма. Аутор наводи да обе струје имају успеха у постизању зацртаног циља (смањење неједнакости) и да разлике које се испољавају представљају предност, а не недостатак јер показују да пут до промене не мора бити једнозначан.

Аутор закључује да су економске неједнакости достигле ниво који се може окарактерисати као критичан и да свет улази у област непознатог када је у питању њихов утицај на формирање насилних сукоба. Управо због тога потреба стварања другачијих модела развоја, који у својој основи имају залагање за већим степеном друштвене правде, данас је по ауторовом мишљењу посебно изражена.

Кључне речи

економске неједнакости, сукоб унутар држава, релативна депривација, теорија мобилизације ресурса, хоризонталне неједнакости, нова левица, Латинска Америка, Бразил, Венецуела

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Међународне студије

Reducing economic inequalities as a precondition of peace: The case of Latin America

Abstract

The dissertation is researching economic inequalities as, possibly, one of the dominant causes of intra state conflicts as the beginning of the 21st century. By doing that, work is focusing on present economic structure as the key reason for high rates of economic inequality. The author analyzes the trends of international and internal inequalities in the second half of the 20th century and concludes that the main cause of the dramatic increase in both types is market liberalization and elimination of numerous trade and non-trade barriers that led to historically highest recorded inequality levels. In such circumstances, the author concludes that the inequality ceases to be purely economic category and attain wider, social impact.

The process of transformation inequality into a violent conflict is explained by using three different theoretical frameworks. The first one (The Resource Mobilization Theory) states that simple existence of inequality is not sufficient for the formation of violent conflict, and that the presence of other elements is necessary as well. By placing importance on categories of interest, organization, mobilization and collective action theory emphasizes the importance of social factors in conflict formation. In addition, Theory of Horizontal Inequalities is also considered due to it's emphasizing on importance of group membership for economic status of individuals. Finally, into the consideration is taken the Theory of Relative Deprivation which is focusing on the importance of psychological factors, i.e. frustration (in conflict formation) which occurs when large discrepancies between desired and current state present itself. The author notes consistency of this theory in explaining nature of economic inequalities, which is why the concept of relative deprivation is taken as the most suitable one for the explanation of the relationship inequality-conflict.

When it comes to contemporary methods designed to alleviate or eradicate inequalities author is focusing on Latin America and the left-of-center governments that are dominant in this part of the world. The success of these governments in combating inequality, in author's opinion is explained by their theoretical background based on the Dependency Theory. The importance of social factors for the economic structure and greater state role in economic development are seen by this interpretation essential for reduction of extreme social differences, especially prominent in Latin America where this theory has originated.

Modern Latin American governments apply abovementioned approach, but also introduce elements that are adapted to the new international and domestic environment. Within these lines, the presence of two different factions is recognized; one (moderate) that seeks modification of the existing capitalist system, and the second (radical) which is making efforts to re-affirm the idea of socialism. The author notes that both factions are successful in achieving the set goal (reducing inequalities) and presume that manifested differences can be seen not as an obstacle but as an advantage, since they are indication that change is not necessary unambiguous.

The author concludes that economic inequalities have reached the level that can be characterized as critical and that the world has entered in the phase of the uncertainty when it comes to their impact on the formation of violent conflicts. Therefore, in his opinion, the need for new models of development, based on higher degree of social justice, is pronounced more than ever before.

Key words

Economic inequalities, intra state conflict, relative deprivation, the resource mobilization theory, horizontal inequalities, new left, Latin America, Brazil, Venezuela

Field of study: Political Science

Academic discipline: International Studies

Садржај

Листа скраћеница	стр. <i>xi</i>
Листа слика и табела	стр. <i>xiv</i>
Увод	стр. 1
Део 1: Економске неједнакости	
1.1 Економске неједнакости: појам, одређење и врсте	стр. 6
1.2 Неједнакости унутар држава	стр. 11
1.3 Међународне неједнакости	стр. 22
1.3.1 Однос Глобалног севера и Глобалног југа	стр. 25
1.4 Случај Латинске Америке	стр. 29
Део 2: Однос између економских неједнакости и сукоба унутар држава	
2.1 Сукоби унутар држава: појам и одређење	стр. 41
2.2 Теорија релативне депривације (Тед Гур)	стр. 52
2.2.1 Врсте депривације	стр. 57
2.2.2 Емпиријска истраживања	стр. 59
2.3 Теорија мобилизације ресурса (Чарлс Тили)	стр. 66
2.3.1 Револуције и ТМР	стр. 72
2.3.2 Емпиријска истраживања	стр. 74
2.4 Хоризонталне неједнакости	стр. 77
2.4.1 Емпиријска истраживања	стр. 85
2.5 Домети теорија у осветљавању односа неједнакост-сукоб	стр. 86
Део 3: Релевантност теорија развоја за савремене стратегије смањења неједнакости	
3.1 <i>La dependencia</i> : настанак и историјски развој	стр. 95
3.2 Теорија зависности (Раул Пребиш)	стр. 103
3.2.1 Однос Центра и Периферије	стр. 106
3.2.2 Стратегија промене: ка Трећем путу економског развоја	стр. 109

3.2.2.1 Друштвена употреба профита	стр. 112
3.3 Капитализам неразвијености (Андре Гундер Франк)	стр. 115
3.3.1 Неомарксизам - радикалан поглед на развој	стр. 116
3.3.2 Метропола, Сателит и развој не-развоја	стр. 120
3.3.3 Развој не-развоја или револуција	стр. 123
3.4 Домашај и границе (латиноамеричких) теорија развоја	стр. 126
Део 4: Савремене стратегије смањења неједнакости у Латинској Америци	
4.1 Нова левица и политика развоја влада лево-од-центра	стр. 134
4.2 Ружичасти социјализам (Бразил)	стр. 143
4.2.1 <i>Болса фамилија</i>	стр. 148
4.2.2 Партиципативни буџет	стр. 160
4.3 Социјализам за 21.век (Венецуела)	стр. 168
4.3.1 Мисије	стр. 176
4.3.2 Комунални савети	стр. 188
Закључак: о односу економских неједнакости и мира	стр. 196
Литература	стр. 203
Биографија аутора	стр. 221

Листа скраћеница

АД	апсолутна депривација
АЛБА	Боливарова алтернатива за Америку
БДП	брuto друштвени производ
БС	буџетски савет
БФ	Болса фамилија
ВН	вертикалне неједнакости
ДА	Демократска акција
ДоЦ	десно од центра (владе)
ДТ	депривација тежње
ЕКЛА	Економска комисија за Латинску Америку
ЕН	економске неједнакости
ЗЕ	Западна Европа
ИЕ	Источна Европа
ИСУ	индустријализација путем супституције увоза
ЈСФ	Јединствени социјални фонд
КХДП	Конзервативно-хришћанска демократска партија
КП	канцеларија за планирање
КПВ	Комунистичка партија Венецуеле
КС	комунални савети
КХК	комплексне хуманитарне катастрофе
ЛСЈП	Локални савети за јавно планирање
ЛоЦ	лево од центра (владе)
М	метропола
ММФ	Међународни монетарни фонд
МНК	мулти-националне корпорације
НЛ	нова левица
НМЕН	непондерисана међународна економска неједнакост
НВО	невладина организација

НПЕДР	Национални план за економски и друштвени развој
НУП	Национални Универзитет Ла Плате
ОЕЦД	Организација за европску сарадњу и развој
ОД	опадајућа депривација
П	периферија
ПА	Порто Алегре
ПБ	партиципативни буџет
ПБЛ	План Боливар
ПД	прогресивна депривација
ПЗЗ	Покрет земљорадника без земље
ПМНЕ	пондерисана међународна економска неједнакост
ПН	политичка нестабилност
ППТ	Покрет Пета (V) република
ПС	Покрет за социјализам
ПСВ	Покрет за социјализам Венецуеле
РБП	Револуционарни боливарски покрет
РД	релативна депривација
РП	Радничка партија
РПБ	Радничка партија Бразила
РБП	Револуционарни боливарски покрет 200
С	сателит
САД	Сједињене Америчке Државе
СБ	Светска банка
СЛ	стара левица
ССФ	Светски социјални форум
ССП	Социјални стратешки план
СССР	Савез Совјетских Социјалистичких Република
СУД	сукоб унутар држава
ТЈ	Тржиште југа
ТМР	теорија мобилизације ресурса
ТЗ	теорија зависности
ТСС	теорија светског система

УДС	унутрашњи државни сукоб
УЕН	унутрашње економске неједнакости
УН	Уједињене нације
УК	Уједињено Краљевство
УСПВ	Уједињена социјалистичка партија Венецуеле
УТН	условни трансфер новца
ФАО	Организација за исхрану и пољопривреду
ФОС	Федерација општинских савета
ХН	хоризонталне неједнакости
Ц	центар

Листа слика

- Слика 1.1   Лоренцова крива
- Слика 2.1   Врсте ратова по годинама у периоду 1946-2007
- Слика 2.2   Теорија релативне депривације
- Слика 2.3   Теорија мобилизације ресурса
- Слика 2.4   Теорија хоризонталних неједнакости

Листа табела

- Табела 1   Нова левица у Латинској Америци
- Табела 2   Стратегије и инструменти социјалних политика Венецуеле и Бразила
- Табела 3   Највећи програми условног трансфера нова у Латинској Америци
- Табела 4   Модели социјалних програма у Латинској Америци
- Табела 5   Боливарске мисије у Венецуели

Увод

Студије мира су у проучавању сукоба и претпоставки мира створиле корпус спознаја које налажу да се истражује сложеност и вишедимензионалност узрока који доводе до насиља. То, између осталог, значи да сукоб није могуће у потпуности разумети, уколико се не изврши анализа свих могућих узрока. При томе, мултиузрочност указује на могућност постојања више узрока различите природе (религијски, етнички, економски и др.), али може бити и показатељ да је сукоб мотивисан групом разлога који се могу сврстати под један узрок, било да је то политички, социјални или неки други. Случај тзв. слабих држава у којима је поред непостојања државног ауторитета на целокупној територији, ускраћен и приступ централној власти некој од група, један је од таквих примера. Поред тога, студије мира истражују и феномене (и процесе) чије деловање ствара конфликтни потенцијал који, под одређеним условима, може довести до формирања некомпатибилности између два или више актера што као последицу може имати избијање насиља.

Истовремено, истраживање сукоба не може бити потпуно без анализе конкретних друштвено-историјских околности у којима се они формирају. Управо због тога је током Хладног рата тежиште у изучавању узрока сукоба стављано на идеолошке разлике и територијално-експанзионистичке разлоге, док је период након тога био испуњен истраживањима, пре свега, етничких и религијски мотивисаних сукоба. Такође, окончање конфротације између два идеолошка блока донело је промену доминантног нивоа анализе, при чему су сукоби унутар држава постали главни предмет истраживања.

Социо-економски узроци се у истраживању сукоба појављују почетком '80-их година. При томе, истраживачи су исказали интересовање за анализу непосредних узрока из ове групе (природни ресурси, степен привредног развоја државе и сл.), али и за економске феномене који са собом носе конфликтни потенцијал. Међу њима, као један од најважнијих истицала се економска неједнакост.

Крај Хладног рата утицао је да се наведено поље анализе делимично прошири, док је са почетком 21. века проблем економске неједнакости доспео у средиште истраживања о узроцима сукоба. Два су разлога за такву промену. Први је неједнакост сама по себи, која је данас достигла историјски највиши забележени ниво, како на унутрашњем тако и на глобалном нивоу. Економска неједнакост је тренутно, у оквиру државних граница, за трећину виша у односу на прошли век. У појединим случајевима (земље бившег СССР), неједнакост је удвостручена током претходне три деценије, док је у најдрастичнијим примерима (НР Кина) за чак три пута виша. Слична ситуација је и на глобалном нивоу где се однос 20% најбогатијих и најсиромашнијих у последњих пола века погоршао за четири пута (са 1:20 на 1:80).

Други разлог повећане важности изучавања економских неједнакости је нестанак корективних механизма који су током већег дела прошлог века спречавали њен нагли раст. Са променом модела организовања економског живота, започетом крајем '70-их година, а са завршетком Хладног рата и глобално раширеном (кроз модел неолиберализма), наведени механизми у потпуности нестају. Због тога, неједнакости почињу драматично и непрестано да расту чиме се додатно интензивира њихов конфликтни потенцијал, који је иницијално већ био висок. У оваквим условима, економске неједнакости престају да буду искључиво латентни и постају манифестни узрок будућих насилних сукоба. Отуда се њихово истраживање у студијама мира, данас, поставља као један од приоритета.

Истраживање економских неједнакости пружа и могућност деловања у правцу њихове превенције. Управо Гур наводи да је између манифестације одређеног узрока и његове трансформације у насилни сукоб неопходан проток времена од најмање десет година што представља идеалну могућност за стварање нових, делотворних, стратегија превенције. Када је реч о економским неједнакостима формулисање таквих стратегија имало би двојаки утицај. Са једне стране, умањила би се важност економских фактора у избијању насиља, док би се упоредо са тим, деловало у правцу ”провенције” (Бартон 1990) сукоба.

Када је реч о самим превентивним мерама, један од могућих одговора јесу и стратегије латиноамеричких влада лево од центра. Левица у Латинској Америци

је током последње деценије створила нове механизме и спровела низ мера који су, заједно, показали позитивне резултате када су у питању економске неједнакости. Као прво, остварен је значајан пад неједнакости у свим земљама где су присутне владе лево до центра. Ситуација је слична и са неједнакошћу између ових држава, чији је низак ниво довео до тога да су земље континента, упоредно гледано, веома једнаке. Подаци добијају на важности ако се узме у обзир да је латиноамерички континент једини део света где се током претходних десет година остварује смањење неједнакости и да земље овог дела света бележе најниже стопе економске неједнакости у својој историји.

Други разлог за анализу стратегија левих влада јесу квалитативни резултати на пољу смањивања неједнакости. Програми, стратегије и органи, створени са циљем превладавања социјалног јазу у државама Латинске Америке редефинисали су начин на који се приступа проблему неједнакости и социјалне искључености. Стратегије подизања људског капитала и програми свеобухватне помоћи, који престају да буду искључиво социјална категорија, се због своје природе и начина рада битно разликују од већине других програма што их чини важним примером када је реч о ублажавању економских неједнакости. Делујући на тај начин, стратегије истовремено представљају један од могућих начина спречавања сукоба изазваних увећаним социјалним раслојавањем. У складу са тим, неопходно им је посветити више пажње.

На основу свега изреченог формира се општа хипотеза нашег истраживања која гласи:

X1: Главни узроци сукоба у 21.веку биће другачији у односу на оне током претходног века, с тим што се повећање економске неједнакости појављује као један од могуће доминантних узрока насиља.

На основу опште произилазе и посебне хипотезе истраживања. Прва од њих (X2), наводи да се економске неједнакости драстично увећавају, пре свега, захваљујући ширењу неолибералног модела од почетка '80-их година. Друга посебна хипотеза (X3) истиче да постоји директна повезаност између

неједнакости створених на овај начин и избијања различитих облика насилних сукоба, укључујући и оне унутар држава.

Појединачне хипотезе односе се на Латинску Америку која представља студију случаја у нашем истраживању. Прва појединачна хипотеза (X4) наглашава да смањење неједнакости у овом делу света, поред економских ефеката, делује и као мера превенције када су у питању насилни сукоби. Друга појединачна хипотеза (X5) наводи да главне заслуге за позитивне учинке на пољу смањивања неједнакости припадају латиноамеричким владама лево од центра које спроводе иновативне економске и социјалне стратегије, што је у складу са главним поставкама теорије зависности о важности улоге државе у умањивању социјалних поларизација (X6).

Када су у питању коришћене методе оне се заснивају на методологији друштвених наука. Као опште методе користе се хипотетичко-дедуктивна и статистичка из којих се изводе основне попут анализе, синтезе и класификације. Компаративна анализа користи се приликом утврђивања степена сличности и разлика друштава и региона у којима се истражује питање неједнакости, што се поготову односи на случај Латинске Америке. Приликом прикупљања података користи се метода анализе садржаја докумената док се сами подаци проналазе у базама Уједињених нација (*World Income Inequality Database 2 – WIID2*), Светске банке (*World Development Indicators*), Међу-америчке банке за развој (*SEDLAC*), Одељена за мир и истраживање сукоба Универзитета у Упсали (*The Uppsala Conflict Data Program*) и Универзитета у Пенсилванији (*Corralates of War*).

Коришћена литература припада различитим научним дисциплинама услед карактера самог истраживања. Поред радова из области студија мира и решавања сукоба, користе се истраживања која се баве темом унутрашње и међународне неједнакости. Такође, с обзиром да је студија случаја посвећена Латинској Америци анализирани су и бројни аутори који се баве питањима политичког и економског развоја континента у последњих пола века са нагласком на истраживања нове левице током последње деценије. С обзиром да је основни предмет истраживања анализа узрока сукоба у 21. веку дисертација је намењена истраживачима мира који се баве новим генерацијама сукоба као и другим научним дисциплина међународних односа које се баве сличним питањима.

Рад је поред увода и закључка подељен на четири дела. У првом делу бавимо се економским неједнакостима. При томе, наглашава се важност разумевања различитих облика неједнакости унутар и између држава и анализира се тенденција пораста неједнакости у периоду од краја Другог светског рата до данас са посебним нагласком на период након 1980. године.

Други део посвећен је теоријама решавања сукоба које неједнакост анализирају као могућ узрок избијања насиља. Истражују се три теоријска оквира (релативна депривација, мобилизација ресурса и хоризонталне неједнакости) која заступају различите ставове по питању фактора који утичу на стварање везе између економских неједнакости и сукоба. У овом делу се такође врши њихова упоредна анализа и издваја се теорија која је најпогоднија за објашњење начина путем кога економске неједнакости могу утицати на избијање насиља.

Трећи део посвећен је теорији зависности. Истраживање овог теоријског правца укључено је у рад јер он представља полазишну основу за савремене економске и социјалне стратегије влада лево од центра у Латинској Америци. При томе, детаљно се приказују две струје (структуралистичка и неомарксистичка) унутар наведене теорије и врши се упоредна анализа њиховог утицаја на деловање нове латиноамеричке левице.

Последњи део посвећен је студији случаја две латиноамеричке државе и инструментима које њихове владе користе у превладавању социјалних поларизација. На примерима Бразила и Венецуеле показују се практичне импликације политика нових влада лево од центра, као и њихова достигнућа у економској и социјалној области.

На крају, сумирају се резултати истраживања и извлаче шире импликације о вези између економске неједнакости и мира.

Део 1: Економске неједнакости

1.1 Економске неједнакости: појам, одређење и врсте

У уводу смо напоменули да по нашем мишљењу долази до постепене промене предмета сукоба при чему узроци који су доминирали у претходних пола века своје место препуштају другима који се сада глобално испољавају што је последица убрзане унификације света. У наставку рада детаљније ћемо се позабавити измењеном природом савремених сукоба као и шта под тим појмом тачно подразумевамо док у овом делу желимо да прикажемо разлоге због којих сматрамо да ће неједнакост, а поготову она економске природе, бити један од главних узрока сукоба у 21. веку. Међутим, пре него што то урадимо неопходно је прво да одредимо шта подразумевамо под тим појмом.

Економска неједнакост се у најопштијим цртама може одредити као неједнако поседовање богатства сачињеног од личног дохотка и економских добара. Она се такође може дефинисати и негативно као што то ради Фајербол који наводи да је:

”неједнакост одсуство једнакости које постоји када је X распоређено једнако по јединицама тј. када свака од њих има једнак ниво X ” (Фајербол 2003, стр.71)

при чему те јединице могу бити појединци или групе као што су то домаћинства и окрузи, а у најопштијем облику и нације тј. државе.

С обзиром да идеална једнакост не постоји намеће се питање на који начин је могући измерити једну такву неравнотежу. Постоје неколико могућих начина за такав подухват. Први је помоћу Индекса људског развоја (*Human Development*

Index)¹ где се ЕН посредно показује тј. кроз везу са образовним индексом (укупан број година школовања) као и са очекиваним животним веком. Идеја у оваквом посматрању на економску неједнакост јесте да она (неједнакост) не зависи једино од висине дохотка већ и од услова који су довели појединца до тога да има одређени лични доходак. Управо због тога једна од три промењиве јесте и образовање као кључан фактор за стицање одређених квалификација које омогућавају индивидуи да се креће навише (или наниже) на доходовној лествици, при чему дужина животног века утиче, али и зависи од степена образовања. У оваквом тумачењу земље се деле на оне са веома високим, високим, средњим и ниским индексом људског развоја при чему сва три елемента имају подједнаку важност.

Поред поменутог индекса, ЕН се може мерити путем степена сиромаштва које по Светској банци (2000) представља лишавање појединаца могућности благостања. Надовезујући се на овакве тврдње аутори попут Хадона и Канкера (2009) износе запажање да сиромаштво настаје када појединац није у могућности да присвоји одређени ниво прихода, образовања или социјалних права који ће им омогућити задовољавање основних потреба. Са друге стране, Сен (1987) сматра да се такво стање ствара уколико је индивидуи онемогућено нормално функционисање унутар друштва. Без обзира које од споменутих навода се узима као најтачније очигледно је да је сиромаштво присутно када појединац не може унутар свога друштва да оствари одређени минимум благостања. Треба такође напоменути да се унутар овако дефинисаног оквира препознаје екстремно и умерено сиромаштво при чему први облик означава скоро потпуну ускраћеност свих елемената који су набројани, а који се могу подвести под благостање.

Међутим, и поред тога што индекс људског развоја и степен сиромаштва имају важну улогу у изучавању, између осталог, и економске неједнакости они нису најпогоднији за наше истраживање из два разлога. Као прво, њиховим

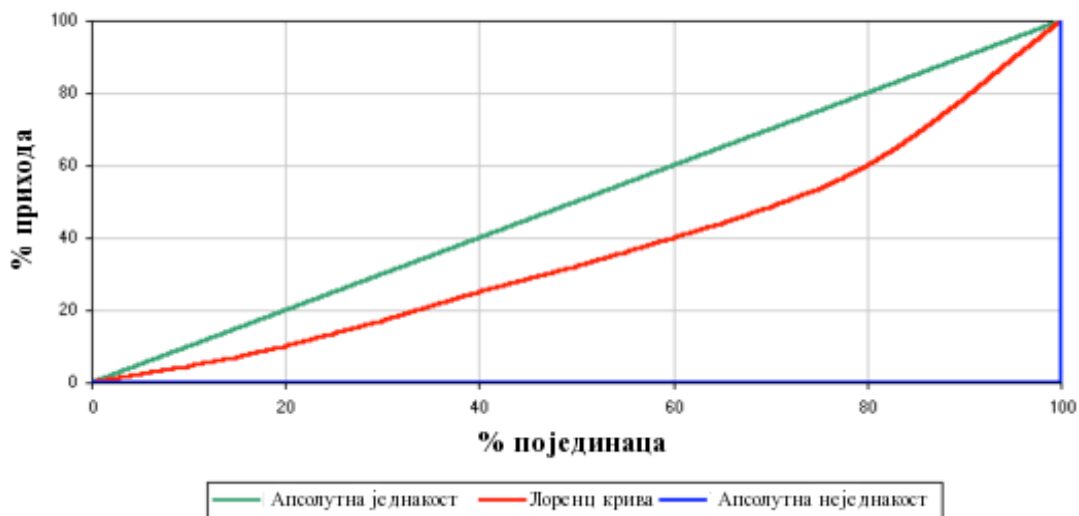
---

¹ Индекс људског развоја део је редовних годишњих извештаја Уједињених нација о ступњу развоја већина држава света. Индекс може да има вредност између 0 и 1. Земље са индексом преко 0.800 имају висок степен људског развоја. Оне које имају између 0.500 и 0.800 се сматрају средње развијеним док државе са скором мањим од 0.500 имају статус неразвијених када је у питању људски развој.

коришћењем није могуће обухватити целокупну популацију. Оба модела се односе тј. истражују део становништа који се налазе испод одређене линије без намера да се објасни положај група које нису депривилеговане. То постаје велика препрека када се истражује неједнакост у развијеним државама где се мали број појединаца налази испод границе сиромаштва чиме значајан део популације остаје неистражен. Поред тога, потешкоћу представља и чињеница да се у овим случајевима економска неједнакост не изучава самостално већ у садејству са другим елементима. Самим тим, уколико би смо се одлучили за један од ова два начина мерења ЕН не би смо могли у потпуности да одредимо који је њен утицај у односу на друге факторе што је веома важно за наше истраживање у коме се неједнакост посматра самостално. Због свега тога, сматрамо да је економску неједнакост најоптималније мерити непосредно, кроз упоређивање висине личних доходака појединаца или домаћинстава, и исказати након тога путем Гини (*Gini*) коефицијента.² На тај начин, (пре)остали фактори, присутни у горе споменутих моделима, се искључују из обрачуна, а истовремено се обухвата целокупна популацију. Укупно становништво се при томе процентуално класификује на групе од 10 или 20 одсто најбогатијих и најсиромашнијих зависно од потреба истраживања које се међусобно упоређују и исказују кроз тзв. ”лоренцову криву” (види слику 1.1).

---

² Гини коефицијент је мера за израчунавање неједнакости. Вредности су одређене од 0 до 100. Када бројка расте неједнакост се повећава. Уколико је вредност 0 значи да сви појединци имају исто, док у супротном случају, када је вредност 100, све приходе остварује само једна особа унутар друштва

Слика 1.1 Лоренцова крива

Додатна предност мерења економске неједнакости путем Гинија или њему сличних метода³ је у томе што оно може бити извршено унутар одређене државе (*Internal Inequality*), али и између две или више земаља. У случају ЕН између држава постоје два облика мерења. Непондерисана међународна неједнакост - НМЕН (*Unweighted International Inequality*) подразумева да се БДП једне земље посматра као целина без мерења унутрашње неједнакости. Са друге стране, пондерисана међународна неједнакост - ПМЕН (*Weighted International Inequality*) поред БДП као основе за поређење држава узима у обзир и бројност становништа. Овде треба напоменути да Милановић (2007) препознаје и трећи облик који назива светска неједнакост (*World Inequality*) у којој се мери неједнакост између појединаца без обзира из које земље они долазе. На тај начин се, унутрашња неједнакост тј. поређење између појединаца једне државе подиже на светски ниво. За ова два облика неједнакости основ за израчунавање је лични доходак

³ Поред овог постоје и други облици исказивања економске неједнакости као што су Тајлов индекс (*Theil Index*), Аткинсова мера неједнакости (*Atkinson Inequality Measure*) и пенев графика (*Pen Parade Graph*). Имајући у виду да је Гини заступљен у већини истраживања која се баве овом тематиком као и да су одступања код њега, поред тајловог индекса, најмања сматрамо да је управо он најподеснији за мерење ЕН.

појединаца док је за мерену и немерену међународну неједнакост то БДП по глави становника.

Економским неједнакостима може се прићи из другог угла, при чему се не инсистира искључиво на анализи тенденције пораста у одређеном временском периоду већ и на разумевању због чега до њих долази. На тај начин проблем разматра Корниа (2004), који препознаје традиционалну економску неједнакост која је присутна у дужем временском периоду у одређеној земљи и у чијој основи су, у највећем броју случајева неједнако власништво над земљиштем и ресурсима, монополистички положај одређених група, ограничен приступ образовању и сл. Овакав облик ЕН се великим делом испољава у некадашњим колонијама услед зависног положаја њихових привреда. Са друге стране, аутор препознаје и неједнакости изазване либерализацијом привреда које погађају све државе, под условом да су оне отворила своја тржишта, укинуле трговинске и нетрговинске препреке, приватизовале државна предузећа и активно се укључиле у светско тржиште. Циљ оваквих мера је првенствено остваривање привредног раста, док се повећање неједнакости јавља услед маргинализовања државе у економском животу која једина има довољно ефикасне редистрибутивне механизме. Овакав приступ проблему неједнакости од посебне је важности за наше истраживање услед претпоставке да су:

X2: Трговинска либерализација и ширење капиталистичког (неолибералног) модела на не-економске сфере друштвеног живота остварени током '80-их година 20. века утицали на повећање унутрашњих економских неједнакости.

Због свега тога, у наставку рада ће поред детаљног приказа пораста унутрашње неједнакости посебна пажња бити посвећена случајевима где је овакво увећање било праћено дерегулацијом економског живота. Упоредо са тим, биће приказан пораст ЕН на глобалном нивоу користећи при томе глобалну и непондерисану међународну неједнакост са циљем упоређивања стопа неједнакости у различитим деловима света пре и за време имплементирања неолибералног модела. Нагласак ће бити стављен на почетак '80-их које представљају преломну

тачку у таквим промена.⁴ Међутим, да би смо обухватили довољно дугачак период анализа ће бити започета са 1950. годином. На тај начин биће посматрани једнаки временски интервали пре и након промена при чему би велики распон у стопи неједнакости између њих потврдио везу коју Корнија наводи, а ми подржавамо, док би његово одсуство дало основа за претпоставку да неолиберализам и неједнакост нису негативно повезани. Приказом се такође жели показати како су неједнакости данас на ступњу који до сада није измерен, што отвара питање о могућностима њиховог даљег раста без озбиљнијих друштвених последица ,укључујући и избијање насилних сукоба.

1.2 Неједнакости унутар држава

Преглед кретања стопа унутрашње економске неједнакости у последњих пола века заснивамо на бази података ”Светска неједнакост у приходима” Светског института за развојну економију Универзитета Уједињених нација (*World Institute for Development Economic Research - University of United Nations*). Такође се анализирају истраживања Корније који се овом темом опширно бавио у својим радовима и чији налази показују да се неједнакост не може посматрати изоловано тј. независно од друштвено-економских околности присутних у тренуцима њеног настанка већ се морају узети у обзир као могући, ако не и одлучујући фактор због којег је неједнакост имала узлазну или силазну путању.

Општи закључак до којег је аутор дошао у својим истраживањима (2001, 2004, 2010) јесте да је од 1950. до данас унутрашња неједнакост значајно порасла с тим што тренд није линеаран већ се примећују периоди када је долазило до приметнијег смањења као што је то било од почетка ’50-их до средине ’70-их у

---

⁴ Разлог за узимање 1980. године као преломне јесу избор Роналда Регана за председника САД и Маргарет Тачер на место премијера УК годину дана пре тога. Године изборних победа двају државника симболично се узимају као почетак свеопште либерализације (услед економских политика које су обоје спроводили) иако су овакве политике биле на снази већ средином ’70-их година.

Наведено се не односи на државе са централизованом привредом које су тек са завршетком Хладног рата прешле на тржишни модел што ће у наредним поглављима бити и посебно наглашено.

већини развијенијих и држава бившег СССР. Са друге стране, у последњих 30 година у свим деловима света, осим у Латинској Америци, долази до непрестаног раста УЕН без назнака да се овакав правац може променити. Због тога, Корниа (2001) сматра да традиционална објашњења не могу бити примењива као у првом периоду. Наиме, аутор истиче да разлози као што су концентracија власништва над земљом, а поготову у земљама у развоју нису више релеватни услед смањеног удела пољопривреде у односу на целокупну привреду. Такође, од '50-их до данас у одређеном броју држава спроведена је аграрна реформа којом је земљиште прерасподељено малим власницима чиме овај аргумент додатно губи на значају. Исто важи и за поседовање природних богатстава. Поред тога, неједнак приступ образовању и недостатак стручног кадра за увођење нових технологија нису бољи аргумент услед промењене улоге државе која данас управља сектором образовања. Самим тим, она је у могућности да задовољи потребе за новим занимањима као и да укине, уколико постоје, ограничења за приступ одређеним групама и појединцима који се налазе у економски неравноправном положају.

Да би објаснио промену Корниа посеже за аргументом промена структуре привреда које су се десиле на почетку '80-их у одређеном броју држава, а након '90-их и завршетка Хладног рата готово у свим државама света. По њему, главни узрок приметног пораста УЕН јесте утицај који је унутрашња и спољна либерализација имала на привреде држава. Смањивање трговинских баријера, стране инвестиције, либерализација финансијског сектора, дерегулација тржишта радне снаге и реформа пореског сектора у великом броју случајева погађају много више средњу и сиромашну, а не вишу класу. Тиме се увећава економска неједнакост иако по класичној економској теорији примена оваквих мера треба да доносе ниже цене производа, веће могућности за извоз, убрзани процес увођења нових технологија, привлачење страних инвестиција и повећање запослености што би као крајњи исход требало да има и равноправније друштво.

Заговорници укидања трговинских баријера сматрају да би такав потез довео до веће специјализације привреда држава са великом радном снагом која би се из неефикасних производних грана заснованих на капиталу (кога има недовољно) преселила у друге где је потреба за њима већа (нпр. текстилна и прехранбена индустрија) што би довело до повећања запослености и смањења

неједнакости. Међутим, ова се промена не дешава јер на светско тржиште истовремено улазе бројне неразвијене и земље у развоју које све имају обиље радне снаге што значи да цена производа не може да буде висока услед велике понуде идентичне робе. Таква ситуација доводи до пада цена примарних производа и немогућности економија заснованих на мануелној производњи да даље увозе сировине које су неопходне да би се створили њихови крајњи производи. Такође, доводи и до смањених прихода сектора који нису окренути извозу, а повећање у другим који јесу што за последицу има повећање унутрашње неједнакости, управо супротно од првобитних очекивања.

Оправдање за улазак финансијског капитала почива на сличним основама као и претходна образложењем тј. да њихов већи прилив подразумева отварање нових радних места. Докле то може бити случај у гранама са великим уделом радне снаге, оно не важи за делове привреде у којима се производња заснива пре свега на капиталу попут терцијалног сектора. Такође, улазак капитала у једну земљу премештањем из друге, богатије, може директно довести до повећања УЕН у обе јер се у првој повећава потражња за високо обученим радницима док се у другој смањује потражња за ниско квалификованом радном снагом. То има за последицу њихов бољи у првом и лошији положај у другом случају у односу на претходни период и наспрам других који су изостављени из промена који прилив нових средстава доноси. Истовремено, веће присуство или приступ страном капиталу отвара могућност сиромашним земљама и њиховим владама да се задужују више како како би покрили мањкавости својих буџета. Проблем представља чињеница да се камате, због високог ризика којем су изложене ове земље, одређују веома високо што додатно повећава неједнакост кроз накнадно одливање средстава из тих земаља на рачун одплате онима који позајмљују, а који су у знатно бољем економском положају.

У основи дерегулације тржишта радне снаге лежи замисао пораста запопошљавања услед могућности да се унајмљују радници по нижој цени и уз флексибилније услове рада као и искорењивање нелегалне економије. Међутим, укидање минималног дохотка не значи директно повећање запослености поготову уколико економија стагнира и када нема повећане потражње, а самим тим ни потребе за новом радном снагом. Такође, укидање ограничења у овој области не

мора да значи снижавање најмање већ повећање највиших доходака што се поготову односи на финансијски сектор и то у земљама које раније нису имале развијен овај сектор (бивше социјалистичке државе) што може подстаћи повећање унутрашњих неједнакости. На крају, аутор закључује да измена пореског система, при чему прогресивно опорезивање уступа место линеарном, доводи најсиромашније у још неравноправнији положај наспрам богатих којима се таквим системом сума одузета на име пореза драстично умањује.

Да би поткрепио своје тврдње Корниа наводи истраживање које је спровео у сарадњи са Кинским (2001) на узорку од 32 транзиционе и земље у развоју у периоду 1980-1995 којим је показано да горе наведени фактори имају ефекат увећања УНЕ. До још убедљивијих резултата дошао је Тејлор (2000) потврђујући везу између либерализација привреда и повећања економске неједнакости у 18 од 21 посматраног случаја. Истовремено, Корниа, Аткинсон и Кински (2004) су спровели још једно истраживање на проширеном узорку који је обухватао 73 земље које су чиниле 80% светског БДП и 90% светске популације. Резултати су показали да је у последњих 20 година дошло до пораста унутрашње неједнакости у већини развијених, транзиционих и земаља у развоју. Од укупног броја у 6 држава је дошло до повећања Гини коефицијента за мање од 5 поена, у 13 он је увећан између 5 и 10, док је десет земаља имало пораст преко 10 поена. Поред тога, у неколико држава, пре свега бивших чланица СССР, забележен је раст од преко 20 Гини поена. На крају, аутори закључују да је након 1980. у 53 од 73 посматране државе дошло до повећања УНЕ што, уколико се резултати подигну на светски ниво, значи да је данас неједнакост већа у две од три државе него што је то био случај пре три деценије.

Гледано по регионима, ситуација није у потпуности једнозначна, али је и поред тога присутно велико поклапање. Када су у питању најбогатије државе света где се, пре свега, убрајају САД, Западна Европа и Јапан, Корниа, Аткинсон и Кински (2004) закључују да је почетак '50-их окарактерисан високом стопом УЕН у овим земљама, пре свега, као последица Другог светског рата. Међутим, у

следећих тридесет година дошло је до значајнијег смањења неједнакости.⁵ То је резултат, по њима, политика ових држава које су инсистирале на програмима смањења незапослености, одржавањем уједињеног доходног нивоа и ширењем социјалног осигурања на велике групе становништва. Аутори наводе да су периоду од 1951. до 1975. социјална давања, као процентуални удео у БДП, повећана са 3 на 12 одсто у САД, у Канади и Аустралији са 7 на 14 док је у Западној Европи део одвајан за социјална давања достигао чак 20 одсто што је до тада било незабележено. Бројке показују управо што и аутори тврде, а то је да се унутрашња неједнакост смањује када држава проширује своју друштвену улогу. Међутим, од средине '70-их позитивни тренд је заустављен, а након тога и преокренут. Неједнакост је иницијално почела да расте у англо-саксонским земљама које су прве прихватиле неолиберални модел (Брандолини 1998, Смидинг 2002). Најизраженије је било Уједињеном Краљевству где је за непуних 13 година (1978-1991) Гини коефицијент порастао за 30 одсто. тј. са 23 на 33 Гини поена. Сличне промене су се дешавале и у САД иако не у таквом обиму (повећање од 5 поена). Други талас повећања уследио је у скандинавским земљама и Холандији, негде око 5 до 10 година након првог, што је накнадно праћено и увећањем у осталим европским државама попут Француске, Финске и Италије. Са друге стране, Јапан је, и поред великог привредног раста у последњих 20 година, доживео повећање УЕН што је супротно у односу на период до краја '70-их када је Гини пао на 30 поена. Међутим, услед промена у структури економије у периоду од две деценије након тога Гини је до 1993. достигао бројку од 44 поена што је увећање за готово 50 одсто.

Повећање неједнакости у овом делу света се по наведеним ауторима у највећој мери може објаснити увећаном разликом у примањима. Државе које су имале снажан и централизован апарат (попут Немачке) или организоване синдикате (Француска) доживеле су мањи пораст неједнакости у односу на САД где су децентрализовани системи преговарања о условима рада као и флексибилно тржиште рада довели до већег скока неједнакости. У случају Јапана

---

⁵ У овом периоду (1955-1978) економска неједнакост смањена је за 16 поена у Уједињеном Краљевству, 11 у Француској, 13 у Немачкој и 6 у Италији (База светске неједнакости у приходима, верзија 2.0ц 2008)

главни узрок био је укидање трговинских баријера са циљем повећања међународне конкуренције. Овакве мере приморале су јапанске компаније да напусте егалитаран систем доживотног запошљавања где је висина дохотка зависила од година старости и времена проведеног у фабрици са плаћањем на основу продуктивности. Уопштено гледајући, закључак је да како се држава повлачила из економског живота под све већим притиском неолибералних политика и тржишта неједнакост је бивала израженија што се није променило до данас.

Пример Источне Европе и СССР још је драматичнији. До почетка осме деценије неједнакост у овом делу света била је на веома ниском нивоу услед егалитаристичке политике која је вођена у свим областима друштвеног живота не само економској. Прве негативне промене десиле су се када је дошло до увођења одређених облика тржишних механизма у Пољској и Мађарској (секундарна економија), а након тога и у самом СССР (Корниа 2003). Са окончањем Хладног рата и преласком на тржишни модел привређивања промене су постале још израженије. Најмањи скок неједнакости био је у централно-европским државама⁶ на нивоу мањем или око 10 Гини поена. Са друге стране, државе Источне Европе су услед лошије спроведених приватизација као и већег ускраћивања социјалних давања доживеле пораст у границама од 10 до 20 поена (Пољска 15 и Украјина 20) што је веома висок раст за тако кратак период. Међутим, до највећег повећања је дошло у самом СССР где је УЕН скочила за невероватних 17 до 35 поена,⁷ при чему је у самој Руској Федерацији коефицијент био за 21 поен већи, што је до и до три пута веће повећање у поређењу са Централном Европом у истом периоду.

Разлози овакве драстичне промене су бројни. Као прво, промена политичких околности условила је и промену идеолошког опредељења влада у скоро свим државама које су као нове приоритете ставиле чланство у Европској Унији и уз то повезану либерализацију домаће економије и укључивање у светско

---

⁶ У периоду између 1989. и 1999 у Чешкој је Гини порастао са 18 на 25, у Мађарској са 21 на 30, Словачкој са 18 на 24 док је у Словенији увећан за 9 поена (Ибид).

⁷ Између осталог Гини је у Казахстану у периоду 1989-1999 повећан за 28 поена (са 25 на 53) у Киргистану 35 (са 26 на 61), Таџикистану 20 (са 27 на 47), Грузији такође 20 (са 30 на 50), а Азербејџану 19 (са 27 на 46), итд. (Ибид).

тржиште без разматрања потребе задржавања строгих редистрибутивних политика (Корниа 2010). Поред тога, као и у случају Западне Европе, дошло је до повећања распона плата при чему су одређена занимања, претходно непостојећа или недовољно присутна (попут банкара) доживела несразмерно повећање у односу на друга којима су приходи смањени, а све то уз стварање сивог сектора што је онемогућавало владе да сакупе довољно средстава за потребе подмиривања редовних обавеза према становништву. Као последњи, али не мање важан разлог наводи се и образовање. Услед општег осиромашења, смањених доходака и пада квалитета дошло је, поготову у СССР, до смањеног уписа деце из средњих и нижих слојева становништва. Ово се дешавало у тренуцима када су државе улазиле у нов циклус модернизације услед промене економског система и када је потреба за високо квалификованом радном снагом била највећа. То је довело до непотпуног привредног преображаја, али и увећања неједнакости између оних који су могли да приуште образовање и након тога добију високо плаћене послове у новим гранама и већине која за то није била у прилици.

Када је у питању НР Кина ситуација није много другачија иако би се то можда очекивало. Почетком 1954. Гини је износио 56 поена. Након реформи које су спроведене од тадашњег руководства, а које су подразумевале стварање пољопривредних комуна, убрзану индустријализацију земље и стварања првих облика социјалног осигурања УЕН је почела полако да се смањује тако да је 1966. износила 31 поен, а 1980. само 16 поена што је једна од најмањих стопа неједнакости која је до тада измерена. Отварањем НР Кине према свету и постепеним промена у економији са циљем преласка на тржишни модел дошло је до скоро тренутног повећања неједнакости иако оно није у том тренутку било веома значајно тј. износило је 3 до 4 поена.⁸ Након 1990. и преласка на извозни модел привреде који је довео до концентрисања индустрије у градовима на обали долази до великог пораста неједнакости пре свега између урбаних и руралних делова. Фискална децентрализација, претходно спроведена, онемогућила је владу

---

⁸ Треба узети у обзир да се подаци везани за дохотке кинеских домаћинстава не могу увек узети са сигурношћу услед немогућности да се они накнадно провере. Такође, присутне су велике варијације у мерењима између узастопних година у одређеним периодима (нпр. 1988-89) што у одређеним случајевима доводи у сумњу званичне податке.

до контролише неједнакости између провинција јер више није била у могућности да преусмерава средства. Политика извоза која је фаворизовала приобалне делове са специјалним административним и пореским олакшицама такође је допринела повећању неједнакости. Због тога, није изненађујуће што је неједнакост са 23 поена у 1993. скочила на 33 у 2000., а након тога достигла и цифру од 47 у 2004. И поред тога што захваљујући великом привредном расту у последњих 30 година Кина утиче на смањивање светске неједнакости она у исто време увећава унутрашњу стварајући све већи социјални јаз између два дела своје земље, приобалног и континенталног.

Уколико се погледа мало шире од Кине и обухвати цео регион источне Азије долази се до следећих података. И поред свих успеха који је овај део света остварио у од '80-их година до данас, а поготову током '90-их неједнакост непрестано расте. На Тајвану је захваљујући пре свега запошљавању високо и средње квалификоване радне снаге неједнакост у периоду 1953-1978 скоро преполовљена са 50 на 28 поена што је био велики помак. Од 1980. године долази до повећања УЕН превасходно због повећања разлике у платама радника који раде фабрикама које производе за домаћу и извозну делатност (Корниа 2003). Због тога се Гини 1990. увећао на 31, а 2003. достигао је 34 поена. Слична ситуација је у Хонг Конгу и Сингапуру док је Јужна Кореја изузетак јер није имала значајније промене и унутрашњој неједнакости све до 1997. и велике азијске кризе од када долази до постепеног, али ипак не великог раста.

Југ азијског континента није драматично другачији. Највеће државе попут Индонезије су прве три деценије друге половине 20. века имале прилично уједначену неједнакост која се кретала између 33 и 35 Гини поена. Такво стање остварено је највише захваљујући приходима од нафте који су искоришћени за осавремењавање пољопривреде и смањивање рурални и урбаних разлика (Корниа 2003). Након 1984. у Индонезији долази до обимне финансијске дерегулације и развијања урбане производње што је довело до продубљивања разлика између два дела земље тако да је 1993. Гини достигао 41 што је ниво на коме је и данас. Случај Индије је посебно интересантан јер неједнакост у периоду од преко тридесет година (1951-1983) није варирала (од 30 до 33) што говори о веома стабилном друштву када су економски показатељи у питању. Повећање је

уследило са либерализацијом економије која је предвиђена првим споразумом са Међународним монетарним фондом из 1991. након кога је неједнакост почела да расте, иако не интензитетом као у другим државама, да би 2004. достигла 37 поена.

Мањи пораст у јужној и источној Азији не изненађује уколико се погледају структуре економија земаља ових региона. За разлику од остатка света ове земље махом нису прихватале политике које су, по развијеним земљама, неопходне како би се подстакло привредни развој, а које оне саме нису спроводиле док су биле на почетним стадијумима развоја (Чанг 2007).⁹ Остваривање раста кроз имплементирање западних институција, правила најважнијих међународних организација и услова наведених у мултилатералним споразумима веома је уско тумачено у овим државама тако да је и поред тржишних услова држава задржала бројне институције путем којих врши регулацију и прераспodelу користећи се при томе механизмима који у другим случајевима не би били прихватљиви. Упоредо са тим, приликом креирања модела развоја локални услови су узети у обзир чиме се избегло понављање грешака региона, попут Латинске Америке, који су дошли у неповољну позицију спроводећи готова решења.

На крају, када је у питању Африка, поготову њен подсахарски део резултати су непотпуни услед непостојања довољног броја података. Са сигурношћу се може тврдити једино да се унутрашња неједнакост у дугом периоду заснивала на разлици између урбаног и руралног дела као последица колонијалних освајања. Током '80-их дошло је до програма унутрашњег прилагођавања под притиском међународних финансијских организација чиме је смањен јаз између два дела, а повећан унутар урбаног док је укључивање афричких држава у светску економију, остварено '90-их година, додатно утицало на тако створене неједнакости путем увећаног кредитирања за које није било

---

⁹ Да овакви ставови нису усамљени говори нам и размишљање Пога (2007) који сматра да поред локалних услова у основи неједнакости сиромашних држава леже и други фактори попут утицаја развијених држава и међународних финансијских организација које постављају услове под којима се излази на светско тржиште и врше притиске током формирања економских политика. Правила конструисана на овај начин омогућавају развијенима да стекну непропорционално много богатства, а самим тим и већу моћ у преговорима око будућих правила. На крају, аутор закључује да што више богати присвајају за себе то мање остаје за сиромашне.

економског основа и диференцијацијом између квалификоване и неквалификоване радне снаге (Тејлор 2004).

Латинска Америка неће бити приказана овде с обзиром да је њој, као главном предмету истраживања, посвећено цело поглавље. Овде ћемо само навести да је због колонијалног уређења држава који се заснивао на великим поседима (латифундијама) унутрашња неједнакост историјски гледано увек била највиша у овом делу света спуштајући се у ретким случајевима (Аргентина и Уругвај) испод 45 Гини поена. Висока неједнакост додатно је подстакнута неолибералним реформама које су на латиноамеричком континенту спроведене у највећем обиму, поготову у јужном делу (војним путем) тако да је до краја '80-их неједнакост у Бразилу достигла 64 поена, Хондурасу 58, Чилеу 57, Боливији 52, итд. Разлика у односу на друге континенте је у томе што у последњих 10 година долази до постепеног, али и непрекидног смањивања унутрашње неједнакости и то у земљама које имају лево идеолошки усмерене владе.

Имајући у виду овакву "географију неједнакости" закључак до којег су дошли Корниа и Кински (2001) није изненађујући. Наиме, њихова анализа показала је да су од 73 посматрана случаја, у периоду 1955-1990, њих 48 доживели повећање УЕН укључујући ту и САД, Уједињено Краљевство, Кину, Русију и већи део Латинске Америке, у 16 је посматрана неједнакост остала непромењена док се у 9 држава смањила. Пораст је био присутан у скоро свим развијеним и транзиционим земљама као и већини неразвијених и земаља у развоју што иде у прилог закључку да је унутрашња неједнакост данас глобални феномен.

Закључак који се може извући из истраживања као и података које смо навели јесте да је економска неједнакост данас знатно виша него што је то било у периоду непосредно након Другог светског рата. Иако подаци за раније периоде нису у потпуности поуздани и доступни, упоређујући са онима на располагању¹⁰ може се закључити да је данашњи ступањ виши и од неједнакости у периоду између 1870. и 1913. (Корниа 2003), али и између два светска рата (Милановић 2007). Такође је приметно да је након 1980. године, која је по нама и преломна

---

¹⁰ За више детаља о проблему поузданости историјских података видети Фајербол (2003).

година са којом започиње процес отварања и дерегулисања економија не само развијених него и земаља у развоју, просечни годишњи раст виши него у било ком другом временском интервалу. При томе, у одређеним примерима, попут бившег СССР, где је дошло до интензивније либерализације пораст ЕН је значајнији него у случају јужно-азијских држава где је реформа пажљивије спроведена и уз више државне контроле.

Када је у питању критична тачка, након које долази до ширих друштвених последица пораста неједнакости не можемо са сигурношћу тврдити да је она достигнута или можда већ и надмашена. Дејвид (1962) је тврдио да је 50 Гини поена тачка након које су изгледи за избијање насилних сукоба много веће док Риверо (2010) сматра да је економска неједнакост у одређеној земљи достигла критични врхунац када привреде исте постану самостално неодрживе (*Non-Viable Economies*) што се по њему већ дешава у деловима Африке, Азије и Латинске Америке. Ми смо видели из изложеног да су споменуте бројке у случајевима попут Кине и централно-азијских република већ надмашене, а да су многе друге државе на прагу да исто остваре у најскорије време. Досадашњи изостанак сукоба не значи да су предвиђања о повезаности два феномена нетачна, већ да је за њихово остваривање могуће неопходан виши степен неједнакости. Нажалост, у прилог томе иде податак да поред наведених и многе друге државе остварују историјски највише стопе унутрашње неједнакости без назнака преокретања негативног раста. Инсистирање на даљем спровођењу мера коришћених у последњих 30 година може поштрети стање и поларизовати друштво у толикој мери да превазилажење супростављених циљева привилегованих и депривилегованих група буде једино могуће насилним путем, без обзира да ли је то за 5 или 10 поена. Како би смо показали да ово није случај само на унутрашњем плану већ да споменуте економске промене утичу и на односе између држава у наставку ћемо се позабавити међународним неједнакостима. Резултати слични већ изнетим додатно ће потврдити да либерализација и дерегулација немају само локални утицај већ да је он много шири при чему исходи нису ни у ком случају бољи.

1.3 Међународне неједнакости

Значајно увећање унутрашње неједнакости не значи нужно повећање и на међународном нивоу. То је поготову случај уколико су унутрашњи услови битно другачији од светских и ако модел економије који се примењује има различито дејство на ова два нивоа. Међутим, супротни исход тј. поклапање трендова у одређеном временском периоду може да сугерише како примена појединих економских правила, у случају генерисања неједнакости, има приближно истоветно дејство без обзира о ком нивоу се ради. У свом обимном истраживању које је обухватило 138 земаља у периоду од 50 година (1950-2000) Милановић (2007) показује како се мењала међународна и светска неједнакост. То нам може помоћи да упоредимо правце кретање међународних и унутрашње неједнакости у интервалу који је аутор обухватио својом анализом.¹¹

Аутор наглашава да је у посматраном периоду неједнакост између држава порасла за скоро целих 10 поена са 44.8 Гини поена 1950. на 54.5 у 2000. Такође, примењује да пораст није био линеаран тј. да је дужи низ година (1965-1982) био непромењен и да је варирао за само 0.4 поена тј. између 46.9 и 47.3. Пораст неједнакости наступио након тога тј. почевши са 1982. годином да би до краја 20. века ЕН била за непуних 25% виша него што је то био случај непосредно након Другог светског рата. Повећање Гини коефицијента у овом случају значи да је богатијим земљама ишло боље него сиромашним. По Милановићу, овакав негативан раст је остварен првенствено лошим учинком афричких држава где чак 24 државе данас имају БДП мањи него пре 20 година као и захваљујући латиноамеричким државама које су током '80-их доживеле значајан пад на лествици богатства. Додатни утицај на негативан скор имале су током '90-их бивше социјалистичке државе услед транзиције њихових привреда.

Уколико се гледају региони и/или континенти засебно долази се до делимично другачијих резултата. Највећи пораст неједнакости између држава остварен је, као и код унутрашње неједнакости, у Источној Европи где је Гини са

---

¹¹ У претходном делу видели смо да је Корниа обухватио исти временски интервал када је анализирао промене у унутрашњој економској неједнакости у различитим деловима света.

15 поена у 1960. порастао на 32.2 у периоду од четири деценије. Иако ова бројка није највиша у поређењу са свим другим регионима оно што забрињава јесте да се неједнакост у овом делу Европе више него удвостручила у поређењу са 1978. када је износила 18.4 поена. Пораст од 15 поена за само две деценије је, осим овог случаја, до сада незабележен. За разлику од Источне Европе, најразвијеније земље света, смештене у Западној Европи и Северној Америци смањиле су међусобну неједнакост за 6 поена са почетних 23.1 колико је износила 1960. што значи да, иако се неједнакост у свету повећава, ова група држава је смањује у међусобном односу и повећава у односу на све остале земље. Латинска Америка као континент са највећим унутрашњим неједнакостима нема и највиши степен међународне неједнакости иако је он повећан за 7 поена у односу на 1978. Африка и Азија са друге стране, доживљавају велики пораст и обе су на крају 20. века прешле границу од 50 поена (Азија 53.5 и Африка 50.6) која је у односу на четрдесет година раније већа за 47% и 33% што значи да су државе на ова два континента изразито међусобно неједнаке.

Посматрајући наведне резултате тешко је не уочити одређену подударност са трендовима пораста унутрашње неједнакошћу. Као УЕН и међународна неједнакост (укупно гледано) је у одређеном периоду стагнирала при чему је изостанак (негативног) раста постигнут захваљујући развијеним земљама (Западна Европа, САД, Канада и Аустралија) међу којима је дошло до смањења неједнакости. Нагли скок међународне неједнакости уследио је почетком осме деценије и условљен је лошим учинком неразвијених и земаља у развоју које су тада уводиле структуралне промене и након тога улазиле на светско тржиште. И поред оваквих промена наведене државе и данас поседују знатне мање економског богатства у односу на развијене државе што условљава висок степен међународне ЕН данас. Овај податак добија на важности уколико се узме у обир да се 70% укупне савремене економске неједнакости објашњава управо кроз неједнакост између држава што је промена у односу на раније периоде када је велики део светске неједнакости објашњаван неједнакошћу унутар држава.

Када је у питању светска неједнакост¹² ту је ситуација делимично другачија јер се прва истраживања односе на период од 1988. и не обухватају раније декаде као што је то случај са претходним истраживањима.¹³ Немогућност да се одреди степен светске неједнакости пре 1980. представља потенцијалну препреку у потврђивању везе између либерализације привреда и пораста неједнакости. И поред тога, наведени облик неједнакости има важну улогу јер нам омогућава увид у појединачну неједнакост, посматрану са светског нивоа у последњих 20 година.¹⁴ Резултати за овај период могу бити показатељ, иако не у обиму као у претходна два случаја, да ли се економска неједнакост у свету увећава или смањује.

Светска неједнакост данас је на нивоу између 63 и 68 Гини поена иако најновија истраживања (Милановић 2010) наводе да је услед погрешног прорачуна куповне моћи у Кини и Индији¹⁵ као две земље које највише утичу на глобалну неједнакост, она и већа и износи 71 Гини поен што је за 10 више од највиших стопа унутар држава. Уколико се ове бројке упореде са онима из

---

¹² За разлику између међународне и светске неједнакости видети део 1.1

¹³ Одређени број земаља, међу којима су и неке са бројном популацијом (нпр. Кина и Русија) до средине '80-их година нису вршиле годишња истраживања о приходима и потрошњи домаћинстава због чега је онемогућен обрачун глобалне неједнакости за период пре тога.

¹⁴ Као што је већ напоменуто глобална неједнакост мери неједнакост између појединаца на светском нивоу, без обзира на њихово држављанство, при чему се из сваке државе у обрачун узима број појединаца пропорционалан укупној популацији државе у питању.

¹⁵ Резултати Међународног упоредног програма (*International Comparison Program*) из 2005 показали су да је куповна моћ, као један од главних параметара за израчунавање економске неједнакости, у случајевима највећих земаља попут Кине, Индије или Јужне Африке значајно подцењена што је довело до погрешног прорачунавања светске неједнакости. С обзиром да су наведена земље по први пут учествовале у програму (до тада је њихова куповна моћ одређивана на основу процена Светске банке) дошло се до закључка да је БДП прве две прецењен за око 28% док је у случају Јужне Африке грешка износила чак 32% што је за резултат имало показатељ да су ове земље сиромашније него што се то мислило раније. Са друге стране дошло је и до неоправданог смањивања у случајевима као што су Русија, Мексико и Нигерија.

Обухватајући нову тј. смањену куповну моћ међународна неједнакост је порасла за 7 до 8 Гини поена док је у случају светске пораст износио између 4 и 6 поена. Уколико се узме у обзир и да су из истраживања искључене земље које немају редовна истраживања висине дохотка или потрошње домаћинства, а које су истовремено и најсиромашније државе света (Авганистан, Конго, Либериа, Судан и Сомалија) може се закључити да су међународни и глобални Гини већи и од нових, коригованих, резултата (Милановић 2010).

претходног периода тј. са годинама за које је Милановић (2007) урадио обрачун увиђа се да је 1988. глобална неједнакост износила 61.9, 1993. 65.2, а 1998. 64.2 што значи да је данас за скоро десет поена виша него што је то била пре 20 година. Овде треба напоменути да, иако доминантно, Милановићево виђење није и једино јер постоје и другачија мишљења која сматрају да је светска неједнакост стабилна од како се мери (Сатклиф 2007) или чак да је дошло до њеног незнатног смањења (Фајербол 1999, Бала 2002). Оваква одступања резултат су пре свега непоузданих националних истраживања која би са већ споменутим упоредним програмом требало да буду превазиђена. С обзиром да се резултати овог програма слажу са анализама Милановића сматамо да је његово виђење кретања глобалне неједнакости са доминантно негативним предзнаком најпоузданије.

Главни извор овакве неједнакости јесу, као и код УЕН, неједнаки приходи становништва у најмногољуднијим државама света попут Кине, Индије, Бразила и Јужне Африке и најразвијеним као што су САД, Јапан, Немачка и Уједињено Краљевство при чему сви налази Корније о утицају либерализације на пораст економске неједнакости важе и у овом случају (Милановић, лична комуникација, 18. новембар 2010.) Такође, велику важност има и кретање унутрашње неједнакости јер пораст зараде само у развијеним, претежно урбаним, деловима земље доводи до повећања унутрашње, али и светске неједнакост која је, као што је већ напоменуто, са њом блиско повезана. На основу тога аутор закључује да је приликом одређивања социјалног положаја припадност одређеној држави тј. држављанство важније од класе којој неко припада и да због тога географија игра важну улогу у одређивања благостања у којем живе појединци.

1.3.1 Однос Глобалног севера и Глобалног југа

Међународна економска неједнакост је, када је у питању њена просторна распрострањеност, слична унутрашњој неједнакости. Развијене земље су уско географски груписане и имају повољнији економски положај у односу на неразвијене и земље у развоју које су присутне скоро у свим деловима света и које су у последњих пола века у односу на прве, направиле корак уназад уместо

унапред. За потврду оваквих тврдњи поново се позивамо на истраживање Милановића (2007) које се бавило и овом проблематиком.

Аутор је у својој анализи извршио просторну прераподелу богатства при чему је државе поделио на Богати свет, Изазиваче (државе које имају за трећину мањи БДП од најбогатијих држава), Трећи (до две трећине умањен БДП) и Четврти свет (поседују мање од трећине богатства најразвијених). Као почетну годину узео је 1960. када је Богати свет био сачињен од 41 државе при чему је 22 долазило из Западне Европе, Северне Америке и Аустралије док су остале државе долазиле из различитих делова света. До 1978. од тих преосталих 19 држава 9 је прешло у нижу групу (Изазивачи) док су 3 пале још ниже, у групу у коју се по богатству сврставају државе Трећег света. Негативна кретања су настављена и у периоду након тога тако да је до 2000. још 5 држава изгубило статус најбогатијих док се у исто време само једна придружила што значи да су од првобитних 19 само 4 државе остале у групи најбогатијих које нису долазиле из Западне Европе и Северне Америке. За непуних 40 година група која сачињава Богати свет се смањила са 41 на 31 државу при чему нити једна више није долазила из Африке (осим Маурицијуса) и Латинске Америке док је већина пореклом била из два горе споменута региона.

Када су у питању Изазивачи, ту су између 1960. и 1978. доминирале земље Латинске Америке и Источне Европе. Међутим, у следећих 20 година чак 8 држава су пале у групу Трећи свет док се у три економско стање толико погоршало да су директно прешле у земље тзв. ”четвртог” света. Закључно са 2000. годином чак 20 од првобитне 22 чланице су изгубиле место у овој групи. Слична ситуација је и са следећом групом где је, у истом временском периоду, две трећине држава прешло у сиромашнију групу док су само њих 4 успеле да се попну навише.

Резултат свих ових кретања је да су скоро све земље ван Западне Европе и Северне Америке падале на лествици светског богатства и прешле у ниже групе, а поготову у Четврти свет који се повећао са почетних 25 држава у 1960. на 43 у 1978. и коначно на 71 на крају 20. века. Последица је нова географија у којој се најбогатије државе групишу на Глобалном северу (Западна Европа, Северна Америка, Јапан) док остале државе бивају изостављене из тог круга, формирајући

на тај начин Глобални југ у оквиру кога се налази већи део светске популације и држава. Другим речима, у последњих пола века дошло је до промене међународне економске структуре при чему је сиромаштво скоро у потпуности африканизовано (4 од 5 најсиромашнијих држава долази из овог дела света)¹⁶ док је богатство претежно вестернизовано (Милановић 2007). Упоредо са груписањем дошло је и до проценутоланог смањења БДП јужног у односу на северни део који је са 19.5% у 1950. смањен на 15% пола века касније при чему је, гледајући по континентима афрички удео пао са 15.8% на 6.6%, а латиноамерички са 44.4% на 25.8% и то у периоду од 1980. године (Сатклиф 2007). То значи да поред тога што су искључене из групе најбогатијих ове државе бивају и све сиромашније тј. неједнакост између Глобалног севера и југа се временом повећава.

Последица економског поларизовања је и нестанак средње класе (у односу на светски ниво). Данас, преко две трећине светског становништва живи у државама чији је БДП мањи од 5000 долара по глави становника при чему је 200 милиона насељено тамо где је бројка испод 1000 долара. Поред тога, 12% становништва је у земљама чији је БДП виши и износи између 5000 и 8000 долара док само 4% живи у распону од 8000 до 20 000 долара. Преостали појединци (њих 14%) становници су богатих земаља (БДП преко 20 000). Гледајући ове бројке долази се до закључка да се само непуних 16% светског становништва може окарактерисати као средња класа иако постоје истраживања које и ову ниску бројку оспоравају.¹⁷ Са друге стране, нижа класа чини највећу групу од скоро 80% док је виша у распону од 6 до 7% и скоро у потпуности из Западне Европе, Северне Америке, Јапана и Аустралије. Видимо да се овде, као и код међународне неједнакости северна и јужна страна поклапају при чему забрињава чињеница даљег смањивања средња класа чиме велике поларизације долазе још више до

---

¹⁶ Други континенти нису у много повољнијој позицији. Године 1960. земље Латинске Америке су биле равномерно распоређене у групама Богатих, Изазивача и Трећег света. До 2000. половина од овог броја пала је у Четврти свет док је само 1 је остала у Богатим. Иста ситуација је са Источном Европом где је пре пола века већина земаља била у Изазивачима а 2000. више од половине их је премештено у Четврти свет. Једини позитивни пример је Азија где је већи број земаља прешао у више у односу на ниже групе.

¹⁷ Попут Милановића и Ицакиа (2001) чији налази говоре да је средња класа на нивоу од 6.7% укупног становништва.

изражаја и увећавају могућност политичке нестабилности (Алесина и Перота 1996) која ескалацијом може задобити и насилне форме.

Из изложеног видимо да су међународна и глобална неједнакост данас на свом забележеном максимуму. Однос најбогатијих и најсиромашнијих 20% данас је 1:80 у односу на 1:30 колико је био пре бола века (Риверо 2010), а уколико се гледа уже, тј. првих и последњих 5% разлика је још драстичнија и износи 1:165 (Милановић 2006). Бројке као што су ове, али и све претходно указују да је свет данас високо поларизован или изражено речником Рамонеа (1997) ”свет је данас море где су мала острва богатих окружена морима сиромашних.” Због тога, полемика не би требало бити усмерена ка питању стварања егалитарног светског друштва јер овако високе разлике говоре да је тако нешто немогуће остварити, краткорочно или дугорочно. Висока неједнакост постала је друштвени образац без чијег разматрања више није могуће ни промишљање о претпоставкама мира у савременом свету. Због тога, дијалог треба да буде окренут пре свега ка формулисању стратегија које би ове разлике смањиле или барем ублажиле чиме би се одговорило на овај феномен који данас превазилази државне границе и добија светски карактер.

* * *

Из свега изложеног у овом поглављу може се доћи до два закључка. Прво, савремена унутрашња и међународна економска наједнакост је у сталном порасту. Такође, тренутни раст неједнакости се разликује од претходних по дужини својег трајања тј. негативном тренду. Последњи позитивни помаци поводом овог проблема уочени су у периоду између 1960. и 1980. године тј. пре више од три деценије. Поред тога, непрекинути раст довео је до остваривања стопа које су до сада незабележене што нас доводи у област непознатог када су у питању последице таквог раста међу којима, између осталог, могу бити и озбиљне друштвене импликације као што су насилни сукоби што ћемо покушати да докажемо у следећем поглављу.

Истовремено, приметили смо да су сви облици неједнакости (унутрашња, међународна, глобална) били знатно израженији након 1980. што је период када

је дошло до велике дерегулације и либерализације унутрашњих и међународних економских односа. То је такође време у коме је дошло до већ споменутог непрекидног негативног раста што нас наводи на закључак да је неолиберализам, као економски образац, утицао на повећање неједнакости при чему не поричемо да су и други чиниоци имали одређеног удела у оваквом развоју, али да су неадекватне друштвене одлике економских политика биле кључне и да наведене бројке и истраживања управо то и потврђују. Поједини изузеци засновани су пре свега на ономе што Полањи (2003) назива ”дупли покрет” тј. одбацивање неолибералних политика након њиховог претходног присвајања. У ову групу се сврставају пре свега латиноамеричке државе које данас, након великих економских реформи спроведених током '80-их, остварују преокрет о којем Полањи говори. Промена се остварује у великом делу континента с тим што је она знатно израженија (и успешнија) у оним државама где су на власти владе лево од центра које спроводе радикални економски преображај са циљем стварања егалитарнијих друштава.

Да би били свесни важности коју једна таква промена економских политика има, у наставку ћемо прво приказати какво је стање по питању проблема неједнакости у овом делу света у последње четири деценије, а након тога и детаљно анализирати политике, стратегије и достигнућа влада лево од центра путем којих се остварује ”велика трансформација” (Полањи 2003). Поред тога што политике наведених влада представљају одступање од радикалних ставова у прилог већег степена дерегулације оне имају и додатну улогу која се исказује кроз њихово дејство као превентивних механизма усмерених ка спречавању стварања високе друштвене поларизације и могућег избијања насилних сукоба као последице тога.

1.4 Случај Латинске Америке

Када је у питању Латинска Америка основ за анализу кретања неједнакости биће поново база ”Светска неједнакост у приходима” Светског института за развојну економију Универзитета Уједињених нација која ће бити допуњена подацима прикупљеним од стране Националног Универзитета Ла Плате

(*Universidad Nacional de La Plata*) и Светске банке (*The World Bank*) у ”Друштвено-економској бази за Латинску Америку и Карибе” (*Socio-Economic Database for Latin America and Caribbean - SEDLAC*). Анализа ће бити надограђена, тамо где је могуће, истраживањима аутора који су се бавили овим делом света.

Приказ неће истовремено обухватити све земље јер за то овде нема довољно простора. Бразил и Венецуела и њихове савремене стратегије смањења неједнакости детаљно се обрађују у наставку рада тако да ће оне бити обухваћене анализом. Поред тога, Мексико као највећа држава Централне Америке и Чиле и Аргентина, поред Бразила, најважнији економски актери¹⁸ на континенту такође су укључени. Коначно. Боливија се разматра због чињенице да је то земља која историјски има једну од највећих стопа неједнакости на континенту. Други примери такође ће бити укључени, али само у појединим фазама како би се истакла важност одређеног тренутка.¹⁹

Када је у питању временски интервал он ће започети са 1975., а завршити се углавном са 2005. осим у случајевима где су подаци доступни и након 2005. Пресеци на основу којих ће се упоређивати ЕН врше се на сваких 5 година (нпр. 1970, 1975.1980, итд) при чему ће зависно од случаја одређене године бити посебно назначене.²⁰ Период пре 1975. није обухваћен из два разлога. Претходни делови поглавља детаљно су приказали стање унутрашње и међународне

---

¹⁸ Чиле и Аргентина су по свим релевантним показатељима као што су БДП по глави становника, БДП по глави становника, стопа годишњег привредног раста и инфлације, итд. међу водеће три земље на континенту.

¹⁹ У одређеним случајевима, као што је Хондурас неједнакост није мерена 28 година узастопно (1968-1986).

²⁰ У случају Бразила то је 2002. када је левичарски кандидат први пут победио на изборима за председника држава. Када је у питању Аргентина година на коју ће посебна пажња бити обрађена је 2003. када је након економског краха државе на превременим изборима изабран перонистички кандидат. За Чиле су значајне 1974. тј. година када је свргнут први марксистички изабрани председник у Латинској Америци и 2006. која означава повратак левице на чело државе. На крају, у случају Венецуеле од велике важности је 1999. са којом је започео социјалистички преображај земље, први након краја Хладног рата.

У четвртм делу рада детаљно ће бити анализирани политике свих овде наведених влада при чему ће наведене године. које представљају преломне тренутке за формирање нових стратегија смањења сиромаштва, детаљно бити образложене.

неједнакости у периоду између Другог светског рата и почетка '80-их у свим деловима света при чему је на одређеним местима и латиноамерички пример споменут, иако не детаљно. Други разлог лежи у чињеници да подаци за одређене земље континента за посматрани период нису доступни или је методологија којима се до њих долазило битно другачија (нпр. мерила се потрошња наместо доходака домаћинства) чиме се доводи у питање њихово коришћење тј. упоређивање.²¹ Након '70-их овакве потешкоће више нису биле присутне²² тако да је могућност упоређивања извесна. Наведени период се делимично поклапа и са нашим ставом о утицају либерализације која почиње у исто време на повећање економске неједнакости.

Приказ започињемо са 1975. када је неједнакост у Латинској Америци достигла већи степен него што је био случај у другим деловима света.²³ Већина

---

²¹ С тим у вези је истраживање Секељија и Хилцрта (2007) о поузданости података и база које се користе приликом истраживања, статистичких и економетријских прорачуна. По њима три су главна проблема која се јављају приликом мерења неједнакости. Први се огледа у величини узорка (једна или више земаља, регион или светски ниво), начина на који се он бира и одређује. Други проблем је што у анализама често није јасно дефинисано шта се тачно подразумева под дохотком (да ли је то само лични приход или су то и додатни или неформални извори). Немонетарни приходи, по њима, могу у одређеним случајевима утицати и до разлике од 4 Гини поена на коначни резултат. У вези са тим је и доба године када се врши мерење што се поготову односи на руралне делове земље где становништво директно зависи од пољопривреде или сезонских послова. На крају, аутори наводе да истраживања ретко узимају у обзир да сваки члан домаћинства има различите потребе и обим потрошње као и да се одређене врсте богатства неретко изостављају из обрачуна (нпр. капитална добра).

Закључак до кога су аутори дошли је да сви наведени фактори могу утицати на позицију одређене земље приликом мерења неједнакости при чему различито обухватање параметара одређену земљу може сврстати на врх или дно скале.

²² Наведено не важи у потпуности за случајеве Боливије где не постоје подаци за период пре 1986. и Венецуеле где постоје велике промене Гини коефицијента у кратким узастопним временским периодима због чега податке за ову земљу треба узети са резервом.

²³ Треба напоменути да повећане бројке нису карактеристичне само за тај период већ за целокупни интервал од како се неједнакост мери. Земље Латинске Америке су према наводима Гаспарини et al. (2009) у светским оквирима најмање егалитарне при чему 10 од 15 држава са највећом стопом неједнакости долази из овог дела света. Њихов просечан Гини је 52.9 што је ипак мање од преосталих 5 држава са листе које долазе из Африке и чији је средњи Гини 56.5. Поредиши са другим континентима Гини ових држава је за 8 поена виши него у Азији, 18 у односу на Источну Европу и Централну Азију и за 20 у односу на развијене државе. Такође, ЕН је у Латинској Америци већа од њиховог ступња развоја, при чему је однос БДП и Гинија за 10 поена виши него у осталим деловима света тј. ЛА има 25% већи Гини коефицијент него што би требало с обзиром на ниво достигнутог развоја (Лондоњо и Секељи 2000).

аутора (Корниа, Аткинсон и Кински 2004, Алтимир 1996, Корниа 2004, Тејлор 2004) слаже се да је такво стање последица изузетно неравноправно распоређеног власништва над земљиштем и неједнаког приступа образовању, при чему је изузетно мала група имала користи од оваквог система. Сви они долазе до истог закључка; колонијални систем је главни узрок више неједнакости у Латинској Америци у односу на светски просек. Због тога не чуди податак да је већ средином '70-их Гини у Бразилу био 57.9, скоро идентичан био је и мексички док су у Венецуели и Чилеу коефицијенти били нижи за у просеку 15 и 10 поена. Насупрот њима у наведеном периоду Аргентина је имала ниску стопу која је износила 36.8 поена док за Боливију подаци нису доступни.

У следећих пет година неједнакост се није линеарно кретала као што је то био случај у већем делу света где је она током седме деценије стагнирала или се смањивала. Када су у питању државе где је неједнакост смањена онда се ту једино издваја Мексико где је пад износио 7 поена, али за период до 1984. (подаци за претходне године нису доступни) и у далеко мањој мери Бразил са умањењем од непуних 1.5 поена. Са друге стране, Аргентина и Чиле су доживели повећање од 6 поена док је код Венецуеле оно било незнатно мање и износили је 5 Гини поена. Међутим, присутна су и другачија становишта попут оног Лондоња и Секељија (2000) који су у свом истраживању неједнакости које је обухватило 86% целокупне латиноамеричке популације и период од 26 година (1970-1995) закључили да је током '70-их дошло до знатнијег смањења неједнакости при чему је и сиромашто ишло истом путањом.²⁴ Делимично другачији резултати могу се по нашем мишљењу приписати непотпуним подацима као и различитим методологијама. У сваком случају, седма деценија у Латинској Америци имала је различите исходе зависно од одређене земље и не може се рећи да је имала једнозначан ток.

---

²⁴ Њихови резултати указују да је у периоду од 1970. до 1980. проценат људи који живи испод линије сиромаштва пао са 43.6% на 27.5%. При томе, у 1970. години 54 милиона појединаца је окарактерисано као екстремно сиромашно (што значи да дневно троше један долар), а 117 милиона као умерено сиромашно (2 долара дневно). До 1980 бројке су се смањиле за 33% и 20%, а у деценији након тога број екстремно и умерено сиромашних се попео са 36 и 93.8 милиона на 73.1 и 147.9 милиона што значи да се у првом случају удвостручио, а у другом попео за 60%

Када је у питању средина осме деценије ту се уочава даљи пораст неједнакости што је веома важно за нашу тврдњу о утицају либерализације и дерегулације на пораст неједнакости. Треба напоменути да раст није изражен као у деловима Африке или Европе што се поново објашњава високим почетним позицијама које су онемогућавале (у свакој од фаза) да стопе раста буду на нивоу као у другим деловима света. У случају Бразила УЕН се задржала на бројци од 57 Гинија што је тада био светски максимум. Са друге стране Мексико је доживео значајно смањење од 5 Гини поена док је Венецуела задржала своју ЕН на истом нивоу. Најизраженији су случајеви Аргентине и Чиле који су своје неједнакости повећали у просеку за 15% на нивое од 42.5 и 54.5 Гини поена. Симптоматичан је податак да је у периоду од 10 година (1975-1985) неједнакост у овим државама расла по стопи од скоро 1 поена по години што је изразито висок раст. Поједини аутори (Инђић 1999, Клајн 2009, Џуверовић 2009) ово доводе у директну везу са репресивним војним режимима присутним у наведеним,²⁵ али и неким другим државама континента, који су извршили дерегулацију привреда пре свега принудним средствима што је за последицу имало висок привредни раст, али и пораст неједнакости услед концентрисања богатства унутар мале групе људи која је била привилегована од стране војних власти (Тејлор 2000). Слично виђење има и Корниа (2004) који закључује да су узроци већег пораста економске неједнакости унутрашња и спољашња либерализација²⁶ и структурално прилагођавање²⁷ латиноамеричких држава. Тејлор (2004) овоме додаје и укидање

---

²⁵ У Чилеу је током војне владавине постојала директна повезаност бруталне економске политике коју су наметнули Чикашки момци (*Chicago Boys*) и насиља којим се Агусто Пиноче обрачунавао са неистомишљеницима. Фридманови рецепти слободног тржишта били су тако извитоперени да нису могли бити наметнути без двојног елемента: војне силе и политичког терора (Клајн 2009, стр.99).

²⁶ Либерализацију у Латинској Америци Тејлор (2000) описује као драстично уклањање свих баријера које су биле присутне у дужем периоду у домаћим и међународним трансакција које се тичу тржишта роба, услуга и покретљивости капитала.

²⁷ Појам ”структурално прилагођавање” настао је унутар Светске банке 1979. године и представља политику у чијој основи је давање средњорочних кредита неразвијеним земљама са циљем остваривања њихове економске самосталности тј. одрживости. Главни предуслови за добијање наведене врсте помоћи били су смањивање јавних дугова и са тим повезана државна улагања као и подстицање приватног сектора, повећање извоза и диверсификација привреда. Структурално

ограничења у финансијском сектору. Последица свега тога је раст заснован на извозу и то у секторима који нису стимулисали отварање нових радних места, експанзија ризичног кредитирања, проширивање неформалног сектора као и снижавање минималних личних доходака у односу на просечне (нискоквалификовани наспрам средњеквалификованих радника) што заједно доприноси знатнијем повећању неједнакости. Такав правац се наставио током целе осме деценије на чијем крају је Бразил прешао границу од 60 Гини поена (1989. износио невероватних 64 поена) док су Аргентина и Венецуела достигле 45, а Боливија, Мексико и Чиле су премашиле 50 поена и стале на броју од 55. Закључно са 1990. неједнакост се повећала у свим посматраним примерима, осим Мексика, док је највећи пораст био у Аргентини и Чилеу. Када је у питању остатак континента, ситуација није битно другачија јер је неједнакост порасла у просеку од 6 до 8 поена у већини држава²⁸ с тим што има и израженијих случајева као што је Гватемала где је за 10 година (1979-1989) ЕН порасла за 15 поена.

Када је у питању период '90-их ту се позивамо на истраживање Секелџија и Хилцерта (1999) које је обухватило 90% популације континента смештене у 15 држава. Разлог за то је шири опсег истраживања заједно са подударним резултатима за примере које ми посматрамо уз коришћење идентичних база података. Закључак до којег аутори долазе је да је ова деценије период делимичне стагнације у односу на '80-те које су "изгубљена деценија" када је у питању привредни раст, смањење сиромаштва и неједнакости. У групи земаља које су оствариле највећи скок поново се налази Венецуела заједно са Ел Салвадором, Никарагвом и Перуом. Стопа неједнакости од 48 у венецуеланском случају није највећа, али је пораст виши у односу на друге посматране земље. Увећање се десило и у случају Мексика где се неједнакост у 1995. попела на 58 да би се до краја деценија снизила, али на ниво виши од оног из 1990. тј. на 55.6. Истовремено, Аргентина је прешла границу од 50 поена иако је њена почетна

прилагођавање представља економску политику која тежи смањивању контролне улоге влада у економском животу одређене земље у име тржишних подстицаја и механизма.

²⁸ Уругвај и Костарика су земље са традиционално ниском економском неједнакошћу која се ни у наведеном периоду није мењала тј. расла (Гаспарини et al. 2009).

позиција била најповољнија (36.8). Бразил и Боливија налазе се у групи земаља које нису доживеле веће повећање и где је оно у распону између 1 и 2 Гини поена што је значајно боље у односу на претходну деценију. И поред тога што је негативни тренд у одређеним случајевима ублажен или заустављен девета деценија означава период у коме није дошло до смањења ЕН нити у једној од земаља континента, у само три је остала на истом нивоу, а у свим другима се повећала. Поред тога, све посматране државе (осим Венецуеле) прешле су границу од 50 Гини поена која је класификује као веома висока и која означава дубоку поларизацију друштва. Сличан случај је и са осталим државама које су све, осим Костарике и Уругваја, прешле исту бројку.

За наше истраживање најважнији период је последњих десет година (2002-2011) тако да ћемо му овде посветити више пажње. Као што је већ напоменуто у приказу унутрашње неједнакости у светским оквирима Латинска Америка је једини континент који у остварује смањење неједнакости и то током последње деценије. При томе, од свих држава континента чак 12 је доживело смањење УЕН, у три нису примећене промене док је у истом броју дошло о повећања неједнакости. Упоредо са тим дошло је и до политичке промене у већини држава тако да је до средине прошле деценије²⁹ у чак 13 случајева новоизабрани председник или влада били леве идеолошке усмерености,³⁰ две су биле десне (Мексико и Колумбија) док су три заузимале централну позицију што је

---

²⁹ Промена је започела са избором Чавеса у Венецуели 1999., а наставила се са победом Лагоса у Чилеу 2000., Луле у Бразилу 2003., Кирхнера у Аргентини 2003 и Васкеза у Уругвају 2004. Након тога дошло је до промена и у Еквадору и Боливији где су 2006. победили Кореа и Моралес и повратка Ортеге на место председника Никарагве. Две године касније Луго је победио у Парагвају, а након тога и Фунес у Ел Салвадору. Најновија промена десила се у Перуу где је још један домородац, Умала, постао председник 2001. При томе, треба имати у виду да су на Куби већ 52 године на челу државе представници левице.

”Оваква нагла промена у расположењу бирача у последњих десет година највише се по налазима Латинобарометра објашњава повећаним незадовољством, фрустрацијом и разочарањем у резултате Вашингтонског консензуса (*Washington Consensus*) тј. економских политика које су спроведене током ’80-их и дела -90-их.” (Корниа 2010, стр.95),

³⁰ Детаљан опис савремених латиноамеричких партија лево од центра, њихових нових програма и стратегија за смањивање сиромаштва и неједнакости, али и разлика које су присутне међу њима биће приказан у делу 4 са посебним освртом на најважније партије у Бразилу, Аргентини и Венецуели.

различитом у односу на '90-те када је једино на Куби партија на власти била лево политички усмерена. Од веће важности је чињеница да је уочено смањење неједнакости присутно у свим државама где су на власти владе лево од центра (осим Никарагве) док су у преосталим случајевима само Мексико и Хондурас³¹ остварили позитивне кораке када је у питању економска неједнакост. Сличност кретања два процеса (осим Мексика) по нашем мишљењу није случајна већ је пад ЕН директна последица политичке промене која је са собом довела и до нових економских решења.

Када је у питању Бразил, за осам година (2002-2010) владавине Радничке партије (*Partido dos Trabalhadores*) неједнакост је драстично смањена, али и поред тога Бразил остаје једно од друштава са највећом стопом неједнакости на свету. Програми који су уведени довели су до пада ЕН са 59 поена у 2000. на 56 пет година касније док се до краја деценије неједнакост смањила за још 3 поена и тиме достигла најнижу вредност у последњих пола века. Случај Аргентине је још драстичнији где је након економског краха 2003. и највише измереног нивоа од 54 поена неједнакост почела убрзано да се смањује да би до 2010. достигла 44 поена што је за 10 мање него само седам година раније. Уколико се гледа пораст тј. пад УЕН на годишњем нивоу наведени аргентински период се налази на челу такве листе. Чилеов напредак није попут претходна два, али и поред тога није занемарљив. Нове власти успеле су да од 2000. до 2006. неједнакост смање са 55 на 51.5 што је бројка која се задржала све до 2009. Забележено смањење у Боливији је само 3 Гини поена (са 60 на 57) што је разумљиво уколико се узме у обзир да је нова власт дошла касније (2004) као и да је последња забележена година када је извршено мерење 2007. што значи да је посматрани период краћи од три године.

Мексико је један од два примера где на власти није левичарска влада, али је и поред тога дошло до смањења прво за 4 поена до 2005. (55), а затим и још једног за следеће три године. Међутим, и поред позитивних резултата у смањењу неједнакости (који су последње три године делимично поништени) ова

---

³¹ Случај Хондураса може се само условно узети као изузетак с обзиром да су позитивни резултати истварени за време мандата Зелаје (2006-2009) који је као представник левог идеолошког блока збачен у државном пучу 2009. године

централноамеричка држава не може бити узета у обзир приликом анализе могућих мера превенције насилних сукоба с обзиром да је у последњих шест година, за време мандата Калдерона (2006-2012), од последица сукоба између власти и нарко картела у Мексику погинуло преко 45 000 људи. У условима где је одређена држава у стању интентивног унутрашњег сукоба разматрање превентивних механизма показује се као закаснило.

На крају треба напоменути и пример Венецуеле који није у потпуности сагласан са другим примерима. У првих седам година владавине Чавеса (1999-2006) неједнакост је смањена за само 4 поена (са 47 на 43) с тим што новији подаци показују да је данас умањена за додатних 1 до 3 поена. Резултат Венецуеле, иако скромнији од осталих, има велику тежину уколико се узму у обзир отежавајући околности под којима је он остварен, а на које друге државе нису наишли.³² И друге државе континента са владама лево од центра оствариле су у наведеном периоду смањење које је у просеку између 2 и 4 поена с тим што су популистички режими остварили веће смањење у односу на социјалдемократске (Корниа 2010).³³

Из свега наведеног очигледно је да (леве) владе у Латинској Америци имају више успеха у решавања проблема економске неједнакости него државе у другим деловима света. Разлози за то се по неколицини аутора могу пронаћи у промењеним меународним условима, али и иновативним социјалним стратегијама и програмима који се примењују у тим државама. У складу са тим Гастаприни et

---

³² Овде се првенствено мисли на неуспели државни удар из 2002. као и на блокаду целокупне економије у години након тога. Поред тога, 2004. је организован и референдум о смени председника док се цена нафте, на којој скоро у потпуности почива венецуеланска привреда, више него преполовила у последњих неколико година.

³³ Широко гледако међу латиноамеричким левим владама присутна су два начина смањивања економских неједнакости:

- Боливијски (или венецуелански) модел тежи поновној прерасподели земљишта у користи сиромашнијих слојева као и реформи пензијског система и знатно већим социјалним давањима.
- Други модел се често назива ”европски” и прихваћен је од већине левих влада у Латинској Америци (Бразил, Уругвај, Парагвај, Чиле, итд.). Његову основу представља реформа пореског система у циљу прогресивног опорезивања и већег одвајања оних који имају веће богатство. Средства добијена на тај начин се улажу у посебне створене социјалне програме који за циљ имају смањивање економске неједнакости.

al. (2009) наводи да је након 2000. неједнакост у Латинској Америци смањена првенствено захваљујући:

- порасту запослености (просечни БДП раст у периоду 2003-2008 износио је 3% док је у случају Аргентине достигао и 8%) што је довело до повећања доходака нискоквалификованих и квалификованих радника, а самим тим и до смањења неједнакости,³⁴
- промени реалних цена производа које се извозе из Латинске Америке које су до 2006. порасле за 31% у односу на 1991 што је поготову важно за руралне делове земље одакле се они извозе чиме се ублажава неједнакост између урбаних и руралних делова земље;
- ЕН је делимично смањена и захваљујући одлукама којима су поништене промене у структури привреда остварене тржишним реформама највише током '80-их и почетком '90-их, а које су довеле до значајног повећања незапослености;
- удео је имала и привредна консолидација након макро шокова који су доживеле земље попут Аргентине, Колумбије, Венецуеле, Еквадора и Уругваја пре 2000. које су за последицу имале драстично повећање неједнакости. Након стабилизације ситуације дошло је и до смањења неједнакости;
- посебно место заузимају програми условног трансфера новца (*Conditional Cash Transfer Programs*)³⁵ са којима се започело у Мексику и који су се накнадно проширили и на друге земље континента. Наведени програми данас представљају један од главних механизма путем који се владе боре са проблемом неједнакости;

---

³⁴ Корниа (2010) нову политику назива "прерасподела уз истовремени раст" уместо традиционалне политике левих партија Латинске Америке која се заснивала првенствено на прерасподели, а тек онда на привредном расту.

³⁵ За детаљан опис структуре и начина функционисања програма условног трансфера новца видети поглавље 4.2.1.

- утицај је имало и повећање свести у вези са проблемом неједнакости. На власт су у већини држава дошле странке са посебно израженим социјалним аспектом у својим програмима чије стратегије за циљ имају редистрибуцију богатства при чему се механизми којима се то остварује разликују зависно од државе у питању (национализација, интервенисање у привреди, субвенције пољопривреди, већа социјална давања, итд.).

Поред наведених могућа су и друга објашњења попут Корнијиног (2010) који сматра да је успех остварен првенствено захваљујући:

- знатно већим одвајањима за основно и средњошколско образовање чиме се смањују неједнакости између богатих и сиромашних и омогућава приступ образовању свима што је главни предуслов за добијање боље плаћених послова (наведено не важи за универзитетско образовање);³⁶
- значајнијем повећање социјалне помоћи, али и социјалне заштите која је усмерена ка најсиромашнијим и најугроженијим чиме је избегнута трке ка дну (*race to the bottom*);
- као последњи, мада не и мање важан фактор аутор наводи опорезивање које се по први пут у Латинској Америци спроводи у редовним и дужим интервалима, а прикупљена средства се накнадно користе за социјалне програме. Проблем који и даље постоји када су у питању порези је што они нису прогресивни тј. погађају све подједнако без обзира на висину дохотка.

---

³⁶ Мали број земаља (Аргентина, Чиле, Уругвај) имају становништво које има десет година школовања док је у већем делу просек седам година. У већини држава око 95% деце се уписује у основне школе, али велики број је никада не заврши. Што се тиче средњошколског образовања просек је 70% док је у одређеним случајевима бројка испод 50% (државе Централне Америке). Када је у питању високошколско образовање само земље Јужне Америке прелазе бројку од 20%. Најбогатијих 5% у просеку имају 6 година више школовања од најсиромашнијих 5% док је у Мексику, Панами, Перуу и Боливији разлика чак 7.5 година (Гаспарини et al. 2009).

Свему овоме треба додати и утицај регионалних иницијатива (Холзакер и дос Сантос 2007), а поготову оне највеће под називом Тржиште југа (*Mercado de Sur*) која обухвата између осталог и три најважније државе континента (Бразил, Аргентину и Венецуелу); нове организационе структуре на локалном нивоу (Робинсон 2008, Чавез и Голдфранк 2004) и утицај нових друштвених покрета са сличном агендом када је у питању проблем неједнакости на законодавни процес (Москович 2010).

Због свега наведеног неједнакост се у Латинској Америци по први пут смањује захваљујући паду УЕН. Наведни податак још је значајнији уколико се узме у обзир да скоро 90% неједнакости на континенту долази управо од унутрашње (Лондоњо и Секелји 2000) и да је остварен у тренутку када се у другим деловима дешава управо супротно. Посебну важност има то што је у последњих неколико година смањење настављено упркос отежаним међународним условима и од стране партија чији је приоритет кроз већи део 20. века био редистрибуција богатства, али које до пре непуне деценије нису биле у стању то и да остваре.

У складу са свиме наведеним у овом поглављу сматрамо да су оправдана тумачења успеха латиноамеричке левице када је у питању проблем неједнакост при чему предност дајемо ставовима да су иновативне социјалне стратегије и другачији локални аранжмани главни фактори који доводе до позитивних промена. Због тога у наставку рада пажњу посвећујемо управо овим аспектима и то у државама где је промена најочигледнија. Међутим, пре тога неопходно је испитати да ли је смањивање неједнакости важно само због економских последица или и због других, ширих импликација које може да има. Ми се, као што је већ непоменуто, приклањамо другом тумачењу и због тога желимо да прикажемо како оваква позиција има и своје теоријско полазиште.

Део 2: Однос између економских неједнакости и сукоба унутар држава

2.1 Сукоби унутар држава: појам и одређење

На самом почетку рада наглашена је важност истраживања претпоставки које могу довести до стварања самоодрживог мира. У складу са тим, истакнута је неопходност разумевања узрока који нису искључиво манифестне природе већ су саставни део институција система и чије постојање представља главну препреку за успостављање мира на трајнијим основама. У овом истраживању структурални узроци су препознати у неједнакостима економске природе због чега је једна од наше две посебне хипотезе изражена кроз тврдњу да:

ХЗ: Постоји директна повезаност између повећања економске неједнакости и избијања различитих облика насилних сукоба, укључујући и оне унутар држава.

У складу са наведеном тврдњом, намеће се потреба да на почетку овог дела дефинишемо шта се тачно подразумева под појмом насилни сукоб и објаснимо због чега сматрамо да ниво анализе унутар државе адекватнији од међудржавног који се такође појављује као могући оквир истраживања.

Приликом избора одговарајуће дефиниције оружаних сукоба³⁷ унутар држава³⁸ полазимо од одређења Сингера и Смола (1972) које је наприкладинје за

---

³⁷ За разлику од оружаног сукоба који подразумева употребу насилних средстава и метода сам сукоб је шири појам који подразумева „борбу око вредности и полагања права на ретке положаје, средства и моћ у којој су циљеви противника да неутралишу, онеспособе или униште своје ривале“ (Козер 1985, преузето Пешић 1999, стр.214) или као “ситуацију у којој најмање два актера, или њихови представници, теже испуњењу својих перцепција и међусобно неспојивих циљева, подривајући, посредно или непосредно, способност друге стране да постигне свој циљ” (Сандол 1993, стр.6).

Слично виђење има и Галтунг (1967) који сукоб описује као некомпатибилност циљева између два (спор) или унутар једног актера (дилема) при чему спор често води ка намери

тему истраживања јер обухвата већину неопходних елемената за тип сукоба који у својој основи има економске неједнакости тј. њихово повећање. По овим ауторима СУД се може одредити као:

”Сукоб унутар државних граница између владиних и невладиних снага уз активно учествовање централне власти у војној акцији и ефективан отпор са обе стране и најмање 1000 погинулих као последица сукоба.

при чему:

”Ефективан отпор подразумева војну организованост оба актера и губитке у људству од минимум 5% укупног броја жртава.”
(Сингер и Смол 1972, стр.381-382)

Постављањем минималног броја од хиљаду погинулих аутори упућују да се не може сваки насилан догађај унутар државе (демонстрације, улични нереди, пљачке, насилне промене власти и сл.) окарактерисати као сукоб унутар државе (*Intra State*), што је важно за наш рад који има за циљ да покаже како повећање економске неједнакости може довести до сукоба већих размера који до сада нису били присутни, или бар не у великом броју случајева.³⁹ Веза између сукоба нижег интензитета (неки од ових облика су горе наведени) и повећања економске неједнакости тема је различитих истраживањима (попут Фајзинблер, Ледерман и Лоајза 2001), али није предмет овог рада.

деструкције другога док спор може довести до самодеструкције. Сукоби у реалности могу садржати један од два елемента, али су најчешће сачињени од оба уз присуство бројних актера и различитих циљева.

³⁸ Поред сукоба унутар држава присутно је и коришћење термина унутрашњи државни сукоби. Сматрамо да су разлике између два појма термилошке природе и да оба упућују на исти феномен тј. на сукобе који се одвијају у границама једне државе. У нашем случају определили смо се да у раду користимо термин сукоб унутар држава који ће се у наставку раду означавати скраћеницом СУД.

³⁹ Гватемала и Ел Салвадор као можда и једини примери где су економске неједнакости биле доминантан узрок избијања сукоба.

Такође, одређивањем да је у сукобу неопходно да учествују и владине снаге, дефиниција омогућава прављење разлике између наведених и сукоба где су обе стране невладине иако су по Сингеру и Смолу и ови облици одређени вид СУД који они називају сукоби између различитих заједница (*Inter-Communal*).⁴⁰ Сматрамо да је виђење оваквих сукоба као СУД, под одређеним условима, исправно, али да не може бити примењено када је узрок пораст економске неједнакости. Разлог за то је што је у овим сукобима по правилу присутна централна власт и део полулације који њу криви због свог тренутног неповољног стања. Сукоб између две групације би у нашем случају спадао у СУД једино уколико не би постојала централна власт⁴¹ или она не би имала капацитет да контролише своју територију већ би то чинила одређена заједница која формално није призната. Овако стање није немогуће (пример Сомалије), али није ни довољно учестало да би је назвали правилом и уврстили у наше истраживање. Због тога, по нашем суду, сукоби између различитих заједница нису репрезентативни СУД иако по Сингеру и Смолу они могу припадати овој групи.

На крају, додавањем одреднице ”ефективан отпор” спречава се могућност да се акције државе према једној групацији (у нашем случају над економски маргинализованим групама) окарактерише као СУД иако оне то нису. Хапшења појединаца који заговарају одређене промене или онемогућавање рада организацијама и група које се баве заштитом права економски обесправљених не могу се узети у обзир зато што они не пружају насилни отпор централним властима и не наносе им физичке и материјалне губитке. Такође, протести незадовољних, који могу довести до одређених (мањих) губитака на владиној страни могу се подвести под ефективни отпор искључиво под условом да су увод у оружане сукобе који су праћени већим бројем жртава на обе стране.

---

⁴⁰ Аутори поред сукоба унутар држава у својој класификацији наводе сукобе између различитих заједница у којима нити једна од страна у сукобу не представља централне органе власти, као и регионалне унутрашње сукобе (*Regional Internal Conflicts*) где долази до сукоба између недржавних актера и регионалних или локалних органа власти

⁴¹ Уколико би дошло до случаја да се две групације сукобљавају унутар једне територије једне државе без централне власти због неравноправне прерасподеле економских добара то би значило да једна од страна има несразмерно више што би имплицитно значило да она контролише већи део државног апарата тј. да *de facto* има централну власт.

Коначно, одређивањем минималног броја жртава владиних снага са једне и побуњене групе са друге стране спречава се могућност да се СУД назове репресија једне групе над другом која због свог неравноправног положаја не може да пружи отпор. Ово је поготову важно у случају државне репресије где може доћи до великог броја жртава, али само на страни групе која је жртва насиља, док са друге (владине) стране оне могу у потпуности изостати.

Поред наведене присутне су и друге дефиниције сукоба попут оне која се користи приликом израде базе података о сукобима на Универзитету у Упсали (*Uppsala Conflict Data Program - UPCD*) која СУД описује као:

”Сукоб између владиних и невладиних снага без мешања других земаља”

при чему је:

”(Оружани) сукоб некомпатибилност која се односи на владу и/или територију и где је употреба оружане силе између две стране, од који је најмање једна влада, резултат најмање 25 погинулих од последица сукоба.” (Валерстин и Соленберг 2001)

Одређивање минималног броја жртава на 25 главна је препрека за коришћење наведене дефиниције у нашем истраживању. Треба напоменути да Валерстин и Соленберг број жртава одређују по броју некомпатибилности и на годишњем нивоу, а не током целокупног трајања насиља, што оставља могућност за већи број жртава уколико је у сукобу присутан већи број некомпатибилности. Како је у нашем случају број некомпатибилности ограничен на један (повећање неједнакости) број жртава се не може увећавати по том критеријуму већ једино зависи од дужине трајања сукоба. То значи да се број погинулих може увећавати само за 25 по години трајања сукоба што је по нашем суду премало јер је бројност, као што је и напоменуто, један од важнијих параметара дефинисања одређеног сукоба као СУД.

Такође, аутори дозвољавају могућност да у СУД учествује и стране које се налазе ван оквира једне државе (*Intra-State Conflict with foreign involvement*) при чему такав сукоб дефинишу као сукоб где владина или опозициона (или обе

истовремено) страна примају помоћ од стране владе која је активно укључена у сукоб. Сматрамо да овако дефинисани сукоб више спада у међудржавне него унутар државне што је додатни разлог да се одредимо за дефиницију коју користе Сингер и Смол. На крају, у прилог одбацивања ове дефиниције иде и чињеница да за разлику од претходних аутора Валерстин и Соленберг не сматрају за важно питање јачине обе стране у сукобе тј. да ли су обе у могућности да организују отпор и нанесу губитке другој страни која је укључена у СУД.

На крају прегледа могућих операционалних дефиниција за наше истраживање навешћемо још и одређење тзв. ”смртоносних сукоба” (*Deadly Quarrels*) Ричардсона под којим он подразумева:

”Сваки сукоб који се окончава са људским жртвама при чему се под сукобом подразумевају убиства, пљачке, побуне и ратове, било мале или велике.” (Ричардсон 1960, преузето Рамсботом et. al 2011, стр.64)

Иако најстарије, овакво одређење сукоба је и најмање прихватљиво за наш предмет истраживања. Ричардсон под сукобом подразумева сваки чин насиља који у себи има жртве независно од њиховог броја што може обухватити све, од уличних борби до међудржавних сукоба. Постављен на овај начин смртоносни сукоб може под собом подразумевати СУД, али и многе друге који то нису. Поред тога, у Ричардсоновом виђењу сукоба, бројност као и тип актера који учествују нису од важности што представља и највећу препреку за употребу оваквог одређења сукоба у коме је, по нашем одређењу, неопходно да једна од страна буде група која контролише територију и власт док друга оспорава право прве што овде није случај. Чини нам се да ова дефиниција има најмање потребних елемената за оно што се по нама може одредити као СУД. Прешироко постављена она је по нашем суду више погодна за истраживања сукоба у којима је нагласак стављен на сам процес путем кога долази до насилног акта, а не на непосредне узроке насиља или стране које су укључене што је у нашем случају од првенствене важности.

Имајући у виду све наведено, заједно за примедбама на Валерстиново и Соленбергово виђења шта сукоб треба у себи да садржи чини нам се да је Сингерова и Смолова дефиниција најпотпунија и да као таква садржи све најважније елементе (актере, интезитет и просторно ограничење) које наше истраживање захтева тако да ћемо у наставку рада под појмом сукоб тј. СУД подразумевати одређење ове двојице аутора.

* * *

Након што смо одредили шта подразумевамо под појмом СУД неопходно је да објаснимо и због чега се истраживање заснива искључиво на унутар државним сукобима.

Приликом дефинисања опште хипотезе истраживања навели смо, између осталог, и да је са завршетком Хладног рата присутна тенденција пораста унутрашњих сукоба и смањења међудржавних, с тим што се истовремено мења и узрок избијања насиља. Да би смо потврдили овакве тврдње користимо базу података Корелације рата (*Correlates of War*) која садржи податке о међудржавним и унутар државним сукобима за период 1818-2007. Као полазне године узимамо 1989-1990 у складу са нашом хипотезом да је завршетак Хладног рата пресудно утицао на промењену природу сукоба.

Увидом у базу за међудржавне сукобе показује се да је у периоду од 1989. до 2007. у свету избило 43 сукоба која задовољавају критеријуме дефинисане од стране Сингера и Смола. Осим два (Босна и Косово и Метохија), сви остали сукоби су избили у државама Глобалног југа (Блиски Исток, Африка, Латинска Америка и Јужна Азија). Услед методологије која се користи, а која одвојено посматра уколико више држава ратују против једне, број сукоба је већи него што је то у стварности. Уклањањем понављања истих сукоба услед учествовања већег броја земаља долазимо до податка да је од 1989. у свету било 9 међудржавних сукоба.⁴²

---

⁴² У табели се Први заливски рат појављује 14 пута услед учешћа САД, Канаде, Уједињеног Краљевства, Италије, Марока, Египта, Омана, Француске, Катара, Саудијске Арабије, Сирије, УАЕ, Кувајта и Ирака. Рат у Босни и Херцеговини је присутан три пута (БиХ, Хрватска и Србија),

Са друге стране, у истом периоду по истој бази је у свету било чак 106 различитих унутар државних сукоба који су задовољили већ споменуте критеријуме (види слику 2.1). Међутим, као и у случају међудржавних број је у стварности мањи. Већ смо напоменули да се у методологији и сукоби између различитих заједница могу препознати као СУД. Уколико се узме у обзир наш онда о овим сукобима онда конфликти у јужном Судану 1991., Ираку (Курдистан) 1994., Индонезији 1998., Нигерији 1999. и 2004. и Етиопији 2002. могу бити доведени у питање као репрезентативни СУД. Такође, у самој анализи препознају се сукоби који су започели као СУД али су у одређеном тренутку интернационализовани што значи да се одређени спољни актер укључио у сукоб на страни владиних или побуњеничких снага. Ово се посебно односи на ратове у Африци преваходно у Сомалији, ДР Конгу, Гвинеји Бисао и тзв. "Афричком светском рату" тј. другом грађанском рату у ДР Конгу у коме је учествовало седам околних земаља.⁴³ И поред ових недоследности 48 случајева се може оквалификовати као сукоби унутар држава што је много више него у случају међу државних сукоба. Географска распрострањеност СУД је готово идентична као и код међудржавних и претежно обухвата регионе Блиског Истока, Кавказа и Јужне Азије и цео афрички континент. Као и у претходном случају и овде су сукоби на европском тлу лоцирани на простору бивше СФРЈ.

Косово и Метохија 8 пута (САД, УК, Италија, Турска, Холандија, Француска, Немачка и СР Југославија), Авганистан 6 пута (САД, УК, Канада, Француска, Аустралија и Авганистан) и Ирак 4 пута (САД, УК, Аустралија и Ирак).

⁴³ Велики степен интернационализације афричких СУД може се делимично објаснити и колонијалним наслеђем тј. вештачки исцртаним границама од стране европских колонизатора које су у потпуности занемарила етничке, културне и административне критеријуме чиме су створене немохомогене државе које су границама поделиле племена која су до тада живели заједно на једном простору.

Слика 2.1 *Врсте ратова по годинама у периоду 1946-2007*
 Истраживачка јединица за студије мира и сукоба
 (Research Unit Peace and Conflict Studies)

Промена у врсти сукоба још је израженија уколико се упореди период од 1946 до 1989 када је било 30 међу државних сукоба што је учесталост од 0.7 по годину у односу на 0.45 у периоду 1989-2007. Са друге стране сукоби унутар држава су у првом посматраном периоду имали фреквенцију од 1.53 а у другом 2.66 што је повећање од преко 70%.

У прилог оваквим бројкама иду и анализе аутора које говоре о промењеној природи сукоба у последње две деценије. Пад Берлиског зида и нестанак биполарне структуре "скинули су поклопац" (Каплан 2000) и дозволили појаву нових сукоба који нису биле присутни у деценијама пре тога или барем не у значајном броју као међународни сукоби. "Нови ратови" (Калдор и Ваши 1997) са којима се сукоби унутар држава⁴⁴ могу довести у везу, у односу на међудржавне сукобе из друге половине 20. века имају другачија политичка обележја (моћ засновани на доминацији одређене етничке групе), нове идеологије (наместо универзалних принципа демократије и социјализма присутне су трибалне и

⁴⁴ Иако се оба појма односе на унутрашње државне сукобе нови ратови су шири појам који укључује, између осталог и сукобе унутар држава.

политике идентитета), другачији начин мобилизације учесника (помоћу страха, корупције, религије и медија), измењени начин ратовања (уместо војних јединица са тешким наоружањем и демаркационим разграничењима присутне су парамилитарне и криминалне групе и деца војници који користе лако оружје и чине злочине као што су силовања, погроми и изазивање глади), промењену спољну подршку (уместо две суперсиле сада стране у сукобу подржава дијаспора, мафија, регионалне силе и плаћеници) и нову ратну економију (паралелна економија, трговина дрогом и драгоценим металима, уцене, профитерство и сл.).⁴⁵ До сличних закључака долазе Валенстин и Аксел (1995) који запажају ”нове облике сукоба” у којима је главни нагласак на унутрашњем изазову државним ауторитетима и њиховој централној контроли као и Колијер и Хоефлер (2000) и Колијер и Самбанис (2005) који примећују да данас доминантни СУД настају због ресурса и економске користи која од њих долази. По њима, уколико се приходи стечени од продаје ресурса присвајају од стране само једне групације унутар државе то ствара неодрживу ситуацију која може да створи незадовољство код оних који су искључени из расподеле и подстакне њихову жељу за промену односа и насиље путем која се она остварује.⁴⁶ Превладавање унутрашњих у односу на међународне сукобе у последњим деценијама тема је и многих других истраживања међу којима се издвајају она Харбома и Валенстина (2009), Гура (1993), Гура и Харфа (1994) као и Хјуита (et al. 2010).

Узимајући у обзир све овде споменуте анализе, као и бројке које показују повећање унутрашњих и смањивање међудржавних сукоба одлучили смо се да за

---

⁴⁵ Екстин (1970) сматра да унутрашњи сукоби имају четири основне карактеристике. Као прво, они подразумевају употребу насилних метода за постизање циљева до којих се може стићи и ненасилним путем. Друго, овакви сукоби показатељ су урушавања одређене димензије или целокупног политичког поретка одређене државе као и постојања колективне фрустрације и агресивног понашања унутар популације. Трећа ставка подразумева да су они који започињу насиље томе и склони као и да појединци који се томе противе немају могућности да исто спрече. На крају, овакви сукоби дубоко утичу на друштво и ономогућавају стварање консензуса у дужем временском периоду.

⁴⁶ ”Садејство извоза примарних производа, високе стопе младе популације унутар друштва и економске стагнације драстично увећавају могућност избијања сукоба. Похлепа је по свим показатељима важнија од оптуживања” (Колијер 2000, стр.110).

ниво анализе узмемо унутар државни који, по свему наведеном, данас преовладава.

Овде ћемо се осврнути и на питање географске распрострањености будућих СУД које је до сада споменуто без дубљег улажења у проблематику. Наиме, и статистички подаци као и радови аутора који се баве овом тематиком (Колијер и Самбанис 2005, Елбадави и Самбанис 2009, Ле Билон 2005, Кларк 2002, 2008) наводе нас на закључак да се од 1989. СУД одигравају претежно на Глобалном југу пре свега у под Сахарској Африци и југоисточној Азији.⁴⁷ Такође, у овом делу света се налази већина земаља са највишом степом економске неједнакости (види 1.3.1). Са друге стране, државе Глобалног севера, а посебно региони попут Источне Европе, доживљавају највише стопе раста неједнакости и до сада незабележено социјално раслојавање својег становништа које за сада не показује знакове могућег успоравања или заустављања. Због тога, могућност будућег успостављања везе између неједнакости и насилног сукоба се не ограничава искључиво на одређени регион, већ се оставља могућност глобалних импликација изузимајући регионе или делове света где су присутни супротни трендови (смањење неједнакости). Као што је већ напоменуто у првом делу рада (види 1.4) једини континент где долази до смањења неједнакости је Латинска Америка.⁴⁸

Када је у питању неједнакост, о њој смо детаљно говорили у претходном поглављу (види 1.1). Овде ћемо само додати да се при изучавању односа сукоба и неједнакости превасходно гледа унутрашња економска неједнакост, која по нашем суду представља један од могуће главних узрока сукоба и у времену које долази. Такође, треба напоменути да оваква неједнакост може на различите начине бити ”спојена” са сукобом. Остби (2004) препознаје пет и то директни,

---

⁴⁷ Наведено се поклапа са анализама Холстија (1996) које показују постојање ”плурализованих безбедносних заједница” у којима не постоји могућност избијања сукоба и у које се убрајају пре свега Северна Америка и Западна Европа. Поред тога, присутне су и ”зоне мира” као што су Кариби или Јужни Пацифик и ”зоне не-рата” у Југоисточној и Источној Азији. На крају, ту су ”зоне рата” сачињене од бивших совјетских република и региона Блиског Истока, Централне Америке, Јужне Азије и Балкана.

⁴⁸ Управо због тога се у наставку рада (део 4) анализирају стратегије путем којих латиноамеричке државе смањују економску неједнакост.

индиректни, конвексни (обрнути У облик), конкавни (У облик)⁴⁹ и нулти при чему је сваки заступљен у одређеној мери зависно да ли су у питању емпиријска или теоријска истраживања. Полазиште које ми заступамо јесте да се веза ствара, пре свега, директно.

На крају треба истаћи да ћемо везу између ЕН и сукоба градити на основу неколико теоријских оквира. Први покушај успостављања повезаности биће помоћу теорије релативне депривације (фрустрација-агресија) која је формулисана у радовима Теда Гура и емпиријским истраживањима неколико аутора (Нафзигер и Аувинен, Џенкинс и др.) која су уследила након тога.⁵⁰ Поред ње, биће обрађена и теорија мобилизације ресурса Чарлса Тилија, као део корпуса социолошких теорија, са посебним освртом на емпиријска истраживања Едварда Мулера. Теорија хоризонталних неједнакости као релативно нова такође ће бити укључена у преглед највише кроз радове Ненси Стјуарт.⁵¹ На крају ћемо критички проценити све три теорије, њихов допринос истраживању везе између економске неједнакости и сукоба и одабрати ону која на најпотпунији начин објашњава узрочно-последични однос посматраних феномена.

---

⁴⁹ Конвексна веза значи да је избијање сукоба најизгледније када су неједнакости ниске или веома изражене док конкавна сугерише да са повећањем економске неједнакости расте и могућност избијања сукоба при чему, након достизања одређене вредности тј критичне тачке даље увећање ЕН нема директног утицаја на сукоб.

⁵⁰ Лихбах (1989) је у свом истраживању успео да лоцира укупно 43 квантитативне студије које се баве односом економских неједнакости и политичког сукоба како унутар тако и међу државама. С обзиром да је ово истраживање спроведено пре више од 20 година неспорно је да су у међувремену извршене и бројне друге анализе које се баве истом тематиком.

⁵¹ Три теорије се могу груписати и на други начин као што то чине Гелер и Сингер (1998) који поделу врше према начину на који појединци доносе одлуке и ту препознају нерационални модел у коме психолошке и социо-психолошке особине појединаца имају одлучујућу улогу и рационални модел у којем су могући добици и жељени исходи одлучујући фактор. Уколико прихватимо овакво тумачење онда се теорије РД и ХН могу сврстати у прву док ТМР припада другој групи теоријских објашњења настанка сукоба.

2.2 Теорија релативне депривације (Тед Гур)

Када говоримо о економским неједнакостима као могућем узроку сукоба теорија релативне депривације⁵² може бити први теоријски оквир који доприноси бољем разумевању повезаности два феномена и која узроке насиља налази у социопсихолошким одликама појединаца тј. у њиховим фрустрацијама насталих услед неподударности између постојећег и жељеног стања. Наведено полазиште свој основ налази у тврдњама Доларда и Милера (1939) који сматрају да је фрустрација неопходан услов за јављање насиља и то у случајевима када је појединац осујећен у остваривању одређеног циља при чему се нарушава његова психичка равнотежа и он доживљава неутрошену енергију као психичку тензију које може да олакша једино агресивношћу која је усмерена према узрочнику или када он није доступан према некон другом тј. алтернативном циљу (Васовић 2007). Временом је оваква теза замењена другом која наводи да фрустрација производи спремност на агресију и то под одређеним условима (Берковиц 1972, преузето Васовић 2007)⁵³ при чему је она (агресија) тумачена као нагон који се налази у сваком људском бићу и које варира од деструктивности до имплуса за смрћу (Фројд) или се испољава као инстинкт који помаже самодржању (Лоренц).

Однос фрустрације и агресије је у литератури најчешће коришћен као основа за разумевање настанка међугрупних сукоба док релативна депривација, ставља нагласак на субјективна уверења и социјална поређења чиме бива погодна за објашњавање настанка пре свега међуиндивидуалне агресије.

Релативна депривација је највише истраживана у радовима Теда Гура, а поготову у његовој књизи ”Зашто се људи буне” (*Why Men Rebel* 1970) тако да ћемо се у наставку рада детаљније позабавити његовим теоријским и емпиријским истраживањима о сукобима који су последица прво политичке, а након тога и економске релативне депривације.

---

⁵² Појам ”релативна депривација” први је употребио Мертон (1938) у свом истраживању о друштвено девијантном понашању.

⁵³ Промена је наступила услед немогућности да се објасни због чега се одређена група бира као алтернативна тј. она на коју је усмерена померена агресија као и на који начин индивидуалне фрустрације доводе до колективне акције (Билинг 1976).

РД Гур дефинише као раскорак између очекивања појединца и његових могућности да та очекивања оствари при чему су очекивања (*value expectations*) добра и услови живота за које појединци мисле да им припадају или да треба да им припадају⁵⁴ док су могућности (*value capabilities*) добра и услови живота које појединци мисле да могу да остваре или да одржавају, захваљујући друштвеним средствима која су им на располагању. У складу са тим је и одређење Рунсимана (1972) који наводи да је релативна депривација присутна када:

”особа А не поседује Х, али зна да друге особе поседују Х. Због тога, она жели да присвоји Х и сматра да је то могуће.” (1972, стр.10)

Очекивања и могућности спадају у вредности (*values*) које Гур дефинише као жељене догађаје, објекте и услове којима велика већина људи стреми. Уколико вредности (очекивања и могућности) нису у равнотежи може доћи до стварања релативне депривације која под одређеним условима може довести до избијања сукоба.

Аутор препознаје три групе вредности при чему је за нас најважнија прва коју он назива вредности благостања (*welfare*) под којом подразумева све вредности које директно доприносе физичком и психичком здрављу и самоостваривању. Међу њима Гур препознаје физичка добра и психичке угодности (*economic*) са једне, и развој и употребу менталних и психичких способности (*self-actualization*), са друге стране. Из овога можемо закључити да се као један од могућих узрока индуковања РД може појавити и неједнакост између постојећих и очекиваних економских вредности. Иако у овом делу аутор не залази у дубље одређивање наведених појмова сматрамо да се ЕН без већих потешкоћа могу подвести под ову групу јер је управо њихово присуство (или изостанак) главни индикатор путем кога се одређује да ли су очекиване и могуће вредности

---

⁵⁴ Овде се говори како о тренутном тако и о будућем стању. У првом случају (садашњост) појединци сматрају да је оно оправдано док је за друго (будућност) оправдано очекивати ново стање.

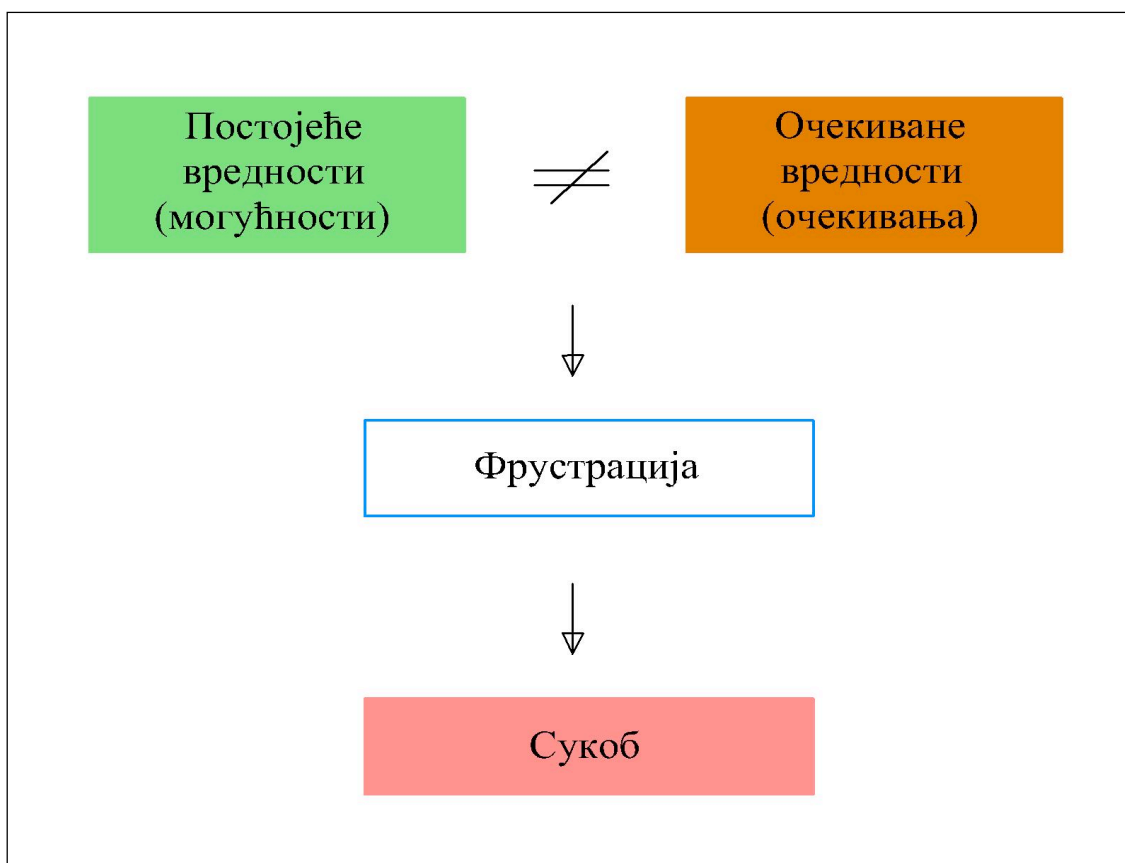
бољитка у равнотежи или не. Тиме се отвара и могућност да оне буду узрок стварања РД која ће довести до избијања сукоба.

Поред ових Гур препознаје и вредности моћи (*power*) које одређују у којој мери један појединац може утицати на понашање другог као и у којој мери може избећи утицај других на његово понашање (*participation and security*). Наведене вредности су посебно важне када се истражује повезаност сукоба и неједнакости које су последица неједнаког положаја унутар друштва (политичке).

На крају, препознају се и интерперсоналне вредности (*interpersonal*) које представљају психолошке сатисфакције које појединци тражи у комуникацији са другима (попут жеље за статусом, припадности групи која пружа подршку, осећаја сигурности услед истих уверења о природи друштва и његовој улози тј. статусу) и чија неравнотежа може под одређеним околностима бити од подједнаке опасности као и претходне две када је у питању формирање сукоба.

Уколико су услови присутни у једном друштву такви да повећавају степен очекивања код појединаца, а да истовремено не повећавају и њихове могућности онда се увећава шанса стварања незадовољства. Исто важи у супротном смеру тј. ако се смањују могућности, а да се истовремено не смање и очекивања долази до стварања незадовољства. Незадовољство проузроковано на овај начин тј. депривацијом је позив на деловање, на акцију и што је већа фрустрација веће су и могућности за избијање насиља. Такође, уколико се вредности које воде ка индуковању депривације не доведу у стање равнотеже онда може доћи до преусмеревања незадовољства и ка институцијама државе које се виде као главни одговорни за такво стање чиме се повећавају изгледи за избијање СУД (слика 2.2). Аутор овај процес описује следећим речима:

”Примарни узрок за избијање насиља је настанак незадовољства након чега следи политизација тог незадовољства и на крају реализација у виду насилне акције према субјектима и објектима. Незадовољство настало из релативне депривације је основни разлог за учеснике да се ангажују у насиљу.” (Гур 1970, стр.12-13)

Слика 2.2 Теорија релативне депривације

Политизација као и сукоб који након тога уследи су по њему првенствено одређени јачином депривације, али у одређеним околностима и поједине друштвене варијабле (*variables*) могу додатно утицати на њен интензитет. Као најважније он препознаје културне санкције за отворену агресију, успех и неуспех претходних насилних акција, артикулацију и ширење симболичних апела на оправдано насиље, легитимност политичког система као и одговоре владе који су уследи на само стварање незадовољства.

Насиље се исказује на три нивоа тј. кроз немире, завере и унутрашње (грађанске) ратове зависно од степена депривације. Уколико је депривација присутна унутар једног дела становништва (нпр. политичка опозиција) онда може доћи до избијања немира. Са друге стране, ако је отуђење од система присутно унутар мање групе (елите) онда су могућности за ограничено унутрашње насиље изгледније и то кроз организовање завере која је мања по обиму и са мањим бројем учесника, а самим тим и жртава. Међутим, ако незадовољство обухвати веће делове становништва (није ограничено само на одређену групу) изгледа за

избијање унутрашњег насиља су највећи (Гур 1968а). Управо овако дефинисано насиље може се идентификовати са нашим виђењем СУД што значи да када је депривација на врхунцу она се може претворити у сукоб између две стране (централне власти и побуњеника) где долази и до већег броја жртава.

Када су у питању, конкретно, економске вредности (у нашем случају неједнакости) аутор сматра да уколико су оне круте у одређеном временском периоду и људи живе на ивици опстанка свако, и маргинално, погоршање економске ситуације, може довести до избијања насиља (Гур 1970, стр.131). Као најважније економске параметре (за стварање депривације) он наводи повећање незапослености, инфлацију као и промену система производње. Прва два параметра су најважнија зато што управо незапосленост и инфлација спадају међу главне узроке повећања неједнакости унутар држава (Корниа 2010). На тај начин се успоставља веза између повећања унутрашње неједнакости и РД као и тиме изазваних сукоба. У прилог оваквих тврдњи иде и истраживање које је Гур (1968) спровео на узорку од 114 држава. Оно је показало да је свих 20% сукоба проузроковано економским назадовањем или чиниоцима који са тиме повезани, као и да постоји висок степен повезаности са сва три облика насиља (немири, завере и унутрашњи сукоби). Његов закључак након извршеног истраживања је да смањивање економских могућности одређеног дела популације извесно може да доведе до повећања опасности од избијања насиља.

Треба напоменути да по Гуру економски параметри могу изазвати сукоб само до одређене тачке. Лоша економска ситуација наводи људе на насиље али не и када је материјална ситуација појединаца таква да их приморава да се боре за физички опстанак (*starvation threshold*). Уколико је то случај, могућности за избијање сукоба по њему нагло опадају или речима Хобсбаума: ”Када су људи веома гладни, превише су заузети тражењем хране да би радили нешто друго, у противном ће умрети од глади.”

2.2.1 Врсте депривације

Гур препознаје три врсте депривације која свака на свој начин има већег или мањег удела у избијању једног од три врсте насиља.

Опадајућа депривација (*Decremental Deprivation*) настаје када су очекивања унутар групе константна или се мењају незнатно током дужег периода док могућности значајно опадају током времена. У оваквом облику депривације до сукоба долази јер људи нису у могућности да остварено оно што су раније били у могућности, и такође оно што би желели. Сукоб, а поготову СУД најчешће избија због стварања опадајуће депривације.

Овакав вид депривације по Гуровом мишљењу може настати због смањене производње материјалних добара у друштву, немогућности политичких елита да реше сукобе и кризе, наметања страног утицаја или губитка вере у интеграционе механизме одређеног друштва. Од такође може да настане зато што је одређена група изгубила у надметању са другом око неког ограниченог ресурса (прогресивно опорезивање богатих и регресивно сиромашних; губитак политичког утицаја елите који задобија нека нова група). Сматрамо да је оваква врста депривације кључна за једно од могућих објашњења везе између економске неједнакости и сукоба јер се она и јавља управо због повећава неједнакост што нам говори да она није била увек присутна већ да је последица промењених околности. У нашем моделу то би значило да се услед промене економског модела у великом броју држава почетком '80-их година неједнакост драстично повећала што је довело до тога да су многи појединци, који су пре могли себи обезбедити одређени квалитет живота, сада у томе онемогућен. Речником Гура то би значило да су очекивања остала иста, али да су могућности у условима неолиберализоване економије значајно смањене што може довести, уколико се исте тенденције наставе, до индуковања ОД која након тога може прерасти у унутрашње насиље тј. СУД. Наведени модел делује најпримењивији на оне развијене земље (нпр. Источне Европе) које су услед значајних економских транзиција доживеле управо овакве промене.

Поред губитка ресурса ОД може настати и због смањивања одређених могућности попут оних за запошљавање или образовање. Ово је такође важан

фактор јер уколико појединци нису у могућности да се адекватно образују или стекну запослење у складу са својим компетенцијама они могу остати у доњем делу скале примања. Уколико су могућности ограничене за велики број појединаца (случај неолибералних економија услед високих трошкова студирања и смањеног броја радних места) који пре тога нису били у таквој ситуацију или у свом окружењу (нпр. родитељи) немају сличне примере онда ОД може довести до високог степена фрустрације која у одређеном тренутку може прерасти у сукоб.

Други вид назива се депривације тежње (*Aspirational Deprivation*) и у овом облику се очекивања значајно повећавају без повећавања могућности њиховог остваривања. Појединци или групе који доживљавају депривацију тежње нису искусили никакав губитак већ се код њих ствара фрустрација зато што не могу остварити нова, знатно виша очекивања. Оваква очекивања могу да буду у вези са добрима које се већ поседују (нпр. материјална добра или виши степен политичке уређености земље) или онима које никад пре нису поседовали (политичка партиципација људи у бившим колонијама).

ДТ по нашем мишљењу може објаснити могуће избијање СУД у државама у развоју. Отварање ових држава капиталистичком начину производње које се догодило у последњих тридесет година омогућило им је да остваре економски раст, али је истовремено и значајно повећало унутрашњу неједнакост унутар држава (примери Кине и Индије које и поред високих стопа раста доживљавају највеће стопе унутрашње неједнакости). У таквим условима појединци имају већа очекивања услед општег напретка који се остварује, али немају никакве могућности да таква очекивања испуне јер су она ограничене на мали број људи (висока унутрашња неједнакост). Као и у случају ОД и овде запошљавање и образовање имају важну улогу јер су ограничени на мали број људи чиме се умањују могућности остатка становништва. Наведено стање може бити опасније од ОД јер је у овом случају већи број људи њоме погођен (услед знатно бројније популације земаља у развоју) чиме су и изгледи за избијање СУД већи.

Последњи облик назива се прогресивна депривација (*Progressive Deprivation*) и јавља се када се током дужег временског периода равномерно повећавају позиције (*value positions*) које доводе и до повећања очекивања код људи о сталном напретку. Ако након периода сталног раста могућности и

очекивања дође до наглог пада могућности или њихове стагнације јавља се прогресивна депривација. Примери ПД се најчешће налазе у друштвима које пролазе кроз идеолошке и системске промене. (нпр. период економске депресије у растућој економији). Овакав облик депривације се такође користи како би се објасниле теорије револуције које наводе да се политичко насиље јавља као последица неодговарајуће реакције друштвених структура на објективне промене.

У Гуровом објашњењу унутрашњих сукоба изазваних политичком депривацијом ОД и ПД показују ширу примењивост од ДТ. Када је у питању економска депривација видимо да је ситуација нешто другачија и да управо депривација тежње може објаснити већину сукоба што није случај са опадајућом депривацијом. Када је у питању трећи облик, прогресивна депривација, очигледно је да у овом случају овде није широко заступљена јер за разлику од политичких, економске вредности ретко доживљавају сталан пораст могућности код већине становништа истовремено, а још ређе заједно са сталним повећањем очекивања.

На крају треба поменути да Гур сматра како људи временом прилагођавају очекивања својим могућностима и да је раскорак који се јавља између два феномена привремен. Он наводи да људи временом показују способност да своје могућности приближе очекивањима или ако то није могуће да смање очекивања на ниво својих могућности. Међутим, у случају очекивања која су снажна за изједначавање су потребне године, деценије па чак и генерације.⁵⁵

2.2.2 Емпиријска истраживања

Емпиријска истраживања која су уследила након формулисања Гуровог концепта РД покушала су да употребом статистичких методама потврде теоријске претпоставке о повезаности економске неједнакости и сукоба путем релативне депривације. И поред тога што не представља теорију која је инспирисала велики број емпиријских истраживања попут нпр. теорије мобилизације ресурса

---

⁵⁵ Људи брзо стекну навику да очекују више него што су њихове друштвених могућности и брзо се наљуће када се постојећа средства покажу недовољним, али споро прихватају своја ограничења (Гур 1970).

результати који су добијени су значајни зато што у великом броју потврђују тврдње да РД може бити изазивач сукоба.

Прво у низу је истраживање Сигелмана и Симпсона (1977) који су у свом економетријском истраживању покушали да потврде три хипотезе од који једна иде директно у прилог везе између економске неједнакости (ЕН) и сукоба, док друга жели да потврди или оповргне налазе о повезаности РД и сукоба.

Двојица аутора су у анализи кренули од претпоставки да:

X1: Што су веће разлике у расподели националног дохотка веће су шансе за избијање сукоба и то јачим интензитетом.

X2: Што су већа одступања од средње вредности укупног светског Гини коефицијента веће су могућности за дестабилизацију и избијање насиља⁵⁶ и

X3: Што су мање разлике између расподеле доходака појединаца већи су изгледи за избијање сукоба (обрнута релативна депривација).

Треба напоменути да су аутори узели у обзир не само колика је расподела богатства већ и колико богатства има да се дели, друштвено-културну хетерогеност становништва као и брзину којом се промене унутар друштва одигравају. Као индикатори су узети неједнака расподела доходака (појединачна), политичко насиље (Хибсова метода обрачунавања), друштвена покретљивост (број тј. величина уписних квота у образовне институције), друштвено-културна хетерогеност, брзина друштвене промене (повећање броја становника у градовима преко 100 000), величина популације и пораст БДП. Узорак је чинило 49 нација што није у потпуности репрезентативан узорак, али је представљао 40% светске популације што је по ауторима било довољно да задовољи хетерогеност у представљању светског система.

Резултати до којих су дошли потврдили су X1, иако степен међусобне повезаности није на високом нивоу, као што би се очекивало док за X2 и X3 нису

---

⁵⁶ Хипотеза формулисана на овај начин заснована је на тврдњама Дејвида (1962) да је Гини вредност од 50 критична тачка након које су шансе за избијање сукоба знатно веће.

пронађени никакви докази који бе поткрепили почетне тврдње. За Х2 се показало чак супротно тј. да постоји негативна веза између сукоба и удаљавања од средњег светског Гини коефицијента (44.8 у тренутку истраживања) као и Гинија 50 (средина). Х3 која говори да је сукоб највероватнији када су разлике најмање или највеће се такође показала као неистинита. Увођење додатних индикатора није променило нимало ситуацију када су у питању Х2 и Х3.

Иако овим истраживањем очигледно није успостављена директна повезаност и висока међусобна узајамност између ЕН и сукоба оно је важно јер је: доказало да ипак постоји одређени вид везе између два феномена и још важније, да теорије релативне депривације може бити један од могућих објашњења сукоба са ЕН у својој основи. (Х2 и Х3 заједно потврђују да сукоб не избија када су неједнакости ниске, али ни када су веома високе што је управо Гур тврдио). Аутори на крају закључују да за истраживање није важно само испитивање различитих врста неједнакости већ и односа између њих. У одређеним случајевима, по њиховом мишљењу, висока економска неједнакости не мора изазвати сукоб јер је испреплетана са другим врстама неједнакости (културним, политичким, друштвеним) које на тај начин умањују ефекат економске, а могу и да је повећају зависно од ситуације (*cummulative vs cross cutting*). У наставку рада позабавићемо се и хоризонталним неједнакостима чије поставке иду управо у том правцу.

Друго истраживање које желимо да споменемо, а засновано је на РД, је од Алесина и Пероте (1996) које се не бави директно везом између ЕН и сукоба већ везом између повећања ЕН и политичке нестабилности. У одређеним случајевима управо политичка нестабилност може довести до сукоба и због тога сматрамо да ово истраживање може ићи и у правцу потврде наших почетних тврдњи, поготову што је политичка нестабилност код ових аутора веома широко одређена и обухвата: број политички мотивисаних убистава, број људи погинулих у унутрашњим немирима у одређеном периоду (у односу на целокупну популацију у односу на милион становника), успешно и неуспешно изведене државне ударе као и учесталост и слободу избора.

Истраживање спроведено на узорку од 71 државе у периоду 1960 до 1985 потврдило је њихову хипотезу да економска неједнакост подстиче незадовољство

које доводи до друштвено-политичке нестабилности (која повећава могућност од избијања државних удара, револуција, масовног политичког насиља и сл.) што за последицу има смањен број инвестиција и умањен раст. На основу резултата аутори закључују да су економска неједнакост и инвестиције обрнуто повезани и да се на основу тога може објаснити зашто су неке земље Далеког истока, које су спровеле земљишну реформу којом су смањиле ЕН, привукле стране инвестиције, оствариле политичку стабилност и висок економски развој након Другог светског рата за разлику од нпр. од земаља Латинске Америке где су неједнакости остале а самим тим је изостао и економски развој.

Емпиријско истраживање које су спровели Аувинен и Нафзигер (1999, 2002) о вези економских варијабли (међу којима су и ЕН) и комплексних хуманитарних катастрофа можда је и најважније истраживање о повезаности ЕН и сукоба засновано на теорији РД. Разлог због којег се комплексне хуманитарне катастрофе могу довести у везу са сукобима унутар држава јесте њихово ближе одређење које КХК описује као људски изазване кризе у којима велики број људи умире или пати због сукоба, физичког насиља (често од стране државе) и премештаја, а неретко је праћена и широко распрострањеним болестима и глађу. КХК нису само епизоде већ врхунац најчешће деценијског политичког и економског пропадања одређене државе.

Главни аргумент аутора да своје истраживање заснују на РД је што током ове депривације економске неједнакости постају веома изражене и подстичу избијање сукоба. По њиховим речима РД је много важнија од апсолутне депривације јер су краткорочне промене у економским дохотцима важније за појединца него оне које се дешавају у дужем временском периоду током којег се појединци постепено навикавају и које, по њима, не доводе до стварања фрустрације. За разлику од РД употреба АД није адекватна и због тога што однос ње и економске стагнације као и нестанка социјалне кохезије као последица тога није једнозначан. Аувинен и Нафзигер сматрају да државе, а поготову оне које су богате тј. економски напредне, могу да издрже дуже периоде стагнације и неједнакости и током тих периода изведу реформе које могу помоћи да се стање промени. Поред тога, аутори предност дају истраживању положаја појединца уместо вертикалне (класне) неједнакости.

У економске варијабле које доводе до КХК они убрајају стагнацију и пад БДП, велике трошкове за наоружање у поређењу са националним дохотком, изражене економске неједнакости и слаб раст производње хране. За нас је, као што смо већ напоменули, најважнија варијабла изражена ЕН и њој ћемо у наставку посветити и највише пажње.

Истраживање (1999) полази од става да је рањивост одређене популације највећа током РД изазване високим степеном ЕН. Чак и у случају да држава остварује високу стопу раста, уколико је прати социјално раслојавање оно може довести до стварања РД⁵⁷ које након тога може изазвати КХК. Посебно је опасно, наводе они, ако се ЕН покlope са етничким, регионалним или религијским неједнакостима што може појачати интензитет КХК. Као пример за овакве тврдње наводе случај племена Ибо у Нигерији које је изгубило приходе од нафте током '64-те и '65-те што је, уз религијску подређеност, довело до рата за независност Бијафре. На овај начин, ствара се могућност анализирања економске кроз групну неједнакост што је касније искоришћено од стране појединих аутора као што су Стјуарт (2002) и Остби (2004) (види 2.3).

У истраживању које је након тога уследило (2002) двојица поменутих аутора су утврдили да су последице ЕН неретко историјске природе (колонијализам или апартхејд), владине политике око расподеле земље и других добара, пореске политике, добити одређених група од јавних средстава, од регионалних економских размена и корупције. Као регионални фактори који стварају ЕН и доприносе сукобу издвојили су образовне неједнакости и неједнак приступ радним местима, неравноправну прерасподелу и језичку дискриминацију која фаворизује језик већине. Примери које су навели укључују дискриминацију Бенгалија приликом запошљавања у источном Пакистану током '50-их и '60-их, сукоб Хутуа и Тутса око приступа јавним пословима и вођењу државе у случају Руанде и Бурундија и језичку, образовну и дискриминацију приликом запошљавања Тамила у Сри Ланци.

---

⁵⁷ Аутори напомињу да повећање релативне депривације не мора нужно значити и увећање апсолутне депривације. То се догађа када сви појединци остварују економски напредак (значи нема АД), али у неједнаком обиму што ствара незадовољство код оних који спорије напредују.

Оба истраживања су укључила и друге економске варијабле које смо већ споменули. Овде ћемо само додати да, као и Колијер и Хоефлер (2000), и Аувинен и Нафziger придају велики значај природним ресурсима као узроку избијања СУД. Поред тога, сматрају да велика одвајања БДП за војне намене могу допринети изазивању КХК. Ово се посебно односи на неразвијене и државе у развоју где војска често има веће капацитете него цивилна влада и која је могућа претња поготову за време економских криза када је неопходно смањити давања за војску. На крају као још један могући узрок КХК (иако се не може подвести под економски) они наводе традицију сукоба. Земље које имају предисторију масовних политичких мобилизација које се претвориле у насилан сукоб (попут Колумбије или Руанде) имају веће шансе за избијање КХК од држава које немају овако изражену традицију.

Економетријска анализа која је уследила била је заснована на бази података за 124 земље у периоду од 1980 до 1995. База је преузете од Светске банке а односи се на земље са ниским и средњим дохотком док су искључене земље у развоју са средње високим приходом. Поготову је важно напоменути да су Аувинен и Нафziger за дефиницију сукоба преузели одређење Сингера и Смола што се подудара са нашим избором.

Анализа је потврдила тезу да се сукоби дешавају унутар држава са ниским дохотком и високим Гини коефицијентом тј. са израженим економским неједнакостима. Такође, показано је да варијабле директно зависе од војних издвајања и историје насилних сукоба као и да је КХК обрнуто повезана са повећањем БДП. Истовремено је показано да и инфлација утиче на избијање КХК што се по ауторима може повезати са ЕН јер инфлација преусмерава приходе од оних са ниским и фиксним приходима ка онима који имају високе дохотке, барем у почетној фази инфлације. Резултат свега овога је да повећање од 10% Гини коефицијента повећава за 1.2% могућност избијања КХК док исти проценат раста БДП смањује за 4.1% могућност избијања КХК. Дуплирање БДП смањује могућност избијања КХК за 3% док дуплирање трошкова наоружања повећава могућност избијања КХК за 2.3%. Остале варијабле нису статистичке значајне.

Закључак целокупног истраживања је да су КХК директно повезане са економском неједнакошћу (која се изражава путем Гини коефицијента),

инфлације, трошкова за наоружање и историје сукоба у држави док су обрнуто повезане са БДП и растом извоза хране. У оваквој повезаности КХК је највише зависна од лоше економске ситуације, негативног раста, високих трошкова за наоружање и историје сукоба. Економски пад доводи до РД код актера што ствара социјално незадовољство и бес, а понекад подстиче и колективно насиље, управо као што је и Гур предвидео. Слаби економски резултати подкопавају владајући режим повећавајући могућност његовог збацивања што производи репресивни одговор додатно погоршавајући КХК. Истраживачи сумирају резултате препоруком међународној заједници да уколико жели да смањи број КХК треба да подстиче привредни раст, смањивање економске неједнакости унутар неразвијених друштава, подстиче добру управу, спречи шокове изазване погоршањем услова размене и смањи трговину оружјем.

На крају овог дела навешћемо још и истраживање Мекалоха (2005) који је на основу теорије РД, а користећи базу података од 250 000 појединаца покушао да да одговор да ли економска неједнакост утиче на избијање револуција.⁵⁸ Резултати до којих је он дошао показују позитиван став већине испитаних о пожељности револуције када је присутна висока стопа ЕН у њиховим државама што аутор повезује са њиховим неповлашћеним положајем у друштву. Такође, сматра да иза оваквог резонувања стоји и делом рационално размишљање јер са револуцијом одређени појединци могу имати приступ добрима којима не би имали да није револуција извршена. Мекалох на крају закључује да постоји позитивна веза између повећања Гини коефицијента и подршке за револуцију.

Приказом неколико емпиријских истраживања, које по нашем мишљењу поткрепљују тезе изнете од стране Гура, завршавамо део рада који везу између СУД и ЕН објашњава психолошким процесима који су независни од утицаја социјалне интеракције и друштвеног контекста. У наставку рада посветићемо више пажње критици овако дефинисане везе као и самих истраживања, али пре тога погледаћемо и друге теорије које се баве истом тематиком. При томе, оне

---

⁵⁸ Иако револуција није исто што и СУД сматрамо да истраживање може бити релевантно јер Мекалох револуцију дефинише у терминима насилног рушења политичког система и институција што са собом доноси и насиље које је неретко по својим особеностима слично или идентично са СУД.

проблему прилазе не путем изучавања психолошких карактеристика појединаца већ узимајући у обзир друге (друштвене) елементе као што је припадност одређеној групи или поседовање средстава и организације који се виде као неопходни предуслови за започињања сукоба.

2.3 Теорија мобилизације ресурса (Чарлс Тили)

Иако прва, Гурова теорија РД није и једина која је покушала да проникне у везу између ЕН и сукоба. Поред ње, постоје још неколико теоријских концепата међу којима и теорију мобилизација ресурса која заузима једно од истакнутијих места у изучавању везе неједнакост-сукоб. Основ теорије представљају макро економска и социолошка истраживања Мекартија и Залда извршена током '60-их док је политички аспект формулисан у књизи "Од мобилизације до револуције" (*From Mobilization to Revolution*) Чарлса Тилија (1978)⁵⁹ тако да ћемо у наставку рада приказати главне налазе до којих је он дошао, а који могу бити релевантни за наше истраживање.

На основу свега изложеног у претходном поглављу, видимо да према теорији РД сукоб не настаје из неједнакости *per se*, већ из незадовољства које је последица јаза између онога што појединац има и што сматра да би требало да поседује, као и да актер ставља тежиште не на себе већ на околину тј. на групе са којима се упоређује. Појединцу у оваквом тумачењу није од пресудне важности колико он заиста добија већ да ли добија мање (или више) од других. За разлику од тога, теорија мобилизације ресурса сматра да није довољно да постоји незадовољство (проистекло из неједнакости) већ да је за сукоб неопходно постојање и више других предуслова. Такође, појединац не дела на основу својих емоција већ срачунато тј. као рационални актер, упоређујући могуће добитке и губитке који могу проizaћи као последица укључивања у сукоб што се подудара са Парсонсовим виђењем насиља као начина понашања изабраног од стране самог

---

⁵⁹ Иако је Тилијево истраживање извршено пре више од три деценије што је ван временског оквира нашег истраживања оно је укључено у анализу с обзиром да су налази до којих је он дошао и даље веома релевантни што ће бити и показано путем емпиријских истраживања која су извршена последњих година.

актера којим он жели одвратити или казнити другог појединца, или једноставно показати могућност самосталног деловања.

По Тилију сукоб се може десити једино уколико се појединци, који су незадовољни постојећим стањем, удруже у једну групу са заједничким *интересом* да такво стање оспоре и промене. Аутор тако створен интерес дефинише у терминима добитака и губитака које незадовољна група може да оствари у интеракцији са једном или више група при чему су, по њему, економски и политички апсекти најважнији. Удруживање појединаца на основу заједничких интереса је рационални одговор на могуће трошкове који се могу појавити као последица одређене акције.⁶⁰

Поред интереса ту је и *организација* групе која зависи од степена заједничког идентитета и међусобне повезаности. Тили увиђа различите степене организације тј. повезаности и препознаје категорију (*category*) коју чине појединци са одређеном заједничком карактеристиком (жене, муслимани, сиромашни и сл.) и који су као такви препознати изнутра и споља. Поред категорија ту су и мреже (*net*) састављене од појединаца повезаних директно или индиректно специфичном међу-персоналном везом која као и у претходном случају може бити различита (нпр. страх од сиромаштва). Имајући то у виду Тили наводи да је кохезија групе директно зависна и од категорија и мрежа и да није могуће имати јаку и јединствену групу без снажних саставних делова.

Категорије и мреже нису једини могући облик организације у ТМР. Подела на централизоване (бијурократске) и децентрализоване (неформалне) групе такође се јавља. Меккарти и Залд (1973) сматрају да једино група са јасно дефинисаном поделом задужења максимизира мобилизацију претварајући дифузне обавезе у јасно дефинисане улоге. Истовремено, по њима, централизовани модели повећавају спремност група и умањују унутрашње сукобе. Са друге стране Герлах и Хине (1970) залажу се за неформални модел који по њима ствара мноштво интерперсоналних веза које генеришу солидарност и подстичу посвећеност циљу. Структура је веома прилагодљива, подстиче се надметање између подгрупа и

---

⁶⁰ Ценкинс (1983) сматра да је основни циљ овако оформљених група дефинисан сукобом са интересима који су уграђени у институционализованим односима моћи као и ефикасној мобилизацијом неопходних ресурса.

смањује рањивост од подчињености надређенима. Чини нам се да овај модел у себе уграђује много делова Тилових мрежа и категорија, поготову ових других где се инсистира на међу-персоналним и везама као и подгрупама.

Узимајући обе поделе као могуће ми смо ипак склонију да прихватимо Тилову. Централизован и модел у својој основи има јасно дефинисани циљ групе што не мора увек бити случај са сукобима који су изазвани ЕН. Учесници у оваквом типу сукоба не морају имати јасно дефинисани циљ, већ могу бити првенствено незадовољни постојећим стањем и желети да га промене, али без јасне идеје какав систем желе да успоставе (осим равноправније прерасподеле економских добара). Са друге стране Герлахов и Хинеов облик може бити примењив, поготову што се међу учесницима може развити солидарност услед исте (економске) ситуације у којој се налазе, али особине неформаних група већ се налазе у Тиловим мрежама и категоријама чиме је инсистирање на овом моделу непотребно.

Само постојање интереса и организације није довољно како би незадовољна група започела насилно понашање и на тај начин изазвала сукоб. Група која има заједнички интерес као и одређену структуру мора имати и способност *мобилизације* коју Тили описује као

”процес у коме група прелази пут од пасивног колектива до активног учесника у јавном животу” (Тили 1978, стр.69).

Такође, она мора бити у стању да оствари колективну контролу над ресурсима неопходним за акцију, при чему ресурси могу бити разни, од материјалних до нематеријалних све док се користе у акцији која се заснива на заједничком интересу. Процес може бити и обрнут тј. може доћи до смањивања обима ресурса под колективном контролом групе која жели да оствари промене (демобилизација). Сам процес мобилизације се састоји од акумулације ресурса и повећања заједничких права над њима путем: а) смањивања захтева конкуренције, б) мењања програма колективне акције и в) промене приоритета потреба где личне уступају предност групним потребама.

Тили разликује три облика мобилизације при чему прва (*дефанзивна*) настаје када претња споља мотивише чланове групе да прикупе своје ресурсе како би се борили против противника (нпр. сељачке побуне). Он сматра се да су овакве мобилизације обично организоване од горе ка доле тј. од стране лидера. *Офанзивна* мобилизација се остварује најчешће када група скупља ресурсе како би искористила прилику да оствари своје интересе без утицаја из спољашње средине. Као и у случају дефанзивне мобилизације и она је често организована од горе ка доле. На крају се описује и *припремна* мобилизација која настаје када група прикупља средства за могуће сукобе. У овом случају не постоји очигледна претња или интерес већ само могућност која се може остварити или не, зависно од прилика у окружењу. Када су у питању економске неједнакости први облик нам се чини једино могућ јер су незадовољни појединци мотивисани управо променама у окружењу које их онемогућавају да остваре више независно од њихових личних способности.

Са тим у вези долазимо и до следећег неопходног предуслова тј. *прилика* које су тзв. друга страна једначине јер не зависе од самих група које теже промени већ долазе из спољашњег окружења. Оне су својеврсна веза између групе и света око ње и сачињене су од *моћи* која представља степен превладавања интереса једне групе као последица интеракције са другим групама, *трошкова* такве интеракције који могу да се повећавају или смањују зависно од ситуације и степена рањивости других група на њихове захтеве. Међутим, треба имати у виду да и друге групе могу утицати на ону која оспорава тренутно стање и да повећају (репресија) или смање (помирење) трошкове њене колективне акције. Успешност акције које следи је директно зависна од прилика које су присутне у тренутку њеног започињања. Уколико су прилике неповољне тј. друге групе имају већу моћ од оне која започиње сукоб или је успех могућ али уз трошкове који би обесмислили добитке извојеване акцијом онда група треба да сачека промену прилика у њену корист. У сваком другом случају изгледи за успех су минимални или непостојећи.

Уколико су присутна сва четири горе наведена елемента (интерес, организација, мобилизација и прилике) може доћи до *колективне акције* која се

састоји од заједничког деловања групе у циљу остваривања њиховог интереса. Тили (1978) овакву акцију одређује као

”сваку интеракцију која се може опазити и током које су објекти одузети а појединци физички повређени упркос њиховом противљењу.”

Колективна акција може имати и шире тумачење од оног које наводи Тили. Најбољи пример за то је Џенкинсова (1983) дефиниција која ову врсту колективног деловања одређује као:

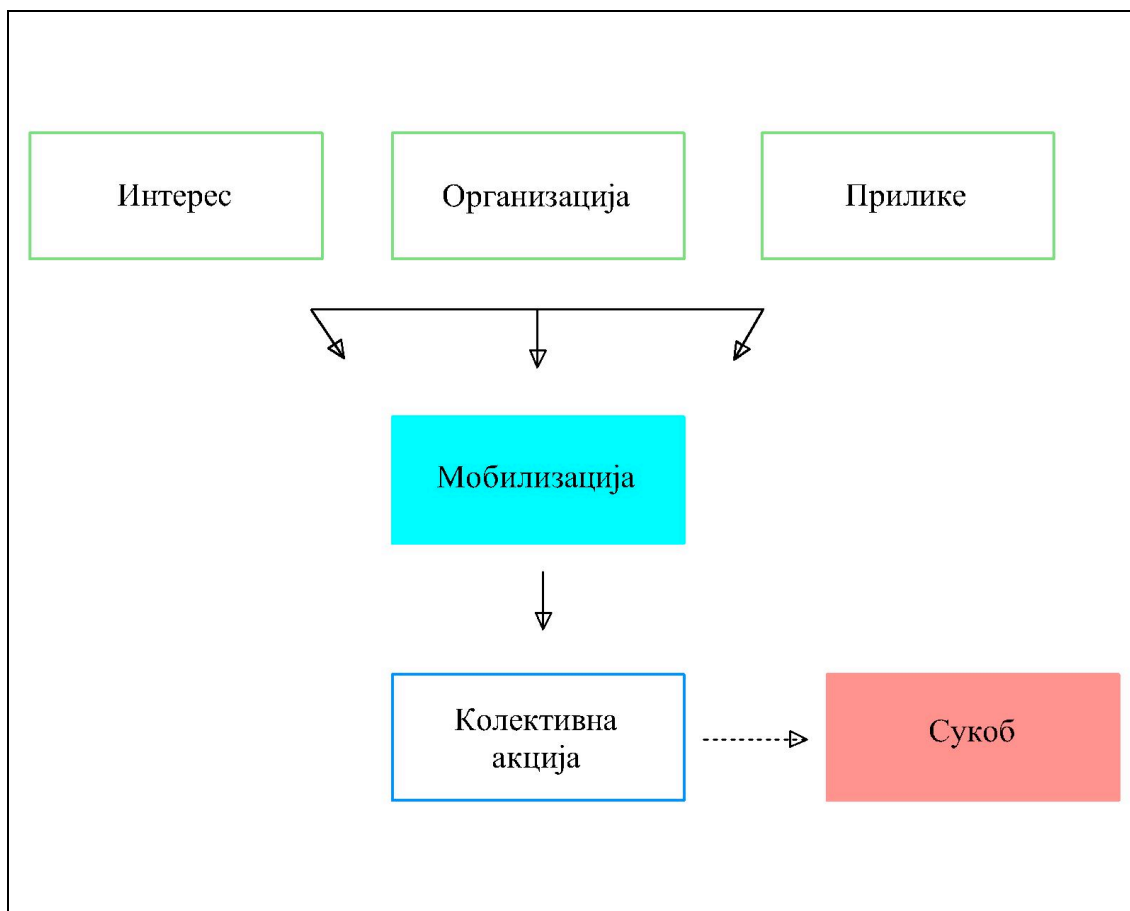
”Акције усмерене ка јасно дефинисаним и постављеним циљевима, са централизованом контролом над неопходним ресурсима и исходима који се могу предвидети и донети опипљиву корист.” (стр.529)

Из оба одређења, а поготову Џенкинса очигледно је да је за стварање колективне акције неопходно постојање сва четири елемента. Изостајање једног или више од њих по овом тумачењу не може довести до акције која би се окарактерисала колективном и која би донела промену којој група у питању тежи (види слику 2.3).⁶¹

---

⁶¹ Кицчелд (1991) у својој критици ТМР указује на шест главних елемената који се поклапају са овде наведеним. По његовом виђењу мобилизација ресурса подразумева да:

1. појединци знају шта желе да постигну кроз колективну акцију;
2. у стању су да израчунају користи и могуће трошкове који долазе од такве акције;
3. је незадовољство у друштво свеprisутно, али једино организациони покрети могу бити покретач трансформације аморфне масе и њихових захтева у усаглашене идеје. Иако ови покрети нису исто што и друштвени покрети они предствљају основ колективне акције;
4. знање, новац, радна снага и солидарност су ресурси који омогућавају покретима да изграде организацију и покрену ефикасну борбу ради постизања својих циљева. Начин и обим прикупљених ресурса одређују облик активности покрета;
5. покрети делују зависно од постојећих прилика које олакшавају њихове напоре да се мобилишу и формулишу стратегије које могу довести до успешног резултата. Учесници

Слика 2.3 Теорија мобилизације ресурса

Насиље током колективне акције може се јавити када пристајање на колективне захтеве групе доводи до значајније релокације ресурса (укључујући и економске) под контролом државе или редефинише положај чланова групе у будућности. У оваквим случајевима чланови претендентске групе јавно истичу своје захтеве за одређеним привилегијама или ресурсима за које сматрају да им припадају, а представници друге групе тј. државе (подржани целокупним

реагују рационално на указане прилике и не прате логику и законе који наводе да је кооптација у постојећи поредак једини могући исход;

6. теоретичари МР покрете схватају у веома широком смислу при чему они обухватају све активности али и веровања и жеље у промену друштва колективном акцијом. Широко тумачење покрета омогућава примењивост свега горе споменутог на већину актера који теже остваривању одређених друштвених промена.

апаратом) се насилно противе таквим захтевима. Сукоб у овом случају није резултат емоција, ставова или идеја већ је првенствено интеракција између две или више група које теже задовољавању својих интереса. У стварности само одређене колективне акције узрокују насилно понашање. У оваквим случајевима трошкови учествовања су већи, видљивији и драматичнији него у ненасилној колективној акцији и неретко подразумевају учествовање власти чији интереси су угрожени колективном акцијом која се одвија. Тили закључује да што се ресурси око којих се формирају интереси богатији (међу које се убрајају и економска добра), веће су и шансе да дође до избијања насилне колективне акције.

2.3.1 Револуције и ТМР

Да би објаснио како ТМР делује у стварности Тили је користио пример револуција као насилних колективних акција. Треба напоменути да је ТМР примењива и на друге облике оружаних сукоба (попут СУД) и да није ограничена само на револуције што ће бити детаљније објашњено у наставку рада (види 2.2.1).

Приликом истраживања револуција Тили је направио разлику између револуционарних ситуација и исхода. Прве одређује као процес током кога влада, која је претходно била под контролом једне групе постане објекат конкурентског и међусобно искључивог надметања две или више група.⁶² Ситуација се завршава када једна група освоји целокупну власт у држави. Са друге стране, револуционарни исход је промена власти само у одређеном делу државног апарата.⁶³ По нашем мишљењу, револуционарне ситуације су релевантније за

---

⁶² Одређујући револуционарну ситуацију на овај начин Тили се позива на Аманово одређивање тока трајања револуције који сматра да она започиње када се појави група која се сматра легитимном од стране народа, а завршава када остане само један од блокова, без обзира који то био.

⁶³ Мур (1969) препознаје више облика револуционарних ситуација и исхода. По њему прве се могу окончати прихватањем захтева од стране побуњене групе, опстајањем државног апарата на власти или владиним неделовање тј. задржавањем *status quo*. Са друге стране исходи се могу завршити стварањем подељеног суверенитета, коалицијом између група на власти и група које оспоравају власт и контролом војних снага од државе или од револуционарне групе.

изучавање сукоба насталих због мобилизације група, а у циљу максимизације ресурса у њиховом власништву. Разлог за то је што револуционарни исход, као делимична, а често и маргинална промена у структури власти не доводи су сукоба већих размера. Такође, у овом облику насилни сукоби могу у потпуности изостати док се уместо њих могу појавити институционални или политички сукоби.

Примењујући свој теоријски модел Тили је као први корак у формирању револуционарног сукоба одредио постепену мобилизацију групе која оспорава постојеће стање и изношење захтева за државном контролом који су неприхватљиви за владајућу структуру. Након тога следи нагли пораст броја појединаца који подржавју изнете захтеве и ширење коалиције оспоравајућих група укључујући ту и оне који због одређених разлога нису били прихватљиви као партнер у претходном периоду. Као одговор на мобилизацију појединаца, влада (као представник владајућих група) покушава да потисне или прихвати захтеве група (нпр. прерасподелом државних ресурса). Уколико владини предлози не испуне захтеве незадовољних они крећу у насилни сукоб са циљем преузимања контроле над државним апаратом и остваривања контроле над целокупном (или делом) територије.⁶⁴ Процес се завршава победом побуњених група, реконструкцијом управљачког апарата од стране нових власти и успостављањем рутинске контроле над популацијом државе.

Наведени пример може послужити и као потврда могућности примене ТМР у објашњавању везе између ЕН као узрока и СУД као последице. Није тешко замислити да услед велике унутрашње неједнакости дође до формирања заједничког интереса, а након тога и повезивања појединаца незадовољних владајућом структуром у организовану групу која тежи промени таквог стања. Појединци се у овом случају повезују првенствено кроз мреже мада није немогуће ни повезивање кроз различите категорије.⁶⁵ Уколико власт не понуди одрживо

---

⁶⁴ Тили оставља могућност да побуњене групе приликом доласка на власт успоставе сарадњу са деловима претходног режима (револуционарни исход) као и да изгубе у сукобу око превласти над државним апаратом (изостанак револуције).

⁶⁵ Један од могућих примера повезивања кроз категорије је и случај староседелаца и местичког становништва у Латинској Америци који и поред различите групне припадности имају бројне, посредне везе.

решење за овакву ситуацију (кроз другачију пореску политику, већи приступ сиромашних слојева становништва образовним институцијама, прерасподелу ресурса и сл.) организована група прелази од фазе припреме мобилизације (која се одиграва током периода владиних покушаја остваривања промена и током које се група проширује) у офанзивну мобилизацију чиме започиње насилну колективну акцију са циљем промене постојећег система. Овакав сукоб са собом може довести и до великог броја жртава, знатно већег него што је потребно да би се задовољили наши критеријуми за дефинисање унутрашњег политичког насиља као СУД.

Крајњи резултат не може бити увек био једнозначан (победа или пораз групе која оспорава), и зависи од бројних фактора присутних у том тренутку. Међутим, коначни исход у једном оваквом, хипотетичком моделу СУД није од пресудне важности, као у случају револуција, већ чињеница да узрок мобилизације може бити економска неједнакости и да се појединци могу организовати заснивајући свој интерес на прерасподели ресурса који су неравномерно расподељени. Уколико се проблему неједнакости и сукоба приђе на овај начин, третирајући цео феномен као рационалан след активности, ТМР пружа једно од могућих објашњења како ЕН могу довести до различитих облика насилних сукоба, а међу њима и СУД.

2.3.2 Емпиријска истраживања

Прилазећи проблему из другачијег угла и третирајући појединце као рационалне актере, који започињу насиље са јасно одређеним циљем ТМР покушава да сукобе представи као свесну акцију коју је могуће операционализовати и на одређени начин квантификовати, а самим тим и емпиријски проверити. Захваљујући томе ТМР је довела до бројних статистичких и економетријских истраживања која су за циљ имала да потврде или оповргну претпоставку да се веза између ЕН и сукоба може објаснити мобилизацијом група заснованих на заједничком интересу. Један од главних заступника ове тезе јесте и Едвард Мулер који је спровео неколико емпиријских истраживања (1985, 1987 и 1993) са циљем потврде наведене везе.

Он је, као и Тили, пошао од претпоставке да незадовољство није главна варијабла у избијању сукоба већ начин на који се оно организује и колико су појединци незадовољни постојећим стањем у могућности да се домогну средстава како би обезбедили задовољење својих циљева. Веза између сукоба и степена организације је још важнија ако се узме у обзир да су већи изгледи да се незадовољство мобилише у друштвима где је присутна висока стопа унутрашње неједнакости што говори у прилог позитивне везе између повећања исте и избијања сукоба. У складу са тим, наводи Мулер, треба очекивати да ће број жртава бити у корелацији са степеном неједнакости у одређеном друштву и са његовим повећањем као и да је организовање незадовољних вероватније у средње-репресивном режиму где постоји могућност организовања дисидентских група које верују у одређеној мери у успех своје борбе и где су присутне политичке прилике за остварење њихових циљева.

Истраживање које је уследило (1985) обухватило је два временска периода од којих је први био од 1958 до 1967 (неједнакост у приходима је обрачуната за период 1958-1962 у складу са тезом да неједнакост након одређеног периода доводи до мобилизације, а тек након тога до сукоба) и од 1973 до 1977 (неједнакост у приходима за период 1968-1972). Резултати који су уследили потврдили су позитивну узајамну корелацију између повећања економске неједнакости и избијања сукоба за оба посматрана периода, с тим што је у првом временском периоду веза била израженија. На основу тога, аутор закључује да су земље које спроводе стратегију развоја која игнорише макроекономски фактор дистрибутивне једнакости склоније политичком насиљу, без обзира на друге факторе.

И док је веза између ЕН и сукоба прилично јасна то није случај са природом политичког режима. Резултати истраживања су показали да број сукоба у репресивним (диктаторским) режима није нужно и увек већи од оног у нерепресивном (демократским) режимима. Овакве налазе Мулер објашњава чињеницом да се у репресивним структурама незадовољне групе не могу лако мобилисати како би остварили своје циљеве услед потенцијално оштрих и сурових казни. Са друге стране, оваква ограничења нису присутна у нерепресивним режимима. Разлог због којег незадовољне групе не посежу стално

за насилним средствима у нерепресивним режимима јесте могућност да користе ненасилне методе борбе које нису кажњиве и које понекад имају већих изгледа на успех. Аутор препознаје и трећи облик политичког поретка који за потребе истраживања назива средње-репресивни (аутократски) режим. У овим случајевима ненасилни начини борбе дозвољени су само формално (тзв. псеудопартиципација, Грин 1984), али се за разлику од репресивних режима не користе методе принуде у толикој мери што отвара могућност да се незадовољни појединци међусобно организују. Сматрамо да је овај закључак веома важан јер уводи нови елемент у анализу. Међутим, Мулер у овом истраживању одвојено анализира однос, са једне стране, ЕН и сукоба, а са друге неједнакости и природе политичког режима чиме изостаје могућност успостављања корелације између социјалне маргинализације и политичке репресије.

У истраживању које је уследило (1987) Мулер је, заједно са Селингсоном, додатно потврдио везу између сукоба и ЕН истражујућу други облик традиционалне неједнакости тј. неједнако власништво над земљиштем. Аутори су утврдили корелацију, али пре свега у друштвима где је велики број појединаца ангажован у пољопривреди јер уколико је број ангажованих у овом сектору скроман (као у високо развијеним економијама) могућности за мобилизацију незадовољних су занемарљиве. Закључак двојице аутора је да се неједнак посед над земљиштем може посматрати не као самостални већ као фактор који додатно утиче на повећање неједнакости изражену кроз доходак или на њено смањење уколико се спроведе земљишна реформа која би истовремено имала утицаја и на промену дохотка. Са тим у вези је и истраживање Мидларског (1988) који је користећи примере региона Блиског Истока и Латинске Америке закључио, као и Мулер и Селингсон, да када је у питању власништво над земљом као вид ЕН одређени предуслови морају бити испуњени да би се испитивала корелација са сукобом.⁶⁶

---

⁶⁶ Мидларски наводи да је за истраживање везе између власништва над земљом и насилног сукоба неопходно да велики број појединаца буде „погођен“ једном оваквом, неправно прерасподелом. Препреку представља чињеница да у већини развијених, али и великом броју земаља у развоју (поготову у Африци) није присутна концентрација власништва над земљом чиме се оне искључују из анализе, а испитани узорак значајно смањује.

Већ смо напоменули да је Тили сматрао како су револуције један од облика сукоба који може бити објашњен ТМР као и да је направио модел како до тога долази. Бесансон (2005) је користећи овако конструисан модел статистички потврдила да што су ЕН више, већа је и могућност за избијање револуција. Њена анализа је показала да уколико се Гини коефицијент повећа са 28 на 45 могућност за избијање револуција петоструко је виша. Поред тога, она је у истраживање укључила и друге облике насилних сукоба (СУД, етнички ратови⁶⁷ и геноциди). Закључак анализе је да су све врсте насилних сукоба у корелацији са повећањем ЕН иако веза није изражена снажно као у случају револуција. На крају, ауторка као веома важан фактор истиче неједнак приступ образовању чије смањење, по њеном тумачењу, директно утиче и на могућност избијања свих горе наведених облика сукоба.

У овом делу рада навели смо нека од истраживања која се баве испитивањем повећања ЕН као узрока и избијања СУД као последице. Поједине анализе су у средиште пажње стављале друге видове традиционалне неједнакости или сукобе који нису СУД, али се могу довести у везу са њима или имају одређене сличне карактеристике. Свима њима је заједничко да почивају на ТМР, користећи се при томе различитим базама података и статистичким показатељима. Тиме смо и емпиријски заокружили став који наводи да је за успостављање везе између неједнакости и сукоба неопходно више од незадовољства оних који насиље и започињу.

2.4 Хоризонталне неједнакости и сукоб

Теорија која у средиште своје пажње ставља групе и путем њих покушава да успостави везу са избијањем сукоба данас је веома присутна у научним разматрањима. У оваквом виђењу хоризонталне неједнакости су релевантније од вертикалних за изучавање сукоба изазваних разним облицима неједнакости,

---

⁶⁷ Уколико је у етничком сукобу једна од страна владајућа структура, а друга једна од етничких група онда се овакав облик сукоба може оквалификовати као одређени вид СУД. Такође, етнички сукоби неретко имају као свој узрок не само политичку већ и економску обесправљеност или неједнакост једне или више етничких група (пример племена Ибо у Нигерији).

укључујући ту и економске.⁶⁸ Главни представник овог правца је Стјуарт која се у својим радовима детаљно бавила проблемом група и сукоба тако да ћемо се објашњавању везе претежно држати њених налаза.

Групе се у оваквом тумачењу формирају услед субјективног осећаја припадности (нпр. религијске)⁶⁹ или према урођеној тј. припадности одређеној по рођењу (нпр. етничке и расне). И као што се припадност може створити деловањем појединца тако она може бити и последица деловања околине која индивидуу сврстава у одређену групу без обзира да ли она то жели или не. Такође, појединац може да припада више од једној групи које могу бити међусобно одвојене, делимично се преклапати (пример каста и етничке припадност у Непалу), или бити у потпуности идентичне (бела раса и етничка припадност у Централној Америци).⁷⁰

За наше истраживање група као основна јединица анализе и њено одређење није од пресудне важности. Као што смо у претходним деловима напоменули ми превасходно желимо да покажемо како појединци⁷¹ погођени економском депривацијом могу да буду главни актери и покретачи СУД. Такође, одређивање актера по другим критеријумима (осим економских) није део нашег

---

⁶⁸ "...неједнакости између богатих и сиромашних нису довољне за избијање насилног сукоба. Оно што је посебно експлозивно су..."хоризонталне" неједнакости: када су моћ и ресурси неједнако распоређени између група које су подељене и по другим критеријумима као што су раса, религија или језик. Такозвани "етнички" сукоби одигравају се између група које се разликују по више од једне карактеристике, када се једна од њих осећа дискриминисано или када ужива привилегије које се боји да изгуби." (Анан 1999, преузето Остби 2004, стр.3)

⁶⁹ Слично Тајферовој (1972) дефиницији "социјалног идентитета" као свести појединца о припадности одређеној групи заједно са емоционалним и вредносним значењем које се тој припадности даје.

⁷⁰ Разлика између појединачне и групне неједнакости је у томе што у првој појединац може да промени свој положај и да пређе у боље стојећу групу. Када су у питању ХН оне су много јаче и "живаје" и тиме је знатно теже прећи из једне у другу групу јер су појединци претходно одређени припадношћу групи желели то они или не. ХН утиче више на појединца од ВН јер он може осетити веће незадовољство чињеницом да се налази у одређеном групи без могућности или изгледа да се помери (Стјуарт и Лангер 2010, стр.56).

⁷¹ У ТМР група јесте један од предмета истраживања, али није главни већ су то појединци који се под одређеним условима (заједнички интерес, могућност организације и повољне прилике) удружују да би остварили првенствено своје личне интересе кроз групно деловање.

рада. Међутим, како теоретичари овог правца истичу, економски депривилеговане групе се неретко поклапају са другим врстама група (нпр. Афро Американци у САД или староседелачко становништво у Латинској Америци). То значи, да под одређеним условима, изучавање група формираних на основу других критеријума (политичких, културних и сл.) имплицира и истраживање група насталих на основу економског положаја.⁷² Такође, истиче се да је изучавање групе истовремено и истраживање појединца (Стјуарт 2002). Када су у питању економски разлози, сматра Стјуарт, припадност одређеној групи може утицати на благостање појединца независно од његових личних карактеристика или могућности, јер га управо таква припадност ограничава или подстиче (зависно да ли он припада депривилегованој или привилегованој групи). На тај начин, изучавање групе је важније јер она је управо та детерминанта која одређује положај појединца, његове могућности као и акције које могу да уследе из одређеног незадовољства. Чини нам се да овакав став можемо описати као ”истраживање појединца кроз његово групно деловање.” Због свега тога, сматрамо да теорија о ХН може допринети бољем разумевању везе између сукоба и ЕН, иако она (веза) није главни предмет истраживања .

Само постојање или припадност одређеној групи није довољан предуслов да би дошло до избијања сукоба што је прилично очигледно. За то је неопходно да постоје одређене неједнакости које ће, услед жеље једне групе да их промене, а друге да их задрже довести до ситуације која може произвети насилан сукоб. Као главни облици таквих хоризонталних неједнакости наводе се политичко учешће, економска добробит (*well being*), друштвени положај и културни статус при чему прва два имају важнију улогу. Оне чак могу бити повезане тако да једна од њих доводи до стварања друге (нпр. политичка неједнакост може довести до економске као у случају Сри Ланке). Такође, треба напоменути да сва четири облика могу постојати истовремено при чему ће једна или две доминирати, зависно од карактеристика посматраног друштва или како Стјуарт истиче:

---

⁷² Стјуарт (2002) наводи да се економске одлике група не могу увек јасно одвојити од осталих карактеристика, као и да су у појединим случајевима економска обележја директна последица свих других групних особености.

”у сваком већем сукобу постоји међудејство економских, политичких и културних фактора који су заједно са групним идентитетом подстакнути оштрим разликовањем између група које немају исти степен учешћа у политичком животу, поседују мање или више економских добара, имају другачија примања и различит ниво благостања.” (2000, стр.260)

Када су у питању ХН Стјуарт и Лангер (2008) у свом истраживању наводе да су економске неједнакости у највећем броју случајева узрок стварања политичких и социјалних, а не обрнуто. ЕН они одређују као неједнако поседовање одређених добара као и дохотка који се добија од њих. Међу добрима као главна се наводе: финансијска средства, степен образовања и друштвени тј. људски капитал. Објашњавајући како долази до економске неједнакости између различитих група аутори наводе шест тачака које су по њима кључне у овом процесу:

- Почетне позиције омогућавају различиту акумулацију богатства у ближој и даљој будућности тј. уколико је одређена група на почетку богата њена даља акумулација ће бити бржа од групе која то није.
- Лични доходак чланова групе зависе од врста капитала који они поседују. Виши степен људског капитала тј. припадање групи која остварује његово стицање омогућава и брже напредовање унутар друштва као и већу зараду што за последицу има и већу акумулацију. Такође, финансијски капитал је продуктивнији уколико њиме рукују појединци са вишим образовањем што значи да су оба типа капитала уско повезана, а самим тим и расположива само одређеним групама.
- С тим у вези ХН могу постојати и уколико је присутна стална неједнакост у људском капиталу која различитим групама доноси различиту добит (сиромашне групе проводе време са групама сличног економског ранга што ускраћује њихову могућност за друштвено умрежавање и напредовање).

- Постојање неједнакости између група често је последица отворене или прикривене дискриминације чланова одређене групе у приступу одређеним материјалним или финансијским добрима.
- Историјска дискриминација може довести до садашње, прикривене, дискриминације (данас сви појединци са истим степеном образовања имају једнаке могућности за запошљавање, али прошла дискриминација је онемогућила неке од њих да стекну неопходан ниво образовања). Или,
- стереотипи о одређеној групи који *de facto* могу постати дискриминација према њој (нпр. стереотип да припадници црне популације не воле да раде што их може нагнати да не раде напорно јер ће у сваком случају добити отказ што ће потврди стереотип о њима).
- Као последњи облик, они наводе политичке неједнакости које обично иду у истом правцу као и економске што значи да они који поседују мање политичког утицаја такође имају мање богатства, а самим тим и приступа државним ресурсима укључујући ту и социјалне и економске услуге.⁷³

Насиље које је изазвано овако одређеним неједнакостима није само декларативне природе, већ је усмерено ка освајању одређених друштвених положаја, а са циљем стицања економске користи. Аутори додатно наводе да у случајевима где су други облици ХН непосредни узрок, а ЕН дубински корен сукоба, са протоком времена први постепено нестају док економска компонента постаје израженија и присутнија. С тим у вези је и Хоровицево (1985) указивање на постојање ранжираних и неранжираних група при чему у првој постоје надређене и подређене групе чија је међу мобилност веома ограничена. Чланови надређених група по његовом тумачењу имају директне користи од свог

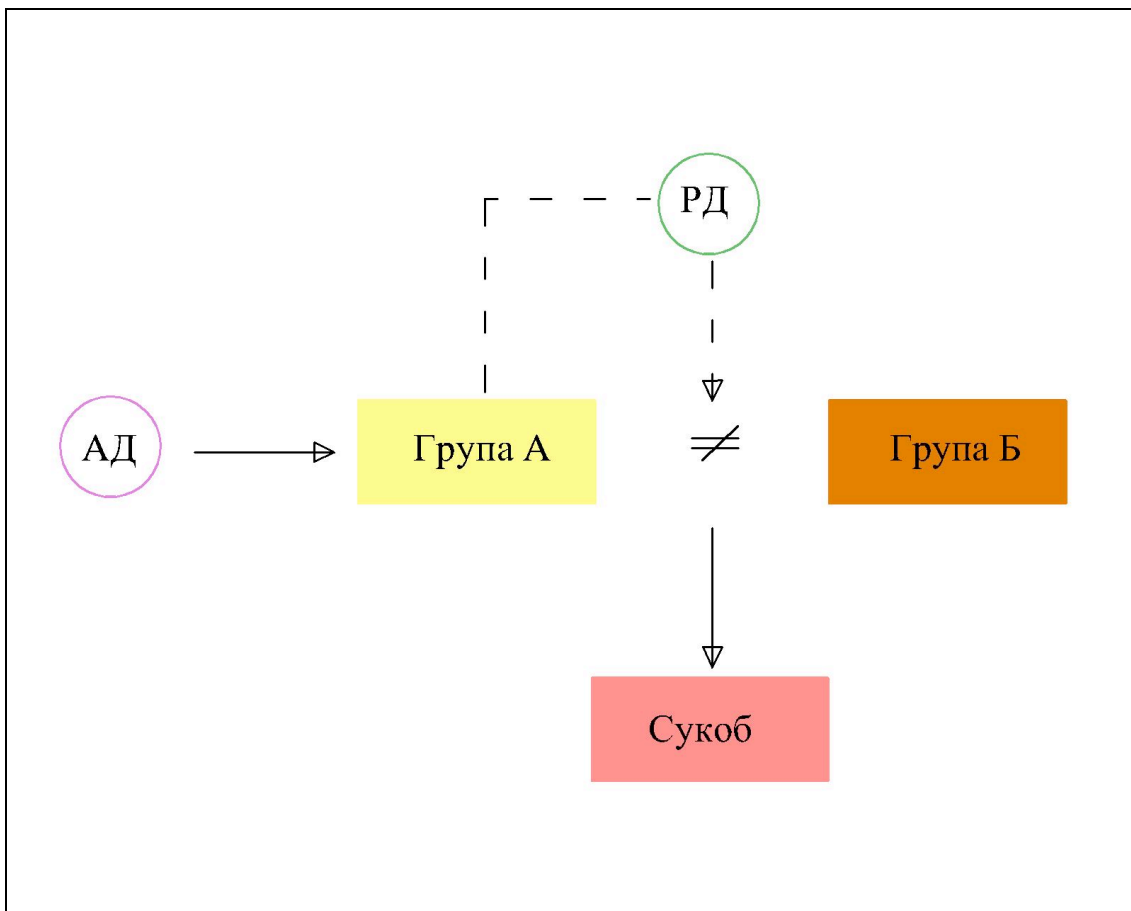
---

⁷³ На трагу овога је и Стјуартов (2000) налаз да је мотивација за избијање сукоба код појединаца преважно економске природе, али да се у одређеним случајевима она не може одвојити од политичких или културних аспеката.

образовања и запослења ван примарног сектора док су припадници подређених групација мање образовани и богати. Њих често прати и стереотип незналица који су осуђени на неуспех. И у једном и у другом случају њихов положај у друштву се одређује на основу њиховог економског статуса тј. на основу њиховог богатства. Примећујући овакву логику на конкретне случајеве он закључује да је и поред присуства других фактора сукоб најизвеснији уколико је економска ситуација у друштву веома тешка, а поготову у оквиру подређених група које у том случају имају веома мало или никаквог интереса да задрже постојеће стање већ ће тежити промени унутар или пак одвајању од постојеће државе што у великом броју случајева може довести до СУД. На ово се надовезује и мишљење Остбиа (2008) који у свом истраживању закључио да су земље са израженим економским хоризонталним разликама најсклоније сукобу без обзира на одлике државе као што су њена демократичност или инклузивност политичког и друштвеног система.

Када је у питању успостављање везе између групних неједнакости и сукоба она се делимично ослања на депривацију, у овом случају групе. Међутим, за разлику од Гуровог концепта код ХН и апсолутна депривације има свој удео у формирању сукоба. Када је у питању група, АД је подједнако важна јер погоршање стварне ситуације у којој се група налази доводи до стварања окружења у коме појединци виде свој положај (у односу на припаднике друге групе) као неоправдан и теже да га промене, неретко насилним путем. ЕН су овде посебно важне јер њени разни видови (од традиционалне преко оне изазване либерализацијом) доводе у највећем броју случајева до АД. Она након тога ствара РД једне групе према другој која није искључиво економска (већ нпр. религијска или културна) што доводи чланове у стање незадовољства и ствара код њих тежњу за промену. Другачије речено АД групе доводи до РД појединца (види слику 2.4).

Слика 2.4 Теорија хоризонталних неједнакости

Такође, препознајући додатне факторе (поред ХН) који су важни за избијање сукоба, а међу којима су средства неопходна за вођење сукоба као и прилике које су присутне, ово становиште имплицитно препознаје и важност одређених елемената ТМР за објашњење везе између два феномена. Узимајући и то у обзир, рекли би смо да је овај концепт у себе уградио најважније делове два претходна (РД и ТМР). Подигнувши ниво анализе на ранг групе⁷⁴ која није само економски одређена (већ и политички, културно, етнички и сл.) ХН су покушале да исправи неке од замерки које су стављане на рачун теорија које су успостављале везу између сукоба и неједнакости. То се пре свега односи на

⁷⁴ Или изражено речником Остбиа (2003) "хоризонталне неједнакости обухватиле су и колективни аспект релативне депривације" (стр.6).

критике које су ишле у правцу њихове једнодимензионалности и изостављања других карактеристика појединаца и група без којих се не могу објаснити узроци сукоба. Решавајући тај проблем, теретичари ХН су упали у другу замку. Везу између ЕН и сукоба су успостављали индиректно тј. кроз или у сарадњи са другим облицима ХН. Тиме је онемогућено јасно одређивање утицаја економских варијабли у односу на друге и доношење закључка о могућности да самостално доведу до СУД што је наш превасходни циљ. Посматрајући проблем на овај начин чини нам се да, и поред својих недостатака, ТМР, а поготову РД дају потпунији одговор на постављено питање о улози ЕН као покретачу СУД.

Захваљујући управо овако широко постављеном проблему и укључивањем других друштвених елемената (кроз садејство са економским) у анализу теоретичари ХН су у могућности и да дају одређене конкретне предлоге у циљу смањивања групних неједнакости, а самим тим и могућности за избијање сукоба. Стјуарт као главни проблем види недовољну инклузивност влада држава где су ове неједнакости најизраженије и у складу са тим предлаже формулисање политика на начин који би повећао укљученост маргинализованих група. Под тиме, ауторска подразумева: већа државна издвајања и помоћ за групе погођена ХН; једнак приступ образовању (веома важно за економску ХН), здравственим услугама, води и осталим ресурсима који задовољавају основне људске потребе, као и спречавање ХН који долазе као последица деловања приватног сектора (прерасподела земљишта, једнак приступ индустрији и запошљавању и сл.) у случају да је приватан сектор доминантан.⁷⁵ Са друге стране, аутор сматра да је веома тешко натерати државе да спроводе овакву политику, али да је на међународној заједници да их примора да је спроведу јер она представља главни предуслов за заустављање сукоба изазваних ХН.

---

⁷⁵ Чини нам се да је ова ставка веома битна јер је у случају економског система који данас преовлађује приватан сектор главни и у потпуности доминантан економски актер. Уколико се оваква тврдња узме као истинита онда се може доћи до закључка да је тај актер истовремено и један од важнијих генератора хоризонталне економске неједнакости.

2.4.1 Емпиријска истраживања

С обзиром да је теорија ХН новијег датума број емпиријских истраживања која су спроведен на основу ње није истог обима као што је то случај са РД или ТМР које су настале знатно раније. Једно од највећих статистичких истраживања спроведено је од стране групе аутора (Остби, Лангер, Укиво, Каумартин, Молина, Торп и Браун 2008) на великом узорку који је обухватио делове западне Африке, Латинске Америке и Југоисточне Азије. На основу њега аутори су дошли до бројних закључака од којих се нека директно односе и на ЕН. Између осталог, они закључују да су шансе за избијање сукоба веће када се социоекономске ХН повећавају самостално, а још више када расту упоредо са политичким ХН. Као још један битан фактор који може утицати на економске неједнакости наводе природне ресурсе чије присуство неретко узрокује избијање сецесионистичких и СУД. Са друге стране сукоб се може избећи уколико владе воде инклузивну политику коју не формулишу искључиво на основу међународних политика и статистика, које су често слепе за питање ХН, већ кроз националне политике и стратегије које морају бити осетљивије на неједнакости које погађају групе унутар држава, а које се разлику од земље до земље.

Друго истраживање које желимо на напоменемо (Дута и Мишра 2005), анализира не само да ли ЕН између група могу довести до СУД, како су га дефинисали Сингер и Смол, већ и да ли у условима ниске ЕН могућност њеног повећања може довести до насилног сукоб. Аутори су такође желели да испитају да СУД покрећу само групе које су подчињене или може доћи и од повлашћених тј. од оних који имају користи од повећања ЕН. Резултати до којих су дошли економетријском анализом показали су да што је мања неједнакост између група нижа је и могућност избијања СУД. Тек када се ЕН увећа изнад одређеног нивоа (аутори не наводе који је то ниво) група која није повлашћена започиње сукоб док у условима високе неједнакости постоји могућност и да повлашћена група започне сукоб како би предупредила напад са друге стране.⁷⁶ Налази су такође

---

⁷⁶ Као пример аутори наводе случајеве Ел Салвадора и Гватемале где је по њима држава деловала у име повлашћених група што је изазвало побуну неповлашћених чиме је започет СУД.

показали да тренутна неједнакост не мора нужно довести до сукоба уколико је предвиђање група да ће се она у будућности смањити. Уколико је случај обрнут (свест да ће се она увећати без озбира на постојеће услове) сукоб је скоро извештан.

Приказом ове две анализе завршили смо преглед теорија које се баве објашњењем везе између сукоба и економске неједнакости као и емпиријских истраживања која се базирају на њима. У наставку овог дела критички ћемо се осврнути на сваку њих и покушати да одредимо њихов домашај у разумевању и објашњењу споменуте везе. Након изнесених аргумената у прилог и против сваке од њих определићемо се за једну која, по нашем мишљењу, на најбољи начин објашњава узрочно последичне односе између економских неједнакости унутар држава и сукоба и примењива је у највећем броју случаја.

2.5 Домети теорија у осветљавању односа неједнакост-сукоб

По нашем мишљењу, све три приказане теорије доприносе како успостављању тако и бољем разумевању везе између неједнакости и сукоба. Оне препознају главне актере, процесе који се одигравају, начине на које се незадовољство ствара и испољава као и сукобе који се јављају као кумулативна последица свега наведеног. То не значи да пружају потпуне одговоре и да су лишени недостатака који ограничавају њихове домашаје у објашњењу како економска неједнакост доводи до насилног сукоба.

Приказали смо теорије које указују да постоји позитивна корелација између економских неједнакости и сукоба. Најопштије речено, оне сматрају да ЕН повећава могућности избијања сукоба зато што депривилеговани појединци или групе немају шта да изгубе и због тога започињу сукобе којима теже да промене редистрибутивне механизме. Са друге стране их очекује насилан одговор привилегованих који желе да одрже постојеће стање, а истовремено контролишу апарат силе (као представници власти) који користе да би одржали *status quo*. Овакво виђење је данас најприсутније и већина теоретичара заступа тезу да је овим или сличним путем могуће објаснити како долази до сукоба изазваног неједнакостима што не значи да постоји потпуна сагласност у том погледу. Друга

истраживања су покушала да покажу да под одређеним условима ЕН може деловати управо супротно тј. да може довести смањеног испољавања незадовољства. Привилеговани ће, према оваквом виђењу, искористи сва средства и расположиве ресурсе како би спречили избијање незадовољства јер ће се друга страна услед репресивних, али и стимулативних одговора повући. Треба напоменути да је овакво тумачење превасходно засновано на одређеном броју емпиријских истраживања која су имала другачије коначне резултате (нпр. Најдел у случају Јужног Вијетнама) које је било неопходно протумачити тј. разјаснити њихово одударање од осталих истраживања. Главни представници оваквог виђења су Колијер (2000) и Колијер и Хоефлер (2000) који у својим анализама истичу природне ресурсе⁷⁷ као главни узрок СУД, али чији резултати такође показују да ЕН нема утицаја на избијање насилних сукоба. Овакви налази се великим делом подударају са истраживањем Вида (1987) који је на основу својих резултата порицао сваку везу између сукоба и економских параметара, укључујући ту и неједнакости.⁷⁸

Постоји и трећа струја која сматра да су други фактори важнији од неједнакости која се може тумачити као додатни, али свакако не као увек пресудни фактор. Главни представник ове струје је Крамер (2003) за кога је сукоб много комплекснија појава од простог односа одређеног процента најбогатијих и насиромашнијих. Некада се неједнакост, по његовом мишљењу, може чинити као узрок сукоба, али ако се уђе дубље у проблематику може се увидети да је она један од узрока који је неретко споредан и понекад нема утицаја на избијање сукоба.⁷⁹ Она (ЕН) је важна за разумевање узрока избијања сукоба, али није је могуће одвојити од политичке, социјалне, историјске, културне или неке друге

---

⁷⁷ Неједнако поседовање или располагање природним ресурсима може узети као један од облика традиционалне економске неједнакости.

⁷⁸ У овом контексту треба споменути и рад Хартмана и Хсиао (1988) који се не баве толико сопственим истраживањем већ емпиријским налазима других теоретичара пре свега Мулера чије налазе теже да оповргну.

⁷⁹ Као пример за своје тврдње он наводи случајеве Анголе и Руанде где је постојала висока економска неједнакост која није била пресудна за стварање СУД већ је то била неједнакост између црне и беле популације која је вештачки створена од стране колонизатора.

неједнакости. Инсистирање само на економској неједнакости је по његовим речима превише круто и рестриктивно. Поред Крамера у групу аутора који се слажу са оваквим тумачењем спадају и Хампшир (2000) и Хиршман (1995) који сукобе деле на оне који за циљ имају одређену поделу (више-мање) и оне који томе не теже (и-или). Такав став иде у прилог Крамеровим тврдњама да зависно од других узрока економски могу имати мању или већу важност у сукобу при чему њихово веће присуство води сукобима у којима се тежи одређеној подели док је у другом случају обратно.

На основу свега изложеног можемо да видимо да, иако доминантно, теоријско објашњење о постојању везе између неједнакости и сукоба није и једино. Виђења која оспоравају везу или сумњају да је она увек присутна извршили су утицај у два правца; да се прошири поље истраживања првих (хоризонталне неједнакости као директна последица таквих настојања), али и да се у одређеној мери релативизује значај везе услед недостатка сагласности. Немогућност да се постигне једногласност створило је ситуацију у којој су емпијска, а поготову статистичка истраживања постала значајнија од самих теоријских модела. Присталице тезе се труде да путем великог броја истраживања, која у основи имају различите облике традиционалне економске неједнакости, добију потврду својих теза док противници превасходно теже да побију резултате не покушавајући да формулишу теоријски оквир који би на другачији начин објаснио везу тј. искључио ЕН као узрок сукоба. Превладавањем квантитативних истраживања над дубљим, теоријским разматрањима онемогућено је свеобухватно разумевање повезаности јер она не испитују *како* и *зашто* долази до везе између неједнакости и сукоба већ само теже да потврде или оповргну одређене тврдње. Тиме, не добијамо научно објашњење које је важније за спознају одређене појаве већ научни опис и то ограничени јер зависи од случаја до случаја тј. нема опште важење.

С тим у вези је и још један проблем, а то је одређивање промењивих унутар емпијских истраживања. Теоретичари истражују различите видове ЕН тако да под њоме подразумевају неједнакост изражену кроз: Гини коефицијент, однос доходака између одређених приходованих група (квинтиле), број људи испод линије сиромаштва или без социјалног осигурања. Такође, под ЕН се

подразумева неједнакост у поседовању земље или она која је последица одређених владиних политика (нпр. једнако опорезивање без обзира на висину дохотка) (Лихбах 1989). Мерење једног или два од наведених облика неједнакости најчешћи је случај када су у питању статистичка истраживања. Због великог броја промењивих, али и услед недостатка података, не постоје истраживања која обухватају све видове ЕН истовремено што ствара непотпуну слику о односу неједнакост-сукоб. Наравно да је могуће упоредити више истраживања која се баве различитим облицима ЕН, али се онда као проблем јавља неподударање других промењивих (одређење сукоба, величина група и сл.) које се разликују зависно од случаја чиме се проблем додатно усложњава. Непостојање јединственог става шта се подразумева под ЕН (иако је Гини коефицијент најшире прихваћен) доводи до ситуације да се свака анализа која у себи има део посвећен некој врсти неједнакости, која се у одређеној мери може подвести под економском, користи у циљу потврде или оповргавања везе што свакако није научно валидно и не доприноси бољем разумевању.

Поред различитог одређења ЕН присутно је и различито дефинисање сукоба. Већина истраживача узима као полазну тачку позната одређења (попут Сингера и Смола), али у одређеним случајевима под сукобом се могу подразумевати и неки други облици као што су: штрајкови са жртвама, оружани напади, побуне и сл. Дефинисање шта истраживач сматра под сукобом је веома важно јер се може десити да је у једном случају довољан мали број жртава или чак њихово одсуство (уколико постоји намера, као и материјално разарање) док се у другој може подразумевати нешто потпуно другачије (исход са најмање 1000 жртава). Када је у питању сама величина узорка и ту се истраживања веома разликују тако да можемо имати анализу светског (државе са сваког континента) или регионалног узорка, одређене државе или њеног дела. Временске одреднице такође могу представљати потешкоћу јер испитивање може да покрије десет па и више година, а у неким случајевима не мора да буде временски ограничено. Истовремено, временски интервали које се узимају за анализу разликују се зависно од случаја тако да један истраживач може анализирати сукобе у другој половини 19. века када су економске неједнакости биле на историјски средњем

нивоу док се други може бавити истим на почетку 21. века када су оне највише од како се мере.

Имајући све ово у виду можемо закључити да иако теже генерализацији, због различитости свих споменутих параметара, статистичке методе не могу у потпуности испунити задатак, већ само један његов део. Било која од метода, без обзира колико јасну повезаност између две варијабле или њихових саставних делова успостави, не може бити потпуна без теорије која би протумачила добијене податке и објаснила понашање актера. Због тога, предност треба пружити развијању теоријског оквира са употребом емпиријских истраживања првенствено у циљу научне верификације. Наведено иде у прилог тезе о постојању корелације између ЕН и сукоба, с обзиром да супротно становиште нема теоријско утемељење за своје тврдње и емпиријске резултате.

Теорије које смо изнели испуњавају ове критеријуме иако у различитом обиму. Хоризонталне неједнакости су у себе укључиле шире поље истраживања где је сукоб одређен као комплекснија појава од простог односа одређеног процента најбогатијих и најсиромашнијих и где се ЕН не посматрају одвојено већ у сплету са другим облицима неједнакости. Инсистирање једино на економским аспектима раслојавања је ограниченог домета и уместо тога оно се посматра у интеракцији са првенствено политичким, а након тога и са друштвеним и културним неједнакостима. Већ смо напоменули да је овакво тумачење одговор на критику једнодимензионалности која је долазила из трећег круга теоретичара и која наглашава да истраживачи који налазе везу између неједнакости и сукоба треба истовремено да праве разлике унутар неједнакости. Иако је формирањем ”хоризонталног” (тј. више њих) овај проблем решен, није дошло до квалитативног напретка у разумевању односа ЕН и сукоба у поређењу са РД и ТМР. Истовремено, није створена одређена хијерархија важности различитих облика неједнакости већ све зависи од околности присутних у посматраном случају тако да се може десити да један од облика превлада све друге, укључујући ту и економске које онда постају споредни елемент анализе. На тај начин, истраживање ЕН постало је један од делова (не више централни) теорије која се бави улогом различитих облика неједнакости у изазивању сукоба. У свом одговору на критике претходника теорија ХН створила је општи оквир који

покушава да пружи свеобухватнија предвиђања од претходника и који услед тога неретко превазилазе границе у којима се социјално раслојавање тумачи као главни генератор сукоба.

Заједно са тим, изучавање природе односа између неједнакости и сукоба у теорији ХН није довело до нових теоријских открића. Увођење АД као додатног фактора нагласило је важност разумевања улоге средине у подстицању насиља, али чињеница остаје да је релативна депривација (у овом случају групна) кључна за објашњење насилног понашања. Разликовање РД унутар и АД изван групе у одређеној мери одваја ову теорију од РД, али не у толикој мери да би нас навела на закључак да је створен нови оквир за разумевање проблема. Психолошки аспект остаје и даље пресудан, а укључивање организационих претпоставки, карактеристично за теорије рационалног понашања, додатно потврђује да је теорија ХН нагласак ставила првенствено на актере, а не на везу.

Као последњи ограничавајући фактор за примену овог теоријског оквира на наше истраживање намеће се немогућност потпуне емпиријске верификације. ХН јесу мерљиве по већини критеријумима, али је у тако дефинисаним оквирима веома тешко одредити где се завршавају једне, а започињу друге неједнакости. Уколико се сматра да оне међусобно делују да ли је могуће емпиријски истражити економске, без истовремене анализе и нпр. политичких неједнакости које могу бити предуслов првих и да ли је онда неопходно укључити и културне које могу бити директна последица економских? Питање је да ли се у теоријску моделу може одредити узајамност елемената који би се након тога емпиријски одвојено истраживали. Ми сматрамо да то није могуће и да услед тога ХН нису најбољи избор када је у питању истраживање двају феномена које ми желимо да посматрамо.

Са друге стране, ТМР нуди више елемената помоћу којих је могуће доћи до сазнања о самом односу ЕН и насилног сукоба. ТМР у себе инкорпорира карактеристике елемената који чине однос који се истражује: актере (изражене кроз заједнички интерес) који су међусобно повезани (путем организације групе), али имају и интеракцију са околином (прилике). Самим тим сазнајемо много више о вези него што је случај са ХН. Међутим, оно што није у потпуности јасно јесте на који начин међудејство свих ових елемената доводи до стварања четвртог

корака тј. мобилизације кроз коју долази до колективне акције и могућег сукоба. ТМР наводи да је потребно присуство сва три елемента, али не улази дубље у њихову међудејство које доводи до мобилизације (осим односа интереса и организације). Да ли постојање повољних прилика у спољашњем окружењу може довести до формулисања заједничког интереса, или он увек мора претходити да би се касније, кроз пригодну ситуацију, претворио у колективну акцију? Да ли организација зависи од интереса или ситуација може бити и обрнута? На оваква питања ТМР не даје адекватан одговор. Такође, ова теорија не може да објасни због чега не долази до мобилизације у сваком од случаја где су присутни горе споменути елементи. У неким друштвеним приликама они се конкретизују, али у другима не. Покушај правдања изостанка правилности променом прилика није адекватно јер су управо оне (прилике) један од три предуслова мобилизације. Уколико оне нису оптималне или се промене онда више и не представљају један од предуслова чиме се враћамо на почетак.

Указивање на три облика мобилизације је покушај у сличном правцу, јер иако наводи да интеракција интереса, организације и прилика може довести до стварања различитих облика мобилизације појединаца, ТМР не објашњава због чега је могућ и њен изостанак, као, потенцијални, четврти облик. Управо због тога, ова теорија није потпуна јер док је у стању да одреди све елементе односа и редослед догађања није у могућности да објасни зашто не долази увек до истих исхода тј. до колективне акције која води у сукоб.

Што се тиче емпиријске проверљивости ТМР ту је ситуација нешто другачија. Сваки од елемената односа (интерес, организација, прилике, мобилизација и колективна акција) је лако мерљив и могуће их је операционализовати тако да не долази до нејасноћа као у случају ХН. Због тога и није изненађујуће што данас има толико емпиријских истраживања која су заснована превасходно на ТМР. Лакоћа одређивања сваке од промењивих главни је аргуменат истраживача који се користе њоме да би показали каузалну везу између ЕН и сукоба. Међутим, као што је већ споменуто овакве анализе могу понудити само делимични описе, а не надокнадити недостатке који се налазе у самој теорији.

Имајући све ово у виду наш је закључак да је теорија РД наприкладнија када је у питању истраживање сукоба који настају услед повећања ЕН. Као и претходне две и ова теорија описује актере, иако не у мери у којој то чини ХН. Такође, одређује све елементе односа, као и ТМР. Међутим, за разлику од друге две теорије, РД ставља нагласак и на разумевање како се долази од неједнаких очекивања и могућности до сукоба што је по нама и најважнија одлика коју треба да поседује теорија која се бави овим тематиком. Она не само што покушава да проникне у везу већ и препознаје да она не мора бити увек једнозначна и да може имати другачији правац зависно од тога како елементи реагују међу собом што за резултат има и различите депривације (опадајућу, прогресивну и депривацију тежње).

Такође, за разлику од ТМР, ова теорија нуди одговор на дилему због чега се сукоб не јавља у сваком случају када су могућности и очекивања неједнаки. Наведено је од велике важности за разумевање њиховог утицаја на динамику унутар самог друштва као и за формирање стратегија смањивања ЕН. Поред тога, РД има још једну, веома важну, предност. Препознавањем различитих облика, првенствено ОД и ДТ, теорија релативне депривације се може применити на велики број случајева што није могуће са друга два теоријска оквира. ТМР, а поготову ХН, примењиве су, скоро у потпуности, на државе које се називају мање развијене (*Less Developed States - LCD*) где су, по заступницима ових теорија, највећи, а можда и једини, изгледи за избијање СУД. Са друге стране, видели смо да су ОД и ДТ, свака на свој начин, примењиве како на неразвијене тако и на високо развијене државе што је у складу са нашим полазним ставом да испитујемо могућност избијања сукоба изазваних повећањем ЕН не само у сиромашним деловима света већ на светском нивоу што укључује и развијене државе које се суочавају са проблемом драстичног повећања неједнакости унутар својих друштава.

Практична примењивост није увек била предност РД. Међутим, истраживања која су спроведена током последње деценије (Нафziger и Аувинен 1999, 2002), отворила су нове могућности, поготову на пољу операционализације променењих чиме је дошло до напретка и у овој области. Њихов појам комплексних хуманитарних катастрофа значајно је допринео да се РД

ревитализује када су у питању емпиријска истраживања чиме је отворен пут за друга, слична, истраживања.

На крају, поновићемо наш закључак да и поред свих споменутих ограничења све три теорије доприносе бољем разумевању појаве коју желимо да истражимо. Оне стављају нагласак на различите аспекте односа између ЕН и сукоба при чему је, по нашем мишљењу, теорија РД отишла најдаље у том подухвату. Ипак, препознавање једне као најпотпуније не умањује значај других и не прејудицира могућност да са новим сазнањима дође и до промене током које би теорије ТМР и ХН заузеле важније место од оног којег имају данас. До тада, теорија РД остаје наш главни ослонац у истраживању сукоба који ће, по нашем суду, имати све већу важност у предстојећем периоду.

Део 3: Релевантност теорија развоја за савремене стратегије смањења неједнакости

3.1 *La dependencia*: настанак и историјски развој

У претходна два поглавља видели смо да економска неједнакост има практичне импликације по појединце, али и друштва у целисти. Такве последице огледају се у ограниченом приступу образовним установама и коришћењу социјалних услуга, неједнаким могућностима за запошљавање (кроз дискриминацију засновану на неједнаком поседовању економског богатства), повећаној стопи криминала и убистава, али и различитим облицима сукоба, укључујући ту и оне унутар држава. Због тога, разматрање економских неједнакости и начина превазилажења последица њиховог деловања није задатак искључиво економских политика и стратегија већ и теорија које друштвени и привредни развој посматрају свеобухватније, узимајући у обзир и друге, неекономске факторе.

У другој половини 20. века, поред марксизма који је био доминантан на Истоку и у земљама са социјалистичким уређењем и кејнзијанске школе присутне пре свега у Западној Европи, а поготову у Скандинавији, друштвеним импликацијама економских неједнакости посебно се бавила теорија зависности.⁸⁰ Ова теорија, иако распрострањена у великом броју земаља Трећег света (данашњи Глобални југ) посебно је везана за Латинску Америку с обзиром да су бројни латиноамерички теоретичари и делатници активно учествовали у њеном конституисању⁸¹ и каснијем имплементирању.⁸² Имајући у виду да једна од полазних претпоставки нашег рада наводи да се:

---

⁸⁰ Шпански назив *Teoría de la dependencia* (скр. *La dependencia*)

⁸¹ Попут Теотонија дос Сантоса (Бразил), Руј Марио Маринија (Бразил) и Освалда Сункела (Чиле)

Х6: позитивни економски и социјални резултати савремених латиноамеричких актера заснивају на теоријским тумачењима која истичу важност деловања привредне структуре и односа између развијених и неразвијених земаља;

а да се ови елементи подробно разматрају унутар теорије зависности, њена анализа намеће се као нужна.

Наведена теорија у својој основи представља спој више различитих школа од којих су две, структуралистичка и неомарксистичка, пресудно утицале на формирање њених главних поставки. Као прво, од структуралиста је преузет став о неопходности разумевања друштвене структуре приликом анализе понашања економских агената. Упоредо са тим, неједнак развој земаља Трећег света и њихов неравноправан положај у међународним односима главни је допринос неомарксистичког дискурса.⁸³ Овоме треба придодати и важност истраживања свих просторних и временских фактора, који су довели до једног таквог, неравномерног развоја јер за разлику од теорије модернизације (*modernisierungs theorie*), у случају теорије зависности неравноправни однос између Центра и Периферије има и своју историјску динамику која се битно мењала.⁸⁴ Коначно, међународни систем се, због свих ових одлика, тумачи као експлоататорски, при чему се напредак Центра види као истовремено назадовање мање развијених земаља.

Све ове ставке, гледано заједно, створиле су полазне основе за теорију зависности да критички преиспита до тада доминантне друштвено-економске (неокласичне и кејнзијанске) теорије и понуди другачију визију друштвеног и

---

⁸² Примери Раула Пребиша (гувернер Народне банке Аргентине), Селса Фуртада (министар економског планирања Бразила) и Фернандо Енрике Кардоса (председник Бразила).

⁸³ Треба напоменути да аутори попут Франка преузимају и одређене марксистичке ставове, поготову када је реч о начину (оружане) друштвене промене.

⁸⁴ Теза која је неретко изношена од стране аутора ТЗ (Пребиш 1963, Галтунг 1971, Амин 1976) јесте да је развијени свет на том ступњу управо због тога што се развијао на рачун неразвијених који као последица тога нису остварили економски напредак.

привредног развоја и предложи нова решења, која би била у складу са условима присутним у земљама Трећег света.

Свој врхунац ТЗ достигла је током '60-их година. Тренутак се поклапа са једним од најповољнијих економских периода у дотадашњој историји латиноамеричког континента. Такође, током ових година неки од главних заступника теорије попут Фуртада и Пребиша, били су на кључним функцијама у својим државама (Бразил, Аргентина) или међународним организацијама (УН) чиме су били у могућности да теоријске ставове претворе у практична решења. Са преласком у '70-те већина аутора који су припадали ТЗ, која је до тада била доминантно структуралистичка, прихватили су (нео)марксистичко становиште. То је понудило другачије виђење уз угла Периферије, уз превладавање структуралних ставова о важности неједнаке размене и високе економске неједнакости новима који су се, пре свега, тицали неопходности промене друштвеног уређења у земљама Трећег света као предуслова свих других, могућих промена. Међутим, и поред делимичне промене полазних становишта остаје чињеница да су три од четири главне поставке ове теорије дошле од структурализма (однос Центар-Периферија, неједнака размена и негирање дуализма тј. постојања капиталистичких елемената унутар некапиталистичког окружења) док је четврта теза (о неодрживости националне буржуазије) производ саме теорије зависности, а не марксизма (Лов 1990).

Прелазак на неомарксистички дискурс пратила је истовремена негативна промена друштвених околности што је посебно било видљиво у Латинској Америци. Неповољно међународно окружење огледало се у догађајима као што је војни удар у Бразилу (1964) када је збачен председник Жанио Квадрош, а Селсо Фуртадо приморан да побегне из земље; именовање војне владе у Аргентини (1966) која је затворила бројне академске институције које су се, између осталог, бавиле и питањима неједнаког развоја. У истом периоду дошло је инавазије САД у Доминиканској републици (1965) што је означило почетак краја Алијансе за прогрес (*Alliance for Progress*).⁸⁵ На крају, организован је војни удар у Чилеу

---

⁸⁵ Програм Алијанса за прогрес настао је 1961. на иницијативу тадашњег председника САД Џона Ф. Кенедија. Иако превасходно амерички програм је предвиђао спровођење бројних мера на којима су инсистирали представници ТЗ као што је земљишна реформа путем које би се смањиле

(1973) након кога су Франк и многи други (европски) истраживачи били приморани да напусте Латинску Америку. До почетка '80-их, већина институција која се бавила питањима развоја и неједнакости била је затворена или је изгубила своју самосталност док су заступници оваквих ставова били онемогућени да наставе са својим теоријским радом или су били приморани да напусте Латинску Америку. Све то је условило да се теоријске, а поготову практичне импликације теорије зависности битно ограниче, а у одређеним случајевима (Чиле) и у потпуности пониште.

Међутим, и поред свих потешкоћа са којима се суочавала током свог развика, ТЗ је кроз радове аутора као што су Пребиш, Кардосо, Франк и Фуртадо, допринела бољем разумевању проблема развоја у неразвијеним земљама као и препрекама са којима се оне суочавају у решавању проблема изражене економске неједнакости. Такође, данашње латиноамеричке владе, поновно вреднујући ову теорију, примењују нека од решења која су тада понуђена за ове проблеме.⁸⁶ То је још један разлог да се додатно позабавимо њима и доприносом који су пружиле у овој области без обзира што посматрано у целини, ТЗ није постала једна од доминантних економских мисли када су у питању неразвијене и државе у развоју.

* * *

Пре него што се осврнемо на поједине ауторе треба напоменути да ТЗ није била једна кохерентна теорија већ су унутар ње постојале различите струје. У складу са тим, Чу и Денемарк (1966) сматрају да се заступници теорије зависности могу поделити на две групације; ”стару” међу које убрајају Раула Пребиша, Фернанда Енрикеа Кардоса као и Енца Фалета и нову,

---

економске неједнакости, стабилност цена кроз спречавање инфлације као и економско и социјално државно планирање (Смит 1999).

⁸⁶ Примери Силве (Бразил) и Моралеса (Боливија) који заговарају нову индустријализацију својих земаља; Чавеса (Венецуела) који креће путем стварања социјализма за 21. век и Кирхнера (Аргентина) који подржава радничко самоуправљање у напуштеним фабрикама само су неки од примера који се наслањају на традицију учења теорије зависности.

”револуционарну”, струју⁸⁷ која обухвата Андре Гундер Франка као главног представника, Теотониа дос Сантоса⁸⁸ и Руј Мауро Маринија.⁸⁹ Слично виђење има и Лов (1990) код наводи стару (Селсо Фуртадо и Освалдо Сункел⁹⁰) и нову струју (Енрике Кардосо и Гундер Франк).

Насупрот томе, Палма (1978) предлаже другачију поделу. У прву групу он сврстава ауторе који су радили или подржавали активности Економске комисије за Латинску Америку (*Economic Commission for Latin America - ECLA*), а међу њима првенствено Сункела, Фуртада и Пребиша који су се бавили препрекама ”националног развоја.” При томе, они нису искључивали капитализам као један од могућих, па чак и главни пут. Сматрали су да држава треба да има централно место у регулисању економије и кориговању великих неједнакости као и да, за разлику од теоретичара модернизације, неразвијеност (и зависност као њена последица) не може бити стадијум на путу ка развијености једне економије. Такође је наглашавано да је тако формирана зависност у највећем броју случајева долазила због механичког преузимања како технолошких тако и културних образаца (Фуртадо 1987). У складу са тим, Фуртадо и Пребиш су предлагали убрзану индустријализацију и стварање модела који је заснива на замени увоза домаћом производњом (*Import-Substitution Industrialization - ISI*) чиме ће се ојачати

---

⁸⁷ Већ смо споменули промену која је настала на почетку седме деценије када је неомарксистичка струја превладавала.

⁸⁸ Поред Франка, дос Сантос је главни представник неомарксистичке струје и члан Центра за друштвене науке Универзитета у Чилеу, који се поред проблема зависности бавио периодизацијом фаза у развоју капитализма и унутрашњим структурама Периферије које доводе до стварања зависности. Аутор је књиге ”Економска криза и криза политике” (*Crisis Económica y Crisis Política*, 1966) која се сматра једним од првих радова који је увео марксистички дискурс у ТЗ.

⁸⁹ Марини је један од важнијих представника ове струје и главни критичар разматрања представника који су долазили из Економске комисије за Латинску Америку. Маринијев рад је преваходно фокусиран на политичке елите унутар земаља Периферије, као и на механизме путем којих оне, ради сопствене акумулације капитала, повећавају зависност земаља Периферије у односу на Центар. Његова књига ”Дијалектика зависности” (*Dialéctica de la Dependencia*, 1973) детаљно се бави овом темом.

⁹⁰ Сункел се, као припадник структуралистичке школе, у свом раду највише освртао на политичке, економске и културне утицаје Центра на Периферију. Његово најпознатије дело које се бави овом тематиком је ”Структурална позадина проблема развоја у Латинској Америци” (*The Structural Background of Development Problems in Latin America*, 1966).

економија земље Периферије, смањити зависност од промена на светском тржишту и повећати запосленост. Тиме би се, између осталог, смањила и неједнакост унутар друштава.⁹¹ На овај начин би се истовремено исправила и неравнотежа у размени и прерасподели у којима земље Центра, узимајући у обзир технолошки напредак у њима, имају много бољи положај од држава Периферије које су оријентисане ка примарној производњи. Инсистирање на структуралним променама унутар целокупног капитализма (и односима Центра и Периферије) довело је наведене ауторе у једном тренутку до става који ће у наредним годинама присвојити и представници теорије светског системска (*World System Theory*) попут Самира Амина и Имануела Валерстина. Они су предлагали изучавање капитализма као јединствене целине, просторно и временски. Подударње је било само делимично јер су се Пребиш и Фуртадо одлучили за прихватање капитализма као најпогоднијег економског модела за Латинску Америку што није био случај са теоретичарима система. Са одласком Фуртада из Бразила, престанком функције Пребиша у УН и погоршаним условима на светском тржишту који су погодили првенствено земље Периферије овакав начин размишљања о зависности бивао је све мање видљив за разлику од неомарксистичких заступника који су на промењене услове одговорили измењеним и радикалнијим тоном што их је довело у први план.

Када је у питању неомарксистичка струја аутор у њу сврстава Франка и целокупну школу која се развила око Центра за друштвене науке Универзитета у Чилеу (*Centro de Estudios Sociales de Universidad de Chile - CESO*) као и већ споменуте дос Сантоса, Маринија, Орланда Капута и Роберта Пизара⁹² који су зависност економија Периферије од Центра стављали као главну детерминанту својих истраживања. Као отац школе наводи се Пол Баран који је у свом делу "Политичка економија раста" (*The Political Economy of Growth*, 1957) изнео тезу

---

⁹¹ Неједнака размена, погоршање услова под којима се она врши и структурална незапосленост су у складу са тим постали главни предмет истраживања ове групе аутора.

⁹² Двојица аутора се у свом делу "Империјализам, зависност и међународни економски односи (*Imperialismo, Dependencia y Relaciones Económicas Internacionales*, 1971) баве глобалном структуром капитализма која по њима одређује понашање, добитке као и губитке свих његових делова што је био став и већине аутора који су долазили из земаља Центра.

да земље Центра у потрази за сировинама неопходним за њихов даљи економски развој склапају споразуме са елитама унутар Периферије што ограничава развој тих земаља. Са таквом тезом се слагао и главни представник школе Андре Гундер Франк. Он је преузео тумачење да је увођење капитализма⁹³ у земље Центра довело до њиховог развоја, док је случају периферних држава дошло до економског назадовања као и да свака даља имплементација у овом делу света може довести искључиво до развоја не-развоја (*development of underdevelopment*).⁹⁴ Излазак из оваквог стања по њему једино је могућ револуционарно-оружаном борбом и увођењем социјалистичког модела, по угледу на револуцију која се одиграла на Куби, јер само на тај би делимични и привремени излазак из капиталистичког система (остварен одређеним структуралним променама) био претворен у трајни развој. Овакво размишљање унутар ТЗ постало је доминантно почетком '70-их када је широм света, а поготову на латиноамеричком континенту, дошло до стварања бројних герилских покрета и започињања оружане борбе са циљем промене економског и политичког уређења (Ел Салвадор, Никарагва, Колумбија). Већ споменути државни удар приморао је Франка да напусти Чиле што је довело и до затварања Центра и постепеног смањивања присуства неомарксистичког дискурса унутар теорије зависности.

Између два пола ТЗ, од којих је један прихватао капитализам као пут развоја, а други га у потпуности негирало, налази се трећа струја која није тежила да створи формалну теорију већ да анализира конкретне случајеве зависности Периферије. По ауторима ове струје, међу којима се истичу Кардосо и Енцо

---

⁹³ За разлику од Барана, Франку је само постојање производње са циљем продаје на тржишту било довољно да одређену привреду окарактерише капиталистичком. То је значило да је целокупна Периферија оријентисана ка капиталистичком начину производње и то од колонијалног периода када је у њега уклопљена.

⁹⁴ За разлику од Барана који је сматрао да је капитализам препрека развоја која се под одређеним условима може позитивно разрешити Франк је дошао до закључка да је капитализам увек узрок не-развоја земаља Периферије. Са оваквим ставом су се слагали и други припадници школе који су наводили да капитализам у условима зависности губи свој прогресивни карактер и да због тога може да генерише само не-развој.

Фалето,⁹⁵ није могуће формирати јединствену теорију која би била примењива у свим или већини случајева, већ је могуће објаснити и разумети само појединачне примере који би били основа за могуће, општије закључке.⁹⁶ Разлог за то је што је капитализам наилазио на различите локалне услове у свакој од држава Периферије што је доводило и до њиховог другачијег развоја. На основу бројних студија случаја заступници тзв. ”трећег пута” унутар ТЗ дошли су до става да динамика развоја држава Периферије лежи делом ван њих самих и да је условљена развојем земаља Центра, тј. развијених капиталистичких држава. На трагу тога су и резултати до којих су дошли Кардосо и Фалето (1979) током свог истраживања, а који говоре у прилог тврдњи да су развијене земље су на том ступњу зато што су се њихове економије рано започеле са својим развојем тј. формирале су се заједно са капиталистичким системом. Са друге стране, неразвијена друштва су настала услед ширења капитализма и његовог индустријског капацитета на делове света који нису пре тога били индустријски и који су у складу са тим накнадно добили подређене улоге у новој структури. Због тога, закључују они, зависност и развој нису међусобно искључиви јер је могуће да се земља развија, а да и даље буде зависна. Овакво ”помирљиво” становиште (у односу на значај капитализма за развој Периферије) омогућило је трећој струји да задобије мноштво присталица у развијеним земљама који су се бавили проблемима развоја у Трећем свету. Са друге стране, унутар академског круга земаља у развоја, трећи пут никада није постао релевантан како због негирања самосталног развоја земаља Периферије (ван или у оквиру капиталистичког система) тако и због тумачења у коме зависност није била нужно негативног карактера.

---

⁹⁵ Фалето, познат по сарадњи са Кардосом током које је и написана књига ”Зависност и развој у Латинској Америци (*Dependencia y desarrollo en America Latina*, 1979) своју активност је усмерио првенствено на изучавање зависности од међународних корпорација и капитала што је био искорак од дотадашњих истраживања која су се скоро у потпуности заснивала на изучавању зависности од држава из Ц.

⁹⁶ Прихватање аналитичког наместо синтетичког приступа у изучавању друштвених појава (напомена аутора),

У наставку раду детаљније ћемо се позабавити теоријама Раула Пребиша и Андре Гундар Франка као и релевантношћу њиховог рада за савремене теорије смањења неједнакости. Њих смо одобрили зато што, по нашем суду, представљају главне теоретичаре унутар структуралистичког и неомарксистичког правца ТЗ као и због важности њихових налаза за наше истраживање. Кардосо, као представник треће струје, није укључен у преглед из већ споменутих разлога. Инсититирање на аналитичком приступу, при коме се истражују поједини случајеви, без тежње да се формулишу општије тезе онемогућава нас да такве налазе узмемо као валидне у нашој потрази за решењима која би била универзално примењива.

3.2 Теорија зависности (Раул Пребиш)

Раул Пребиш се, заједно са Селсо Фуртадом, често сматра оснивачем не само структуралистичког правца унутар теорије зависности већ утемељивачем целокупне мисли о проблемима зависности неразвијених и земаља у развоја. По сопственом признању, присталица неокласичне економске школе на почетку свог интелектуалног развоја Пребиш се временом претворио у главног заступника идеје о самосталном развоју земаља Периферије, а превасходно Латинске Америке одакле је пореклом и којој је посветио свој целокупни теоријски и емпиријски рад.

Сам Пребиш (1984)⁹⁷ свој рад дели у пет фаза при чему за почетак прве узима годину његовог одласка из Централне банке Аргентине (1943) када је заправо и започео формирање своје теорије зависности. У наредних шест година рад је, по сопственим речима, у потпуности усмерио ка питању неопходности учешћа државе у економском животу и планирању развоја. Поред тога, део пажње посветио је и проблему немогућности спровођења економских политика формулисаних у развијеним капиталистичким државама у земљама у развоју.

Са почетком рада у Комисији УН за Латинску Америку 1949. започиње и најплодотворнији период у Пребишовом раду где он знатно више пажње

---

⁹⁷ Периодизација је преузета из Пребишовог чланка "Пет фаза у мом размишљању о развоју" (*Five Stages in My Thinking on Development*, 1984) где се аутор детаљно бави свим питањима које је изучавао у периоду 1943-1948.

посвећује проблему технолошког напретка и ширењу знања јер је у том периоду (1950-1960) била присутна јасно изражена разлика између држава које су производиле и извозиле примарне производе са једне, и секундарне са друге стране. По Пребишовим речима, захваљујући свом раном привредном и технолошком напретку развијене земље (Центра) биле су у могућности да пресудно утичу на стварање међународног економског система. Подела на Центар и Периферију није због тога природна, већ је направљена са циљем задовољавања потреба привреда развијених држава које су за несметани развој требале велику сировинску базу (која је долазила из периферних држава). По ауторовом мишљењу, међународна економска структура створена на тај начин била је од пресудне важности за даљи развој земаља Периферије. Увоз технологије у ове државе био је толико слаб да није могао да апсорбује сву расположиву радну снагу на продуктиван начин. Због тога је нагласак стављен на извоз економских вишкова што је довело до формирања друштвене структуре која је подстицала концентрисање економског богатства што је за последицу имало стварање изражених економских неједнакости. Због свега тога, Пребиш је сматрао да модел развоја заснован на извозу не може да обезбеди друштвено-економску једнакост у државама у којима се спроводи.

Као одговор на овакво стање он је предлагао стварање новог модела развоја који би у своме средишту имао индустријализацију. По његовим речима, технологија развијених држава је продрла само у оне секторе неразвијених економија које су одговарале њиховим потребама, али не и тамо где је продуктивност била ниска. Због тога је било веома важно да се повећа продуктивност целокупног радног способног становништва. Индустрализација је с тога имала кључну улогу у процесу запошљавања великог броја људи и то не само извозним гранама, у којима је због даљег технолошког напретка значајан број радника отпуштен, већ и у слабо продуктивним секторима. На тај начин, даљи увоз би био супституисан индустријализацијом.

Његов теоријски рад пратило је и спровођење идеја у дело тако да су бројне латиноамеричке државе попут Бразила, Мексика, Чилеа, Уругваја, Венецуеле, Еквадора и Хондураса током '50-их година извршиле иницијалну индустријализацију својих економија. Након почетке фазе, када је модел ИСУ

примењен на примарне секторе привреда, Пребиш (1960-1963) је пажњу усмерио на стварање средњорочних и капиталних добара као и на omasовљење производње због чега је заговарао јачање економских веза са другим Периферијама и стварање регионалног тржишта Латинске Америке.

У истом овом периоду Пребиш се детаљније бавио и проблемом који је за нас интересантнији тј. неједнакостима у приходима, који током иницијалног процеса индустријализације нису смањени у мери у којој је то било очекивано (због повећања зараде дела становништва са већ високом стопом прихода). Такође, више пажње је посветио и проблему инфлације која се јавила током индустријализације која је претила да поништи ефекте делимично остварене прерасподеле.

По одласку из Комисије (1970-1986) Пребиш је наставио разматрање неједнаког односа између Центра и Периферије. Запазио је да неуспех земаља Периферије лежи и у њиховој фрагментацији при чему оне не наступају јединствено према Центру већ свака тежи реализацији сопственог интереса губећи на тај начин надмоћ коју би имале у случају заједничког наступа (јер представљају већи део света). Упоредо са тим, изнео је нову тезу по којој изостанак снажног економског напретка и смањивања неједнакости на Периферији није последица искључиво економских фактора већ и усвајања културних образаца Центра (начин живота, идеје и институције) који се неселективно примењују што доводи промене друштвене структуре Периферије која нужно није позитивна. Да би се такав образац понашања прекинуо предлагао је стварање аутохтоног модела развоја Периферије који би био прилагођен локалним специфичностима периферним земаља.

У овако временски ограниченом опусу рада Раула Пребиша периоди у којима је аутор изучавао проблеме неравномерног развоја Центра и Периферије, неједнакости која се јављају пре и за време увођења модела ИСУ као и формирање аутохтоне стратегије развоја делују нам најрелевантнији за наше истраживање због чега ћемо им у наставку посветити више пажње.

3.2.1 Однос Центра и Периферије

Као што смо већ и напоменули, анализа неравномерног односа Центра и Периферије заузима значајно место у Пребишовом раду. У његовим разматрањима (1976) превладава идеја да су ови односи настали под утицајем хегемонског понашања Центра који има економске, политичке и стратешке интересе у самој Периферији који истовремено спречавају њен развој или користећи се речником зависности: технолошка и економска супериорност Центра, подржана њеном политичком моћи ствара економску и културну зависност Периферије.⁹⁸ Да би одржао овако створену зависну позицију периферних земаља Центар је у дугом временском периоду на све начине покушавао да онемогући или отежа индустријализацију привреда Периферије путем које би она била у могућности да направи ”историјски искорак у решавању проблема зависности од извоза примарних производа” (Пребиш 1976).⁹⁹ Идеја о ”спонтаној експанзији капитализма” на Периферију услед њеног економског развоја оствареног извозом примарних производа само је један од примера како је Центар обмањивао желећи на тај начин да задржи постојеће, неравноправно, стање у што је могуће дужем временском периоду. Делимична индустријализација, остварена након Другог светског рата заснована је на такође на интересу Центра који је услед промене сопствене економске структуре део производње иселио у неразвијене делове света услед снижених трошкова радне

---

⁹⁸ Већ је напоменуто да је Пребиш накнадно проширио своје виђење механизма путем којих Центар контролише Периферију. Ширење технологије и знања повезаног са њим Пребиш (1981а) је допунио наметањем животног стила, институција и идеја који заједно чине да Периферија опонаша Центар и некритички прихвата све што долази из њега. На овај начин, уколико Периферија пронађе могућност да се економски осамостали и даље остаје зависна услед преузимања бројних друштвених норми које су створане унутар Центра у складу са условима који су присутни у том делу свету, а не у Периферији. Због тога, закључује он, долази се до стварања ”имитирајућег капитализма” у периферним државама што истовремено доводи и до његовог ”неаутентичног развоја.”

⁹⁹ Елите унутар Периферије такође нису тежиле промени економске структуре својих земаља јер је њихов главни извор прихода долазио од извоза примарних производа.

снаге.¹⁰⁰ На тај начин је дошло до пенетрације технологије у оне делове привреде који су били извозно оријентисани, са циљем повећања њихове продуктивности, док су други делови остали на предкапиталистичком или полу-капиталистичком ступњу (Пребиш 1981а).

Повећање продуктивности извозног дела привреде праћено је променом друштвене структуре где су горњи слојеви (по дохотку) концентрисали у свом поседу и средства за производњу чиме су створили могућност да присвоје све плодове технолошког прогреса. Остатак становништва је принуђен да се, услед увођења технологије у извозну грану и смањења потражње за радном снагом, сели у друге привредне гране где су приходи иницијално ниски, а са повећањем понуде радне снаге и додатно смањени. Мали део економских вишкова иде радној снази која има ниво обучености који захтева нова технологија, али која је ограничена само на извозне делатности. Они чине средњу класу земаља Периферије која је пропорционално знатно мање заступљена од нискоквалификоване радне снаге. У оваквим околностима, по Пребишу, долази до новог социјалног раслојавања (због разлике у дохоцима) који додатно подстиче неједнакости већ створене у колонијалној прошлости.

Два наведена, негативна, феномена могуће је превладати, сматра он, једино националним развојем који би се првенствено заснивао на убрзаној индустријализацији целокупних привреда периферних држава. На тај начин би се прекинула, или барем смањила зависност економија од извоза у Центар и створила домаћа производња која би уклонила потребу увоза готових производа из развијених земаља. Такође, са оваквом променом у структури привреде дошло би до значајнијег повећања средње класе што би за последицу имало и смањење економске неједнакости услед преласка дела становништва у више доходне групе. Овакав пораст би по његовим речима имао и шире импликације. ”Омасовљавање” образоване средње класе, која је у могућности да формулише сопствени интерес, могло би да доведе и до промене политичке равнотеже у

---

¹⁰⁰ Средином 60-их земље Центра преселили су део производње на Периферију. Међутим, измештање производње није довело и до напретка производног процеса у периферним државама јер су компаније из Центра користиле застарелу технологију чија непродуктивност је надомештена коришћењем бројне јефтине радне снаге. (Пребиш 1980).

правцу смањивања формалне и неформалне моћи елите и повећане важности других друштвених група у процесу политичког одлучивања.¹⁰¹

---

¹⁰¹ Индустијализацијом Периферије, сматра Пребиш (1976), највише добија високо образована средња класа чији је профил неопходан у новим условима. Такође, другим слојевима средње класе отварају се све веће могућности услед повећања броја радних места у индустријском сектору. Повећањем броја, а самим тим и моћи средњег слоја долази и до њиховог организовања које за циљ има побољшање услова рада као и повећање надокнаде за рада што у перспективи повећава њихову зараду и омогућава великом броју људи да се постепено пењу на доходној лествици. На тај начин, примена модела ИСУ доводи до смањења економске неједнакости која је у пре тога била изазивана, пре свега, великом диспропорцијом у поседовању средстава за производњу. Са повећаним економским богатством средње класе рађају се и захтеви за већим политичким правима у складу са новом позицијом коју сада заузима у друштву. Како је ова класа, и знање које поседује, неопходна за индустријализовану привреду елита је принуђена да чини бројне уступке којима врши пренос дела својих политичких овлашћења (формалних и неформалних) на средњу класу која сада задобија све важнију улогу.

У исто време, нижа класа се осећа запостављеном и маргинализованом јер се у новим условима њихов рад мање вреднује. Такво стање доводи до њиховог повећаног синдикалног и политичког организовања у циљу задобијања већих права и бољих услова рада. Услед бројности ниже класе (привреде Периферије су скоро искључиво засноване на пољопривредној производњи) виши слојеви су приморани да по први пут преговарају што доводи до стварања формалних механизма преговарања који омогућавају да се будући спорови решавају кроз државне институције уместо кроз неформалне канале као што је то било у претходном периоду. Такође, као и средња и нижа класа добија одређене економске уступке који временом прерастају и у захтеве за већом политичком партиципацијом и утицајем у државним институцијама. На овај начин, промена улога средње и ниже класе (иако на различите начине) доприносе да се моћ политичких елита прво ограничи, а након тога и умањи као и да се процеси одлучивања преусмере у институционалне оквире.

Демократизација кроз индустријализацију би по Пребишу (1978) требало да се одиграва, кроз четири фазе. Прва се односи на период пре увођења модела ИСУ. У том периоду, политичка и економска моћ је у рукама елите Периферије (земљопоседници, пословни људи који сарађују са Ц и разни финансијери) чији утицај неретко превазилази онај који поседују саме институције у држави. У овом периоду средња класа је традиционалног састава и бројчано мала док нижа чини већи део радно способног становништва, али је расподељена по територији читаве земље. Овакво стање главна је карактеристика периферних друштава, а поготову латиноамеричких, све до половине 20. века тј. завршетка Другог светског рата.

Друга фаза започиње са убрзаном индустријализацијом. Виша класа остаје великим делом непромењена, али се средња, усред продора технологије у све области економског живота значајно повећава. Расподела дохотка се још увек не руководи законима тржишта док држава својим инструментима подржава такав начин (неравноправне) прерасподеле. Привилеговани положај елите делимично је угрожен нарастајућим захтевима средње класе, а она покушава да га одржи користећи се разним механизмима који су неретко и недозвољени (изборне манипулације, кооптирањем политичких и синдикалних лидера и сл.). Истовремено долази до притисака припадника ниже класе која увиђа да индустријализација не доноси свима промену у истом обиму. Током овог периода стварају се прве институције које се могу окарактерисати као демократске (сви имају права и могућности да учествују у њиховом раду).

Четврта фаза представља и крај процеса. Током ње, средња класа је коначно у могућности да формулише свој заједнички интерес. Остварује се и значајно повећање запослености што

3.2.2 Стратегија промене: ка Трећем путу економског развоја

У првој половини '60-их, у бројним латиноамеричким држава остварен је процес "економског осамостаљивања" по препорукама теретичара зависности, пре свега Пребиша и Фуртада и то кроз процес индустријализације. У неким од њих, попут Аргентине и Чилеа, дошло је и до политичких промена које су наликовале сценарију који је Пребиш заговарао. Међутим, упоредо са овим позитивним променама у латиноамеричким друштвима појавили су се нови проблеми које структуралисти нису предвидели у својим теоријама. Један од озбиљних био је и проблем економске неједнакости, који је у Латинској Америци још од колонијалних освајања био веома изражен, а који је са увођењем модела ИСУ опстао иако се сматрало да ће са индустријализацијом и омасовљавањем образоване средње класе он нестати. Са опстајућом неједнакошћу, јавила се потреба за формулисањем нових стратегија у којима би важно место имале мере превенције не само привредних, већ и социјалних проблема узрокованих деловањем слободног тржишта (насталим упоредо са индустријализацијом привреда) и питања равномерније прерасподеле профита. Пребиш је био један од аутора који је својим теоријским решењима покушавао да превлада насталу ситуацију, сматрајући да уколико би она опстала у дужем периоду, могла проузроковати позитивне резултате које су државе оствариле у периоду пре тога.

доводи до промене доходне структуре и постепене редистрибуције дохотка у корист овог дела становништва. Поред повећања економске, долази и до уједињавања синдикалне и политичке моћи средњег слоја чиме се задобија боља позиција у односу на дотадашње елите којима се у новим околностима "одузима" значајан део њиховог утицаја. Слично се догађа са нижим слојевима који се постепено формулишући свој интерес који има исти циљ као и средње класе (бољи положај у друштву). Под сталним притисцима обе, а поготову средње класе, елита је приморана да се повлачи и дозвољава већини да своја права почне да остварује и брани кроз институције, а не у директном односу са њом самом.

Присвајањем надлежности од стране институција, којима су првобитно и биле намењене, али никад у потпуности остварене услед стварања структуре која је имала за циљ задовољавање спољашних интереса завршава се процес демократизације. Процес који започиње са циљем промене привредне структуре, остваривањем економских резултата доводи и до промена у политичким сегментима. Прекидање економске зависности се тиме још једном исказује као главни предуслов остваривања темељних друштвених промена што је истовремено и централни аргумент теоретичара зависности. Истовремено, процес није карактеристичан само за латиноамеричке случајеве, већ може бити релевантан за све државе Периферије где постоје слични услови и у којима се спроводи процес индустријализације са циљем економског осамостаљивања.

На трагу размишљања о мерама за смањивање економске неједнакости Пребиш (1978) је уочио да тржиште присутно у Центру, а временом пресликано и на Периферију нема у себи уграђен механизам који би регулисао равномерну прерасподелу профита. Такође је запазио да профити остварени од повећања продуктивности иду скоро у потпуности вишој класи. Други слојеви друштва учествују само делимично (кроз повећање личног дохотка) или посредно (ниже цене услуга и добара) у прерасподели. Виша средња класа учествује у нешто већем обиму у расподели захваљујући својим високим квалификацијама и поседовању одређеног нивоа друштвеног утицаја.¹⁰² Са друге стране, доходи већине средње класе расту знатно спорије од повећања продуктивности, а долази и до унутрашњег раслојавања зависно од степена квалификација. На крају, ту је и нижа класа која је у најнеповољнијој позицији с обзиром да стварање вишка вредности у друштву не доводи до пораста њиховог економског благостања. Закључак који Пребиш извучи из свега је да је дистрибуција профита током технолошког прогреса подједнако спора као и пре тога и да за равномерни развој није довољно искључиво инсистирање на индустријализацији већ и на другим, корективним инструментима.

По његовом мишљењу, створено стање може се решити на два начина: променама у економском систему које би водиле умањивању неједнакости и равномернијем развоју или њихово жртвовање у циљу одржавања високог економског раста и стварања потрошачког друштва по узору на она у државама Центра. Држава у том процесу има главну улогу и такође две могућности: једна је да постане власник средства за производњу и на тај начин сама одлучује где да уложи новостворени вишак вредности или да вишак створен током производног

---

¹⁰² Неједнакост у приходима у друштвима Периферији је по аутору (1978) последица и неједнаког поседовања утицаја тј. моћи унутар друштвене структуре. Пребиш препознаје *економску моћ* која је превасходно у рукама власника средстава за производњу, којих је све мање са концентracијом капитала и који су скоро у потпуности припадници више класе. Поред економске присутна је и *друштвену моћ* која зависи од могућности појединца да се технолошки усавршава и да новостечено знање примени (зависи од друштвене структуре). На крају, ту је и *синдикална моћ* јер само мањи део средње класе може да са повећањем продуктивности напредује захваљујући својим квалификацијама. Већина остаје ван расподеле профита и приморана је да се организује како би учествовала у прерасподели.

процеса усмерава ка општем добру (*spirit of collective rationality*) без преузимања власништва средстава за производњу (Пребиш 1981a).

Пребиш се у првом случају опредељује за већу једнакост наместо привредног раста, док се по питању улоге државе одлучује за други избор, јер по његовом мишљењу проблем није у приватном власништву као таквом, већ у приватном власништву над вишком вредности тј. профитом као и у штетним последицама које превелика концентracија средстава за прозводњу унутар малог броја људи има по економију и друштво једне државе. Једини начин да се задрже економске слободе, уз повећано учешће државе, јесте стварање ”трећег пута економског развоја” који би се налазио између социјализма са једне, и економског либерализма са друге стране, при чему би тзв. ”социјалистичка страна” подразумевала да држава одлучује о коришћењу вишка вредности на друштвено одговоран начин, а са циљем расподеле богатства на равноправнијој основи. Са друге стране, ”либерални део” иде у прилог економских слобода које се морају дозвољавати, како због саме економије тако и због политичких слобода и људских права које су блиско повезане.¹⁰³

Споменути модел, по мишљењу Пребиша, није позив на пресликавање европске социјал-демократије већ жеља да се створи нови, аутохтони модел који ће исправити велике диспаратете у редистрибуцији богатства који постоје у капитализму на Периферији. Овакав циљ се не може остварити само непрестаним растом и акумулацијом капитала већ утицајем споља тј. од стране државе која треба да води бригу о друштвеној солидарности и праведнијој употреби економског вишка који су запостављени од стране тржишта у коме је ефикасност једини параметар успешности који мотивише појединце да доносе одлуке које нису усмерене на друштва већ сопствен развој (Пребиш 1963).

---

¹⁰³ Део људских права су и економске слободе. Међутим, у случају да њихово остваривање доводи до стварања непремостивих економских неједнакости може доћи и до ерозије других људских права. И поред тога, људска права се не ограничавају силом већ убеђивањем (кроз институције) и креативном партиципацијом (од образовања до масовних медија) (Пребиш 1980).

3.2.2.1 Друштвена употреба профита

Пошто употреба профита приватним путем исказује недостатак рационалности држава мора одлучити на који начин ће се користити створени економски вишак.¹⁰⁴ Један од могућих праваца је његово даље улагање, од стране државе, у повећање продуктивности одређених предузећа које би као последицу имало пораст упошљавања нових радника, пре свега, из група које су друштвено маргинализоване (део средње, радничка и нижа класа) и који због промењене структуре привреде земље и недостатка личних квалификација нису у могућности да се запосле и пређу у више доходне групе. Са друге стране, држава може путем својих инструмената директно да утиче на прерасподелу новоствореног (а не постојећег) економског богатства и на тај начин смањи неједнакости који су последица деловања тржишта, што је по аутору боља опција. Да би се то остварило држава има на располагању различите могућности међу којима, као најважније, Пребиш (1980) предлаже:

- Законску обавезу свим приватним предузећима да повећају део профита који се прерасподељује њиховим радницима као и део намењен за улагање у унапређење производње. Упоредо са тим, ова предузећа би требало да смање приходе запослених на извршним позицијама као и да ограниче обим профита који власници предузећа могу да присвоје у сопствену корист.
- Поред обавезе да акумулирају средства за даљу производњу, предузећа тј. њихови власници треба да буду санкционисани одузимањем дела вишка вредности уколико држава процени да је дошло до превеликог концентрисања капитала у рукама малог броја власника. Из овог правила била би изузета мала и средња предузећа јер код њих не може доћи до концентracије која би имала утицаја на целокупну привреду већ би

---

¹⁰⁴ Држава мора бити актер који усмерава развој, а не слободне силе тржишта. Стратегије и теорије на којима се он (развој) заснива морају бити плод уважавања локалних сензибилитета, а не универзалних решења која долазе из Центра. И поред тога, таква решења морају се стално надгледати и прилагођавати новим околностима и потребама (Пребиш 1963).

држава интервенисала само случају великих предузећа где може доћи до овакве ситуације.

- Део профита оствареног у великим предузећима држава би могла да прерасподели и појединцима изван предузећа. На тај начин, делови вишка би се ”прелили” ка другим друштвеним групама чиме би држава деловала у правцу структуралног смањења неједнакости.

Уколико би држава била у могућности да контролише и прерасподељује целокупан вишак вредности остварен у једној држави поставља се питање да ли би она истовремено била власник и свих средстава за производњу. Аутор проналази три могућности од којих је једна да се средства за производњу налазе у власништву радничке класе. Одлука да су радници уједно и власници би са протоком времена требало да доведе и до њихове специјализације ради лакшег и оптималнијег управљања капиталом што би у дугорочној перспективи требало да доведе до стварања система самоуправљања предузећима од стране радника. Друга могућност била би да се држава у потпуности повуче из економског живота при чему би средства за производњу била у рукама приватних власника. Трећа, а у складу са Пребишовом тезом о значају улоге државе у економском животу, и најоптималнија могућност је да део капитала буде у државном власништву,¹⁰⁵ при чему би она (држава) кроз редистрибутивне механизме накнадно прерасподељивала свој остварени вишак с тим што би из тог процеса били искључени приватни власници средстава за производњу као и део средње класе.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵ У једном оваквом систему, где би власништво над капиталом било разноврсно, са доминатним учешћем државе постојало би неколико облика предузећа:

- Мала приватна предузећа где се акумулација капитала и управљање новоствореним вишком оставља у рукама власника;
- Средња приватна предузећа где се део вишка расподељује радницима унутар и изван предузећа док се преостали део као и управљање предузећем препуштају власницима;
- Велика предузећа чији би капитал и вишак припадао држави;
- Предузећа којима управљају радници;
- Страна предузећа.

¹⁰⁶ И поред јасног опредељивања за ову могућност аутор се ни на једном месту не бави проблемом институционалних и уставних промена које је су неопходне како би у систему тржишне економије

Пребиш међутим наглашава да државно власништво над средствима за производњу као и њена могућност да присваја профит уколико се он превише концентрише у рукама малог броја људи не значи нестанак тржишне и увођење командне економије. Власници и даље треба да управљају предузећима (уколико су она приватна) јер они то раде најефикасније. Разлика у односу на либералне економије је у томе што вишак не иде у потпуности њима (што би било за очекивати) већ се прерасподељује између њих и државе. Међутим, они и даље задржавају економску слободу да доносе одлуке које су у најбољем интересу предузећа, а улога државе је да својим деловањем усмери или ограничи да такве одлуке не угрозе интерес целокупног друштва. Она је у могућности да то и оствари због тога што има довољно средстава на располагању која може да уложи у оне области за које се постигне широки друштвени консензус. Пребиш иде још даље у овим настојањима и наводи да приоритети одређени на такав начин, а међу њих социјалну равноправност ставља као једну од најважнијих, треба да буду уграђени у најважније законске одредбе, укључујући ту и устав земље, како не би могло да дође до накнадних злоупотреба.

Стварањем једног оваквог економског модела, закључује аутор у свом истраживању, државе Периферије ће бити у могућности да достигну степен развоја који ће им омогућити да се осамостале у односу на државе које долазе из Центра, али и да исправе све неправилности које су се појавиле увођењем слободног тржишта, а које могу угрозити даљи равномеран привредни напредак. Трећи пут економског развоја омогућиће стварање ефикасних тржишта периферних земаља, које ће поред економских слобода имати и компоненту солидарности, а самим тим и сигурносну мрежу која спречава превелика социјална раслојавања на основу нерегулисаног деловања економских сила.

већинско државно власништво капитала као и присвајање приватно створеног вишка вредности било спроведено.

3.3 Капитализам неразвијености (Андре Гундер Франк)

Заједно са Имануелом Валерстином, Ђованијем Аригијем и Самиром Амином Андре Гундер Франк био је део ”велике четворке” која је ’80-их година 20. века започела изучавање капитализма из угла које ће временом добити назив теорија светског система. Наведени теоретичари су преузели идеју појединих аутора ТЗ о капиталистичком систему као просторно јединственом и заједно са још неколико других схватања зависности искористили као основу на којој су градили своје даље претпоставке. Унутар ТСС наглашавао се значај међународне поделе рада у којој развијене земље заузимају најпродуктивније привредне гране док неразвијене, услед каснијег уласка у светски систем који је преодоминантно капиталистичке природе, немају друге могућности осим да своје економију заснивају на извозу примарних производа или ресурса неопходних за функционисање високо индустријализованих економија. Истовремено, указивало се изражену неједнакост у поседовању средстава за производњу између три групе земаља (Центар, Периферија и Полу-периферија) која је онемогућавала неразвијена друштва да присвајају већи део економског вишка што је за последицу имало њихов спорији привредни развој и останак на периферији светског система.

Разумевање светског система као јединственог у коме постоји подела рада између држава која условљава и стадијуме њиховог развоја једна је од области где је Франк дао велики допринос. Међутим, треба имати у виду да се његово бављење овом тематиком након одласка из Чилеа где је радио на Чилеанском универзитету од 1968. до 1973. када је због државног удара био приморан да напусти Латинску Америку и врати се у Европу. У том периоду, он се интензивно бавио проблемом развоја периферних земаља, који је окупирао Пребиша, Фуртада и друге нудећи при томе другачије виђење која ће унутар теорије зависности постати доминантно од почетка ’70-их година.

3.3.1 Неомарксизам - радикалан поглед на развој

Неомарксистичка струја унутар теорије зависности развијала се на основама које су биле битно другачије од оних са којих је полазила структуралистичка школа. Превладавање зависности од капиталистичких држава као и са тим повезан проблем ”развоја не-развоја” (*development of underdevelopment*) (Франк 1969) не види се у структуралним промена система у коме се периферне земље налазе још од колонијалних освајања, већ његовим напуштањем, превасходно револуционарним путем и стварањем новог система који би био прилагођен приликама и условима присутним у неразвијеним и државама у развоју (Трећи свет).

Основ за овакво становиште иницијално се налазио у радовима Барана (1957) који је изнео тезу да између капиталистичких и периферних држава није могуће партнерство нити сарадња у било коме облику јер богати део света свој развој заснива искључиво на неразвоју других. Због тога, једини начин да се такво стање промени јесте раскидањем са капиталистичким системом револуционарним путем који неретко у себе укључује и употребу оружане силе. Његове идеје накнадно су преузели већ споменути Франк, дос Сантос и Марини, али и Пол Свизи¹⁰⁷ као и Робин Џенкинс и Јохан Галтунг¹⁰⁸ који су овој тематици прилазили из угла међународних односа. Поред њих, појављују се и други аутори од којих су

---

¹⁰⁷ Пол Свизи је оснивач часописа Месечни преглед (*Monthly Review*) који је постао својеврсно гласило не само неомарксиста већ и свих теоретичара зависности. У својим истраживањима бавио се проблемом присвајања вишка вредности, оствареног у Периферији, од стране МНК које имају монополистички положај. Његово најпознати дело, написано у сарадњи са Бараном је ”Монополни капитал” (*Monopoly Capital* 1966).

¹⁰⁸ Јохан Галтунг, оснивач модерних студија мира који се у раним истраживањима бавио светском системском теоријом као и проблемом развоја на Периферији. У свом најпознатијем делу ”Структурална теорија империјализма” (*Structural Theory of Imperialism* 1971) Галтунг је тврдио да се неједнак однос Центра и Периферије не успоставља због надмоћи Центра већ због елита Периферије која зарад својих интереса прихватају однос у којем њихове државе имају неравноправан положај. Равнотежа би могла да се успостави, сматра он, уколико би елите Периферије међусобно сарађивале што се не дешава јер би се тиме прекинуле везе са Центром из које оне извлаче директну корист.

неки и долазили са саме Периферије као што су Аргири Емануел¹⁰⁹ или Франц Фанон¹¹⁰ док се су други попут Шарла Бетелма¹¹¹ активно укључили и у формирање политика влада овог дела света.

Треба имати у виду да се неомарксизам битно разликује од класичног марксизма с обзиром да изучава друштвене и економске прилике које су присутне на светској периферији као и препреке са којима се државе из овог дела света сусрећу. Такође се разматра разлог неуспеха који је марксистичка мисао доживела у развијеним капиталистичким друштвима. Поред те, рекло би се и основне разлике, присутна су још нека одступања које онемогућавају да се неомарксизам подведе под класични марксизам или одреди као струја унутар њега.

Како Фостер-Картер (1973) наводи у свом истраживању, једна од главних дистинкција између марксизма и неомарксизма је виђење проблема империјализма коме неомарксисти, за разлику од својих претходника, прилазе са позиције објекта тј. оних који су предмет освајања и разматрају начине путем којих се он може поразити. Такав њихов став, закључује аутор, представља логичан след у мишљењу који међународне односе посматра из угла Трећег света. Упоредо са променом перспективе мења се и важност пролетаријата, који од истакнутог места у марксизму сада има једнак положај са другим класама када је у питању остваривање друштвених промена. Овакав став представља јасно одступање од становништа да је промена немогућа без водеће улоге пролетаријата. Истовремено, виђење настанка и улоге других класа је битно другачије када је у питању неомарксистичко тумачење.

---

¹⁰⁹ Аргири Емануел се бавио неједнаком разменом између два светска пола и немогућношћу изједначавања њихових доходака како због економских (повећање на Периферији значило би смањење профита на другој страни) тако и због политичких разлога (земље Центра не би то прихватиле).

¹¹⁰ Кроз своје радове о деколонијализму, а поготову ”Презрени на свету” (*Les Damnés de la Terre* 1961), Фанон се бавио проблемима Трећег света при чему је посебно наглашавао питања империјализма и улоге интелектуалаца али и лумпенпролетаријата у започињању револуционарне борбе која је, по њему, једини начин потпуног ослобађања од бивших колонија.

¹¹¹ Шарл Бетелм је између осталог, заједно са Фиделом Кастром и Ернестом Геваром учествовао у осмишљавању новог економског модела за пост револуционарну Кубу.

Један од ставова неомарксиста је да се не може говорити о постојању феудалне класе, барем не у случају периферних држава. Разлог за то је уверење да је капиталистички начин производње присутан у неразвијеним друштвима још од њиховог ”откривања” и колонијалног освајања чиме су она директно укључена у капиталистички систем прескачући при томе фазу феудалног развоја кроз коју су прошле државе Центра. Са друге стране, национална буржуазија нема прогресивни карактер, како би се то можда очекивало, јер она представља главну везу између Центра и Периферије (услед непостојања феудалаца) и један је од главних узрока вишевековне зависности. За разлику од њих ситна буржоазија из које махом потичу интелектуалци који развијају револуционарне идеје, може бити напредни део друштва, али она нема довољну економску и политичку снагу да би самостално могла да изврши преузимање власти. Повећану важност у револуционарној борби, по неомарксистима, има и лумпен пролетаријат као класа која се налази између урбаних и руралних делова периферних друштава. То се не поклапа са класичним виђењем ове групе као пасивне и непожељне. На крају, треба напоменути и сељаке којима марксисти негирају могућност деловања у правцу промене услед њиховог неучествовања у индустријском капитализму, док неомарксисти сматрају, како је већ споменуто, да све класе које учествују у производном процесу треба да имају свог удела у револуционарој борби.¹¹²

Из свега изложеног може се увидети да је неомарксизам својим карактеристика ближи основним поставкама структурализма и саме ТЗ у односу на марксизам¹¹³ због чега се може одредити и као посебан правац унутар ње. Као и други аутори школе о зависности и неомарксисти излажу критици теорију модернизације и њене ауторе који по њима нису вредносно неутрални већ су ”оруђе у спољној политици развијених земаља и њиховом европоцентричном погледу на свет” (Фостер-Картер 1973, стр.18). Наведена теорија се критикује из више углова почевши од историјског приступа, разликовања модерности и

---

¹¹² Овакву борбу започињу најсиромашнији слојеви становништва, без обзира којој класи припадају, а не партије која по класичном тумачењу треба да буде предводник револуционарних промена (Фостер-Картер 1973).

¹¹³ И сами марксисти у највећем броју случајева оспоравају могућност ословљавања ове школе називом неомарксизам.

традиционализма унутар друштава,¹¹⁴ преко непостојања анализе односа моћи до начина изградње националних држава при чему се све време свет посматра као једна, недељива јединица анализе где не постоје два паралелна система у којима се упоредо налазе развијене и неразвијене државе.¹¹⁵ Такође, као код структуралиста и овде је у првом плану развој виђен првенствено кроз економске елементе. Анализира се извлачење вишка вредности из сиромашних земаља и стварање изразито поларизованих друштава као последица тога; испитује се утицај држава Центра и предузећа које долазе одатле да послују у Периферији и уочава се постојање привредне зависности која са собом доноси и друге облике принудне повезаности чиме се још једанпут економска страна поставља као кључна детерминанта анализе.

Новина коју неомарксизам уводи у разматрање о зависности јесте начин његовог превладавања. Проучавајући историју, неомарксисти увиђају да се успешни друштвени преображаји не одигравају мирним путем. Оспорава се могућност постепених промена тј. еволутивни пут, већ се инсистира на оружаном и насилном начину мењања система. Једино се тим путем, сматрају они, може остварити трајни излазак из капиталистичког система, заустављање даљег генерисања не-развоја и омогућавање периферним држава да остваре социјалистички преображај који се поставља као крајњи циљ.¹¹⁶ Управо на том

---

¹¹⁴ Франк је својим истраживањима посебно оспоравао ставове заступника модерничке теорије. По њему, нису тачне тврдње о постојању дуалне структуре друштва у којој је један део под снажним утицајем капитализма што га чини модерним и развијеним док је други изолован и претежно феудални, а самим тим и неразвијен услед изостанка истог таквог утицаја. Виђење света на овај начин је покушај развијених капиталистичких држава да на теоријски начин објасне неједнакости и неравномерне ступњене развоја између земаља. Неразвијени део света (укључујући и Латинску Америку) не може бити у феудалном стадијуму развоја јер га он никада није ни искусио већ је био део капиталистичког система (Франк 1969).

¹¹⁵ Пример за ово је и Франково схватање Метрополе и Сателита, при чему се прва налази на почетку ланца док се друга наставља на њу, и тако редом, чинећи јединствену и недељиву целину.

¹¹⁶ И поред формулисања социјализма као врховног циља неомарксисти не излажу даља, дубља, размишљања о његовим унутрашњим поставкама, решења за проблеме са којима се суочава централизована економија као ни предлоге и најпоптималнијем облику за периферне државе (да ли је то индустријализовани социјализам попут оног у СССР, самоуправни као у СФР Југославији, економско децентрализовани попут мађарског, аутархични по угледу на систем спроведен у Алабанији или делимично либерализован модел као што је остварен у Чехословачкој).

трагу је и размишљање Франка који је својим радом значајно допринео да се револуционарно размишљање о развоју угради као доминантно у теорију зависности. Тиме је теорија зависности учињена критички и друштвено ангажованијом него што је то био случај у периоду пре тога, са структуралистичком струјом.

3.3.2 Метропола, Сателит и развој не-развоја

Слично као Пребиш, Франк уводи поделу света зависно од ступња економске развијености с тим што у његовом схватању развијени (капиталистички) део света носи назив Метропола, а неразвијени Сателит. Међутим, за разлику од Пребиша (и осталих структуралиста) који не иде даље када је у питању подела света на овај начин Франк ствара систем који је разрађенији и који, по његовом суду, потпуније објашњава начин на који повезаност Сателита са Метрополлом доводи до развоја не-развоја.

По Франку (1969) цео светски систем са стоји се од низа метропола и сателита. На почетку таквој једног ланца налази се светска Метропола која је састављена искључиво од најразвијених капиталистичких држава које се скоро у потпуности налазе у Западној Европи и САД. Сваки ступањ испод овога представља њихове Сателите, али су државе које се налазе у тој групи истовремено Метрополе онима које се налазе на нижем ступњу економског развоја од њиховог и које су самим тим њихови сателити. Исти случај се понавља на сваком нижем нивоу, све до најнеразвијених делова најсиромашнијих периферних држава, што све заједно чини по Франковим речима ”ланчану структуру светског капиталистичког система” (*from Wall Street to Latin American village*). У овако одређеној поставци система један део се развија на рачун другог било да је то на локалном, регионалном, националном или светском нивоу, а све захваљујући повољнијем положају у већ споменутом систему. Државе Сателити нису својом вољом ушле у овакав један процес већ су насилно гурнуте колонијалним освајањем и због тога им је намењено место на дну лествице које не омогућава ништа више од простог опстанка.

Као и код структуралиста и у Франковом ланчаном моделу развој се остварује првенствено присвајањем вишка вредности од стране групе држава које се налази на вишем нивоу што за крајњу последицу има концентрисање богатства у светској Метрополи. Остваривање одрживог развоја у тако формираним односима, сматра он, може се остварити једино у светској Метрополи која није ничији Сателит што не важи за остале државе чији је могући привредни напредак делимично или у потпуности онемогућен због развоја оних који се налазе изнад. Због тога, сматра аутор, овакав систем је у ствари развој не-развоја за највећи део света. Као и код других теоретичара зависности, и код њега све земље Латинске Америке заузимају искључиво позиције Сателита што значи да даље остајање у једној таквој структури не може довести до позитивне промене у њима.

Излазак из ланца ненасилним путем могућ је када су везе са Метрополом значајно ослабљење тј. у периоду великих друптвених и економских криза (нпр. Други светски рат или Велика депресија '30-их година). Проблем у осамостаљивању на овај начин представља чињеница да држава која се одлучи да оствари једну такву промену не мења своју економску структуру већ остаје унутар капиталистичког начина производње. Како већина држава није довољно снажна и нема могућности да дуже опстане као економски (и политички) независна оне бивају приморане да се у једном тренутку врате у ланац М-С чиме поново креће генерисање њиховог развоја не-развоја. Због тога, сматра Франк, једини начин за трајно ослобађање од овако строго дефинисане структуре јесте напуштање капитализма од стране свих држава којима је он наметнут силом што подразумева већи део света тј. све бивше колоније. Уколико би се то остварило светска Метропола не би више имала извор за извлачење економског вишка који је основ њеног економског напретка што би довело до слома светског капиталистичког система.

Да би објаснио генерисање развоја не-развоја једног Сателита Франк (1969) је користио пример Бразила у периоду '50-их и '60-их година 20. века. У складу са својим моделом аутор наводи да је виша класа Бразила у том периоду била Метропола на унутрашњем плану, али у односу на светску метрополу она је била њен Сателит. Између та два пола постојао је висок степен узајамне повезаности не само кроз економију већ и друштвено-политичку структуру која је

у Бразилу била пресликана у односу на Метрополу.¹¹⁷ Узајамни однос сателитске елите и Метрополе био је од користи свима осим најсиромашнијим слојевима бразилског становништва који су представљали сателита у оба случаја. Промене које су се одиграле у Бразилу средином '60-их довеле су до замене постојеће националне елите другом која је на однос са Метрополом гледала као на ограничавајући фактор даљег развоја Бразила. У складу са тим дошло је покушаја изласка из ланчане структуре и стварања сопствене индустрије путем увођењем модела ИСУ.¹¹⁸ Међутим, како наведени модел није био замена капиталистичком начину привређивања, а у складу са Франковим теоријским моделом, Бразил није могао у дужем временском периоду да одржи пут самосталног развоја тако да је већ средином '70-их већ дошло до погоршања ситуације и стварања "унутрашњег колонијализма."¹¹⁹ Да би се поправило тако створено стање нова бразилска Метропола била је приморана да се врати у структуру М-С, али је поновно отварање овом делу света праћено чвршћом контролом, како се сличан покушај не би поновило, и строжијим усмеравањем бразилске економије у правцу задовољавања потреба Метрополе. Регенерисање развоја не-развоја праћено је и

---

¹¹⁷ Приметно је да је идеја преузимања друштвених и културних образаца идентична оној о којој је говорио и Пребиш (види 3.2.1).

¹¹⁸ Франк се није слагао не са Пребишевим ставом да развој требао да буде заснован на стварању сопствене тржишне привреде која ће извозити уместо да увози завршне производе јер је по њему узрок проблема био управо постојање капиталистичког система унутар земаља периферије. Делимичном променом неће се постоћи ништа већ се мора радити на променити структуре, сматра он.

Аутор даље наставља излажући став да је увођење модела ИСУ додатно погоршало положај латиноамеричких држава зато што се одлука о стварању домаће индустрије заснивала на ниском обиму капитала и застареле технологије која је била неопходна за започињање производње. При томе, није се водило рачуна о потражњи на међународном већ само домаћем тржишту где је она иницијално ниска и ограничена на мали број појединаца који могу да приуште такве производе. Истовремено, за модел ИСУ неопходно је увозити технологију и сировине чији обим се повећава како процес индустријализације напредује. На тај начин се зависност од извоза примарних производа замењује зависношћу од нових технологија без којих није могуће створити предложени економски модел (Франк 1972).

¹¹⁹ Појам "унутрашњи колонијализам" (*Internal Colonialism*) Франк је преузео од Пабла Гонзалеса Касанове који га је користио како би описао ситуацију у којој економски и политички центар, по одвајању од своје Метрополе користи фискалну политику да би повећао прилив капитала од свог Сателита (сиромашних делова друштва) и тиме надокнадио губитак услед прекида везе са светском Метрополом.

већим присвајањем вишка вредности што је за последицу имало поларизацију и повећања неједнакости између Метрополе и Бразила, али још важније, унутар њега између најбогатијих и најсиромашнијих слојева. Резултат свега је да Бразил није успео да се издвоји из светског капиталистичког система, прекине везе са Метрополом и крене путем самосталног развоја већ је зависност повећана уз додатно раслојавање бразилског друштва.

На основу бразилског, али и других сличних примера (нпр. Чиле и Аргентина) Франк закључује да национална буржуазија и капитализам у било ком облику не могу решити проблем развоја и неједнакости у Латинској Америци. Једини начин на који се они могу трајно превазићи јесте започињање револуционарне борбе, која у највећем броју случајева подразумева и употребу насиља и стварање новог друштвеног и политичког уређења у Латинској Америци.

3.3.3 Развој не-развоја или револуција

Већ смо напоменули да Франк (1969) закључује како промена односа Метропола-Сателит није могућа у оквирима постојећег система. Структура која је присутна не оставља никакве могућности за самосталан развој држава Сателита. Унутар Метрополе ситуација није битно другачија када су у питању најсиромашнији слојеви јер се национални доходак скоро у потпуности присваја од стране власника капитала и средстава за производњу. Разлика између депривилегованих група унутар Метрополе и Сателита огледа се у томе што су први у бољем положају због ланчане структуре капиталистичког система где сваки виши ниво, укључујући и овај, има користи од нижег чије богатство присваја. Са друге стране, виши слојеви на оба пола имају користи. Политичка и економска елита унутар Метрополе се налази на врху светске лествице чиме остварује и највеће дохотке. Упоредо са тим, сателитска елита има интерес који није подређен оном у Метрополи већ му је веома сличан.¹²⁰ Она је заинтересована

---

¹²⁰ Франк, Кокфорт и Џонсон (1972) сматрају да је веза између две групе вишеструка. Прва се огледа у поклапању политичких и економских интереса услед користи коју обе имају од постојећег капиталистичког система. Друга је зависност елита Сателита од истих у Метрополи у

да задржи систем зависности у којем се богатство извучи из земље, али део остаје њима услед повезаности и подршке Метрополи и њеној политици. Због тога, у потрази за најоптималнијим путем развоја најсиромашнији слојеви Сателита не смеју се ослонити на своје елите већ морају тежити самосталној борби или уколико то није могуће онда у садејству са сиромашнима у Метрополи. Покушај једне такве, светске, промене по Франку био би изводљив, али он је склонији уверењу да напори треба да буду усмерени пре свега на сателитске делове света.

Депривилеговани своје задовољење не могу наћи ни под којим условом унутар капиталистичког система. Одређене његове модификације попут увођења модела ИСУ и убрзане индустријализација који су предлагани од стране структуралиста не могу бити успешне. Разлог је већ објашњен и он лежи у немогућности остваривања индустријализације без капитала који може доћи једино из Метрополе. Земље које су спровеле успешну индустријализацију урадиле су то користећи сопствене снаге и ресурсе као што је случај са СССР и Јапаном (Франк 1972). Латиноамеричке државе нису у могућности да тако нешто остваре пошто услед дугог боровка на самом крају капиталистичког ланца не поседују неопходна средства, при чему постоје и већ објашњени унутрашњи отпори било каквој промени.

Једини начин за најсиромашније да спрече даљи развој не-развоја јесте оружаном борбом кроз герилски начин ратовања који би омогућио њихову победу. Делови становништва, који су за то спремни, морају започети побуну са циљем да се оно прошири на територију целокупне државе. С обзиром да се већина налази у идентичној ситуацији као појединци који започињу оружану борбу доћи ће прво до вербалне, а након тога и опипљиве подршке оваквим напорима. Омасовљавање револуције омогућиће побуњенима да постепено остваре надмоћ, а након тога и победу над елитама које су главни кривци за стварање високо поларизованих друштава (Франк 1969). Да је то могуће, по ауторовом мишљењу, показује и случај Кубе која је прешла управо такав пут у

борби против револуционарних и националних сила које могу променити постојеће стање у њиховим државама. На крају, присутна је сарадња Сателита са инвеститорима из Метрополи који улажу свој капитал у сателитске привреде.

периоду од 1953. и првих покушаја организованог отпора до 1959. када је остварена потпуна превласт најсиромашнијих слојева.

Преузимање власти од стране депривилегованих није потпуно уколико не дође и до промене природе система који је главни ограничавајући елеменат. У том смислу за Франка нема недоумица јер једини начин за замену привременог изласка из капитализма путем модела ИСУ трајним, јесте увођења социјализма. Овакав систем, заједно са централизованом економијом и монополистичком позицијом државе, омогућава исправљање недостатака који се исказују у капиталистичком систему. Држава као једини економски актер у потпуности треба да одлучује где ће се упослити економски вишак за разлику од тржишне економије где таква могућност није ни присутна. Поред тога, она у своме власништву треба да поседује целокупна средства за производњу чиме би се спречило економско и социјално раслојавање становништва услед њиховог неједнаког поседовања. За државе чије су полазне позиције већ испуњене високим стопама неједнакости, које су се акумулирале у периоду од неколико векова, увођење оваквих промена нужни су предуслов за остваривање равномерног развоја.

Франк не иде даље у размишљањима о овој теми и не разматра проблеме везане са централизовани начин одлучивања у економији и политичким процесима који су се јављали у државама које су спровеле овакву промену. Ово се посебно односи на пример Кубе и катастрофалне последице које је централизација ресурса имала за економске прилике у овој карибској држави. Као и други неомаркасисте и његов рад је усмерен на истицање хитности спровођења револуције без дубљих размишљања да ли систем који се једним таквим чином успоставља може имати успеха на периферији света, ако је пре тога већ показао одређене слабости и недостатке у свом средишту. Револуционарна промена се код њега намеће се као императив од кога се не може одступити било у теоријском раду или практичном деловању. Све што долази након тога чина нема снагу нити важност претходног који треба да представља главну прекретницу у целокупном историјском развоју одређене земље.

3.4 Домашај и границе (латиноамеричких) теорија развоја

Гледано у целини, размишљања о зависности нису у потпуности испунила очекивања која су пред њих постављена. То се односи на већину земаља Трећег света, али поготову на Латинску Америку где су размишљања о зависности била најприсутнија и где су бројни предлози имплементирани у држава континента, поготову током '60-их и '70-их година прошлог века

Са једне стране, Пребишов модел ИСУ показао се и поред одређених успеха неодрживим у потпуности на дужи временски период. Томе су допринели бројни разлози од којих су по Марији де Консеисао Таварес (1964) шест најважнији за разумевања неуспеха који је доживео овај пројекат од кога се очекивало да доведе до суштинске промене привреда латиноамеричких земаља. По ауторки Пребишев модел јесте значајно смањено или у потпуности искоренио зависност од увоза готових производа из Центра, али је зато са друге стране у великој мери повећао зависност од увоза капиталних добара који су били неопходни за индустријализацију периферних привреда.¹²¹ Такође, Таварес уочава, што је и Пребиш приметио накнадно, да сама индустријализација без корективних механизма не доводи до уједначавања већ даљег увећања разлика у дохоцима. Све то за последицу има да се становништво држава Периферије дели на мали број богатих и велики број сиромашних уз недовољни прелазак других у више доходне групе. Непостојање довољно велике средње класе која би имала пристојну куповну моћ створило је ситуацију у којој домаћи производи нису налази своје купце што је стварало значајне дугове локалним предузећима. Истовремено, промена структуре привреда у правцу стварања готових потрошних производа довела је до мање производње примарних и пољопривредних чиме је у појединим тренуцима било угрожено и снабдевање домаћег тржишта тако да су одређене земље, некада највећи извозници у овим привредним гранама, биле приморане да увозе прехранбрене производе. На крају, можда и највећи проблем оваквог модела тиче се радне снаге и њеног положаја. Нова структура привреде предвиђала је велики број високо обучених радника. Међутим, владе

---

¹²¹ Већ је напоменуто да је Франк (1972) у својој анализи дошао до сличног закључка.

латиноамеричких држава нису извршиле реформу образовног система у правцу стварања профила стручњака који су били неопходни у новим условима тако да је долазило до сталног недостатка обучене радне снаге. Такође, Пребиш је предвиђао да ће индустријализација довести до отварања великог броја нових радних места која би омогућили радницима веће зараде, а самим тим и померање на друштвеној лествици. Проблем је представљала чињеница да је примарни сектор, који је вековима развијан и на коме се заснивала целокупна привреда, запошљавао највећи део популације периферних држава. Када је модел ИСУ уведен дошло је до отварања нових места у другим гранама привреде, али и до отпуштања већег броја у примарном сектору.¹²² Последица свега тога било је повећање незапослености, а у неким случајевима и неједнакости што су два недостатка које је аутор управо хтео да коригује, а не додатно продуби.

Неке од споменутих проблема Пребиш је покушао да превазиђе стварањем трећег модела развоја као и друштвене употребе профита (види 3.2.2.1). Проблем је представљала чињеница да већина држава, поготову латиноамеричких, које су спровеле убрзану индустријализацију није желела или била у могућности да уведе и ове новине тако да су у тим случајевима корективни механизми, који би могли да исправе недостатке исказане током прве фазе, изостали. На крају, модел ИСУ је од средине '70-их година потиснут новим моделима који су заговарали другачије економске политике (пре свега неолиберализам) што је довело до тога да су се латиноамеричких државе окренуле другачијим путевима економског развоја у наредне три деценије. Напуштање модела индустријализације поклапа се наглим погоршањем проблема економске неједнакости која је, све до почетка 21. века, показивала знаке непрестаног раста и постала један од најозбиљнијих друштвено-економских проблема у овом делу света.

Немогућност остваривања пута који је предлагао Франк још је израженије. Као прво, он је предлагао промену насилни путем. Осим Кубе, коју аутор користи за потврду својих тврдњи о неопходности оружане борбе, нема других случајева са идентичним или сличним исходом. Борба Сандиниста у Никарагви крајем '70-

---

¹²² Услед индустријализације и увођења модерних технологија потражња за радном снагом у примарном сектору драстично је смањена.

их година можда је и једини пример који се може упоредити са кубанским. Међутим, за разлику од покрета 26. јул који је извршио потпуни политички и економски преображај друштва то није случај са сандинистима који су након непуне деценије били принуђени да предају власт при томе не испуњавајући главне тачке свога програма, који се у великој мери поклапао са Франковим путем ослобођења од развоја не-развоја. Што се тиче других земаља континента насилни пут није имао много успеха. Иако постоје бројни примери¹²³ где су најсиромашнији слојеви започели оружану борбу са циљем промене економског система нити један од њих није успео у таквим намерама. Најбољи доказ за то је случај Колумбије где је такав вид борбе присутан већ више од пола века током којег нису постигнути видљиви резултати, а дошло је и до потпуне делегитимизације предводника главних герилских представника. Са друге стране, један од примера где су остварене дубоке друштвене промене јесте Чиле у коме је изборним путем дошло до промене власти, а након тога и до спровођења горе споменуте агенде.¹²⁴

Поред оружане борбе, као други неопходни елемент промене Франк је наглашавао увођење социјализма у Латинску Америку. Као и у претходном случају нити једна од земаља, осим Кубе, није пошла тим путем током 20. века иако су неке попут Никарагве и Ел Салвадора присвојиле одређене политичке и економске атрибуте који се могу сврстати под социјалистичке. Разлог могућег неприхватања његових преглога може представљати чињеница да се аутор није залагао за латиноамерички тј. социјализам који би био прилагођен локалним специфичностима континента већ је инсистирао на потпуном имплементирању совјетског модела. Управо пратећи такав пут кубанско вођство је увело строго

---

¹²³ Национални фронт ослобођења Фарибундо Марти у Ел Салвадору (1979-1992), Гватемалско национално-револуционарно јединство у Гватемали (1960-1996), Монтенероси у Аргентини (1970-1979), Революционарни покрет Тупак Амару у Перуу (1980-1997), Революционарне војне снаге у Колумбији (1964-2011) као и многи други.

¹²⁴ Један од највећих успеха нових левих влада је прихватање избора и политичке борбе, реформисање партија као и напуштање револуционарне идеологије и герилских покрета у складу са новим временом и околностима. Осим Аљендеа и Сандиниста ниједна друга левица у ЛА током '60-их и '70-их није прихватала изборе као средство политичке борбе. У борби за социјалну правду револуције, насиље и оружана борба више нису пожељна нити реална средства (Клири 2006).

економско планирање као и напуштање до тада традиционалних грана привреде што је на дуже стазе имало негативне последице по привреду ове земље која се до данас није опоравила.¹²⁵ Упоредо са тим дошло је до окончања Хладног рата што је у потпуности делегитимизовало идеју једнопартијског политичког уређења и централизоване економије и приморало бивше социјалистичке државе да се поновно укључе у међународну економију која је по свом карактеру капиталистичка.

Међутим, иако оба правца нису целини остварила промене за које су се залагали не може се оспорити њихов значај у развоју континента. Оваква тврдња посебно добија на важности уколико се има на уму да се бројни елементи ове теорије могу пронаћи у данашњим програмима латиноамеричких партија и влада (поготову лево од центра) који своје стратегије заснивају ставовима које су теоретичари зависности износили пре скоро пола века. То се посебно односи на питања привредног развоја, сиромаштва и неједнакости која су, као што смо видели, широко обрађивана код структуралиста и неомарксиста, а која су веома присутна и данас, код савремених латиноамеричких влада. Да веза није искључиво симболичка показаће и следеће поглавље које се управо бави позитивним резултатима који су остварени у овим областима током последње деценије.

Као први допринос наведених правца у формулисању савремених економских и социјалних латиноамеричких политика истиче се идеја о снажнијој улози државе када је у питању економски живот на чему су посебно инсистирали и Пребиш и Франк. Након две деценије дерегулације и либерализације привреда током које је држава била приморана да напусти сферу економског нове леве владе у Латинској Америци покушавају да јој врате улогу коју је имала краја '70-

---

¹²⁵ Након окончања револуције кубанско руководство је одлучило да напусти неке од традиционалних грана привреде (пољопривреда, туризам, екстракција природних ресурса) и да крене у правцу развијања других грана (пре свега металуршких). С обзиром да на острву нису постојали услови за једну такву, драстичну промену дошло је до неуспеха новог модела и кризе кубанске економије која је ушла у вишедеценијску рецесију. Проблем је посебно дошао до изражаја након краја Хладног рата када је Куба изгубила преференцијални статус који је имала у трговини са СССР деценијама пре тога што је довело до једне од највећих економских криза у савременој кубанској историји.

их. У том смислу долази до увођења нових законских оквира која за циљ имају ограничавање слободног деловања тржишта која су до краја '90-их функционисала у великој мери без икакве регулативе.¹²⁶ То је посебно видљиво након 2001. када услед снажне економске кризе долази до концентracије државне регулативе, пре свега, у најважнијим државама континента као што су Аргентина, Бразил и Венецуела што је означило почетак тренда који се у годинама које су уследило проширио и на остале државе где су на власти владе лево од центар.

Такође, јавља се и противљење регионалним споразумима који у својој основи имају свеопшту либерализацију трговине што се најбоље показује на примеру противљења Бразила и Венецуеле стварању Зону слободне трговине Америке (*Area de Libre Comercio de las Américas - ALCA*). Истовремено, долази до поновног преузимања одређених предузећа која се сматрају као најважније за државу и путем којих оне могу усмеравати, уколико је то потребно, део економских токова, али и задржати одређени ниво самосталности у односу на друге државе. То је посебно приметно у случајевима Венецуеле (Бакстон 2009) и Боливије (Молина 2010) у којима долази до национализације целокупних привредних грана, претежно у енергетици, а све са циљем ”значајне редистрибуције економске и политичке моћи од елите ка маргинализованој већини.” (Бакстон 2009, стр.57)

Поред веће улоге државе долази и до њеног повећаног присвајања економског вишка ради његове друштвене употребе. Највеће државе континента прихватају ову Пребишову идеју не ограничавајући је само на социјалну помоћ већ проширујући је на образовање, културу и друге области којима најсиромашнији немају потпуни приступ услед свога економског положаја. О овом аспекту политика левих влада, које представљају њихово средиште, биће посвећено много више пажње у наставку рада (види 4.2.1 и 4.3.1). Овде ћемо само напоменути да се профити државних и приватних предузећа преусмеравају, како је и Пребиш предвиђао, преко за то посебно предвиђених механизма ка бројним институционалним и *ad hoc* социјалним програмима и то у највећим држава континента као што су Мексико (*Oportunidades*), Чиле (*Subsidio unitario familiar*),

---

¹²⁶ Као најбољи пример случај Аргентине за време председника Карлоса Менема (1989-1999)

Никарагва (*Red de proteccion social*), Аргентина (*Jefes de hogar*), Еквадор (*Bono de desarrollo humano*), Бразил (*Bolsa familia*) и Венецуела (*Misiones*).

Заједно са увећаним социјалним улагањима и новим механизмима прерасподеле, долази и до повећања запослености које је делом резултат повољних међународних економских околности, али и стратегија левих влада које стимулишу политике запошљавања сматрајући да су исправне Пребишове тврдње о смањивању неједнакости кроз отварање великог броја радних места. Поред тога, по први пут у латиноамеричкој савременој историји долази до редовног опорезивања грађана. Проблем једино представља, по Корнии (лична комуникација, 20.октобар 2010), изостанак прогресивног опорезивања чиме би се извршила додатна редистрибуција што је у складу и са структуралистичким становиштем.

На крају, треба напоменути да Пребишево предвиђање о могућности радничког самоуправљања у Латинској Америци није у потпуности нестало већ да је, напротив, у протеклим годинама идеја ревитализована. Иако је наведен облик руковођења предузећима био карактеристичан за централизоване економије, а поготову у СФР Југославији, он данас постоји у одређеном броју латиноамеричких држава и то у условима тржишне економије што се поклапа са ауторовим убеђењем да овакав облик организовања може опстати и у другим облицима привреде, осим командних и бити у исто време успешан. Пример за такве тврдње је и у случај Аргентине где је након економске кризе из 2002. и економског слома већи део индустријских капацитета престао са производњом и затворен је до даљњег. У таквим условима, радници су преузели предузећа у власништву приватног капитала правдајући то чињеницом да су многи од њих већи део свога радног века провели радећи тамо чиме су стекли право над контролом производног процеса наводи (Џуверовић 2011). Радници су поред преузимања производње створили нове органе управљања при чему они блиско подсећају на Пребишову замисао како би требало да изгледа самоуправљање стављајући нагласак при томе на ”хоризонталне везе” и специјализацију послова уз изостанак извршних радних места. Самоуправна предузећа нису нестала са

избором нове леве владе Нестора Кирхнера и опоравком аргентинске економије већ су опстала и проширила се на друге земље, пре свега Бразил и Венецуелу.¹²⁷

Када је у питању Франк видљиво је да је његово виђење препрека развоја у Латинској Америци у великој мери једнодимензионално при чему изостаје дубље образлагање решења чије би спровођење помогло у превазилажењу тако створеног стања. Додатну потешкоћу представа и историјски пораз социјализма за чију имплементацију се он залагао, који се више не сматра од стране већине као могући или барем не пожељни пут друштвеног и економског развоја. Међутим, и поред свега тога унутар корпуса нових левих влада присутни су примери који се залажу за увођење оваквог система, барем декларативно. Поред Кубе, као земље са полувековном социјалистичком традицијом данас у Латинској Америци препознајемо још и Венецуелу која је од 2005. на путу увођења ”социјализма за 21. век” (Дитрих 1996). Треба напоменути, да за разлику од Франка који је сматрао да социјализам треба увести у све сегменте друштва у венецуеланском случају то се пре свега односи на политичку сферу где долази до централизације власти док на економском пољу, за сада, нема назнака промена у том правцу. Истовремено, у Боливији заједно са избором првог домородачког председника (Ево Моралеса) долази до сличних тенденција, овог пута у области економије где се ствара значајна концентracија власништва од стране државе. Међутим, као и у претходном случају и у овом се идеје Франка не спроводе у потпуности јер се приближавање економије социјализму заснива скоро искључиво на специфичностима боливијског друштва које је претежно индијанског (домородачког) и руралног порекла што ствара бројна одступања од централизованог модела који је по аутору кључан за остваривање трајне промене.

Заједничко обојици аутора, као и струјама којима припадају, а данас присутно у латиноамеричким теоријским разматрањима јесте инсистирање на самосталном развоју. Латиноамеричке владе данас, више него икад, преиспитују општа економска (као и политичка и социјална) решења која се намећу као најоптималнија и теже да примене искључиво делове који могу бити одрживи и

---

¹²⁷ Искуство латиноамеричких радника који самостално управљају фабрикама у тржишним условима пренело се и на друге континенте, укључујући ту и (Западно) Европу која пре тога није имала искуства са оваквом врстом радничког организовања.

успешни у условима присутним на континенту. Чини се да Латинска Америка полако излази из међународне структуре која је центрипетално умерена што јој омогућава да самостално креира решења за које сматра да су најодрживија. Излазак из ригидне структуре такође доводи до прекида, по речима Франка, генерисања развоја не-развоја и ствара претпоставке за самостални развој, што је и био циљ не само споменутих већ и других теоретичара зависности.

Укупно гледајући, наш закључак је да је теорија зависности имала важну улогу у развоју савремене мисли, али и практичних решења на латиноамеричком континенту када су у питању проблеми развоја и неједнакости. Опус структуралистичке струје са Пребишом на челу важнији је у овом случају јер су њихова размишљања развијенија и праћена конкретним корацима које треба следити како би се теоријске претпоставке материјализовале. Са друге стране, неомарксистички дискурс је кроз радове Франк био веома присутан, али је инсистирање на употреби насиља у циљу његовог спровођења учинило идеју мање прихватљивом што је за последицу имало да су разматрања у оквиру ове струје остала, пре свега, на теоријском нивоу. И поред ових ограничења, нове леве владе у Латинској Америци препознале су вредност теорије зависности и њених практичних решења која, по уверењу садашњих доносилаца одлука, у промењеним околностима могу постићи исте или боље резултате када је у питању смањивање економских неједнакости. Због тога су она и уграђена у савремене стратегије из ове области. У складу са тим, у наставку рада детаљније ћемо се позабавити наведеним решењима имајући све време у виду порекло и начин на који су она формулисана.

Део 4: Савремене стратегије смањења неједнакости у Латинској Америци

У првом делу рада смо показали да се на основу свих, а пре свега, статистичких показатеља јасно види да је пад економске неједнакости присутан једино у Латинској Америци и то у државама где су владе сачињене од партија лево од центра. Распрострањеност ЛоЦ влада широм континента (11 од 18 држава) омогућава да се ЕН укупно гледано, на нивоу континента, значајно смањује. Према нашој хипотези (Х4)¹²⁸ овакво смањење истовремено умањује и могућност избијања унутрашњих насилних сукоба.

Међутим, успешне политике и стратегије већина влада у смањивању економских неједнакости не значи да су оне идентичне. Одређене сличности могу се уочити када се упореде државе као што су Еквадор и Боливија или Бразил и Чиле, али и крупне разлике када су у питању нпр. Венецуела и Уругвај. Очигледно је да се успех латиноамеричког континента у борби против неједнакости остварује применом различитих економских политика и социјалних стратегија. С обзиром да нас ограниченост простора онемогућава да их све прикажемо у овом делу рада анализираћемо случајеве која су по нашем уверењу најважнији за разумевање агенда нових влада ЛОЦ и уједно представљају различите приступе проблему економске неједнакости.

4.1 Нова левица и политика развоја влада лево-од-центра

Нова левица¹²⁹ као и владе сачињене од партија овог идеолошког опредељења битно се разликују од тзв. “старе” левике која је деловала у

---

¹²⁸Х4: Смањивање унутрашњих економских неједнакости у латиноамеричким државама истовремено умањује и могућност избијања унутрашњих насилних сукоба.

¹²⁹ Бобио (1995) разлику између деснице и левике одређује позитивним ставом првих према друштвеним структурама које оправдавају економске и политичке неједнакости, док са друге стране, левица промовише једнакост између појединаца и група било да су оне класне, родне или

Латинској Америци у другој половини 20. века. Прва се према Родригез Гаравиту (2008), односи на формације које су током последње деценије ојачале своје капацитете за масовну мобилизацију (друштвени покрети), за надметање у изборној арени (нове партије) и за вршење власти (владе лево од центра). Са друге стране, стара левица придаје мањи значај друштвеном и политичком деловању интелектуалаца, а већи активностима народних¹³⁰ и герилских покрета као и оружаног борби за преузимање власти.¹³¹ Такође, када је у питању СЛ Петрас (1997) издваја два таласа од којих је први трајао од почетка '60-их до средине '70-их, када су класна и герилска борба биле подударне и биле усмерене против репресивних режима, док је у другом периоду, до краја '80-их, класни аспект своје место уступио противљењу тржишним економским политикама, доминантним у овом делу света у том тренутку.

Свој крај стара левица је доживела са падом Берлинског зида и изборним поразом Сандиниста (1990), мада поједини аутори (Барет et al. 2008) као прелому

етничке. Овакво виђење надопуњује Кастањеда (1993) који сматра да левицу карактерише тежња ка промени наспрам континуитета, поштовање људских права и демократије насупротив унутрашњој безбедности, давање предности националном суверенитету уместо регионалним интеграцијама, друштвеној правди у односу на економску ефикасност, државној контроли ресурса и прерасподели дохотка у односу на слободно тржиште као и висока социјална давања која добијају предност над умереном фискалном политиком.

¹³⁰ Народни покрети представљају масовне политичке групације које поседују ширу социјалну базу и програм него партије. Они теже да организују народне слојеве док партије представљају интересе уске групе својих чланова. Покрети иницирају разне облике друштвеног активизма попут грађанске непослушности, штрајкова и бојкота док политичке партије делују уз извесну предостројност и у границама система. Први циљају директно на структуралне проблеме и препознају недостатке система док други покушавају да делују унутар њега. Друштвени и социјални активизам основне су покретачке снаге којима покрети привлаче знатно већи број људи. Народни покрети покушавају да мобилишу већи круг следбеника и препознају њихове захтеве док, са друге стране, политичке партије каналишу захтеве чланства унутар постојећих структура чиме се губи примарни импулс и интезитет промена којима се тежи (Робинсон 2003, стр.226-234).

Поред тога, унутар самих народних покрета видљива је подела у којој имамо, са једне стране, покрете који су настали окупљањем око одређеног програма као што су: Апристички покрет Перуа, Фебреристички покрет Парагваја и Сандистички покрет у Никарагви. Са друге стране, се налазе они који су настали окупљањем око одређене личности попут Хуана Перона у Аргентини, Хорхе Елисиа Гаетана у Колумбији, Марио Варгаса у Бразилу и Ернеста Геваре на Куби (Кастањеда 2006).

¹³¹ Важност оружане борбе посебно је истицана од стране неомарксиста (део 3.3.3) који су били једна од доминантних група унутар старе левнице

тачку узимају потписивање мировних споразума у Центраној Америци (1987) којима се већина герилских покрета у потпуности одрекла оружане борбе и прихватила укључивање у политички живот (Петрас 1997). У одређеним случајевима, као што су Колумбија и Перу, герилски покрети су наставили са својим деловањем, али без већих успеха тако да је период до краја 20. века обележен одсуством радикалног левог дискурса у друштвеном животу континента.

Поновно јачање реформисане тј. нове левице у Латинској Америци везује се првенствено за политичке партије које су услед промењених међународних околности преузеле на себе улогу коју су некада имали герилски и народни покрети. Као почетни успех узима се победа кандидата левице у Венецуели 1998. године што је означено као први изборна победа левих партија од 1984. када су Сандинисти изборили други мандат у Никарагви.¹³² Додатни подстрек дошао је изборима левичарских кандидата у Чилеу (Рикардо Лагос) и Бразилу (Луис Игњасио да Силва) на место председника након чега је дошло и до стварања ”домино ефекта” и промене у већини држава континента (види табелу 1).

Нове леве партије битно се разликују од својих претходника. Оне имају базу која неретко обухвата разне маргинализоване и депривилеговане групе као што су домородачко становништво, сељачке организације (*via campesinos*) и феминистичке групе. Такође, присутно је интезивно повезивање са покретима сличног социјалног ангажмана као што су покрети незапослених или земљорадника који се делом интегришу у страначку структуру. Ово је битно другачије у односу на период када су и комунистичке партије и герилски покрети били једини представници левице и имали изразито класни карактер чиме је велики део становништва, поготову домородачки, био искључен из политичке, али и оружане борбе. Разноликост и ширење базе имали су за последицу демократизацију одлучивања тако да се данас одлуке у латиноамеричким партијама ЛОЦ великим делом доносе на локалном нивоу (најбољи пример за то

---

¹³² Поред успеха Сандиниста у савременој историји Латинске Америке присутан је још само један пример изборне победе левих партија и то у Чилеу када је кандидат Фронта народне акције (*Frente de Accion Popular - FRAP*) победио на председничким изборима 1970. У преосталим случајевима (Куба 1959. и Никарагва 1979.) левица је на власт дошла насилним тј. оружаном путем.

је Радничка партија у Бразилу) и поводом бројних друштвених питања (економских, културних, еколошких и др.).

Табела 1: Нова левица у Латинској Америци

Држава	Председник	Политичка странка	Година избора
Аргентина	Нестор Кирхнер Кристина Фернандез Кирхнер	<i>Странка правде</i>	2003
			2007
Бразил	Луис Игњасио да Силва Дилма Русеф	<i>Радничка партија</i>	2002
			2010
Боливија	Ево Моралес	<i>Покрет за социјализам</i>	2006
Венецуела	Уго Чавез	<i>Уједињена социјалистичка партија Венецуеле</i>	1998
Еквадор	Рафаел Кореа	<i>Праведна и суверена домовина</i>	2007
Ел Салвадор	Маурисио Фунес	<i>Фронт за национално ослобођење Фарибундо Марти</i>	2009
Никарагва	Данијел Ортега	<i>Сандинистички фронт за национално ослобођење</i>	2007
Парагвај	Фернандо Луго	<i>Патриотски савез за промену</i>	2008
Перу	Оланта Умала	<i>Народна партија</i>	2011
Уругвај	Табаре Васкез Хосе Мухика	<i>Широки фронт</i>	2005
			2010
Чиле	Рикардо Лагос Мишел Башеле	<i>Социјалистичка партија (коалиција Концетрација)</i>	2000
			2006

Када су у питању циљеви НЛ истичу се два главна. Једно од њих је питање демократизације које након окончања грађанских ратова у Централној Америци (крај '80-их) и започињања изборних процеса постаје доминантно у политичком животу (Петрас 1997). Важност која се придаје процесу демократизације разумљивија је уколико се погледа и савремена историја већина држава континента (од почетка '50-их до краја '80-их), у којој доминирају војни удари,

диктатуре као и злочини над цивилним становништвом. Услед таквог наслеђа, контролисање институција система додатно добија на важности, иако репресивни облици управљања више нису присутни (Одонел 1993). Друго питање, око кога се окупља целокупна латиноамеричка левица јесте могућност реформе или стварања алтернативе доминантном капиталистичком систему, са посебним нагласком на проблем изражених друштвених и економских неједнакости (Паница 2005, Вејланд et al. 2010). Пресудна разлика у односу на већи део друге половине 20. века јесте начин на који се једна оваква промена остварује. Све партије данас промену виде једино кроз политичку и институционалну борбу тј. употребу мирољубивих средстава што представља раскид са герилским наслеђем у коме је насиље био главни пут трансформације система.

Прихватање ненасилног начина доласка до промена као јединог могућег не искључује и могућност постојања различитих приступа њиховом остваривању. Због тога аутори обично наводе две струје као што то чини Вејланд et al. (2010) који говори о умереној левици за коју као пример узима Чиле за време Лагоса (2000-06) и Башеле (2006-2010), и тврдој струји међу којом препознаје земље као што су Венецуела, Боливија и Еквадор. Нешто оштрију поделу налазимо у тумачењу Кастањеде (2008) који сматра да постоје две левике од којих је једна модерна, реформаторска и отворена за сарадњу (Чиле и Бразил), док је друга изникла на традицији латиноамеричког популизма, национално је оријентисана и без жеље за сарадњом са осталим политичким партијама (Венецуела и Боливија). Слична виђења и поделе имају и други аутори (де ла Торе 1997, Паница 2006, Козлоф 2008). Већина њих у једну групу сврстава земље попут Венецуеле, Бовивије и Еквадора, чије се владе описују као радикалне или популистичке,¹³³

---

¹³³ Популистичка традиција у Латинској Америци, према Паници (2005), има форму политике и анти-политике при чему главну улогу (у политичком животу) има народ а, не грађани. Савези и политички преговори се не виде као предност већ као препрека за изражавање опште народне воље, али се при томе не заговара напуштање представничких институција већ се посебна пажња придаје директном контакту између народа и политичког вође. Политичка мобилизација, неретко контролисана са врха и инструменти директне партиципације, попут плебисцита или референдума такође су једна од одлика оваквог система. У сфери економије, протекционизам и државна интервенција главни су механизми путем којих држава потписује “друштвени уговор” који спречава превелику концентracију економског богатства. Такође, долази до смањења страног утицаја услед прекида инвестирања јер држава преузима главну улогу у економском развоју земље

док се са друге стране групишу државе на чијем челу се налазе Бразил, Чиле, Уругвај и у којима је дошло до тзв. ”социјалдемократизације левнице”¹³⁴ и влада сачињених од ових странака (Паница 2006).¹³⁵

Без обзира коју од наведених подела узмемо као релевантну¹³⁶ очигледно је да разлике између партија ЛОЦ постоје. Међутим, важније од самог постојања јесте њихов обим и природа, поготову када се ради о остваривању два основна циља левнице као и формирању стратегија за смањивање неједнакости.

Вејланд et al. (2010) тако сматра да унутар левнице постоје три главне тачке спорења. Као прву он наводи:

---

¹³⁴ Социјалдемократско тумачење друштво види као скуп различитих интереса који нису међусобно искључиви већ се могу помирити у један, општи интерес. У таквом једно виђењу, главну улогу има држава која треба да обезбеди постизање консенсуза и то између главних интересних група при чему економски интереси не смеју надвладати друштвене. Истовремено, држава делује унутар капиталистичког начина привређивања јер је то једини могући начин за постизање социјалне правде и економске једнакости. Питање контроле над средствима за производњу није најважније већ је то начин на који се њом управља. Због тога, једнакост у социјалдемократском тумачењу не значи једнакост у материјалном поседовању већ опште благостање друштва.

Социјалдемократија је, према томе, другачија од социјализма јер не подразумева промену у организацији производног процеса као неопходног услова за постизање слободе, једнакости и општег благостања (Фриден 1988). Међутим, она се разликује и од либерализма, јер појединца не види само као конститутивну јединицу друштва већ и као производ истог. У својој основи, социјалдемократија тежи да буде средњи пут који би помирио друга два (либерализам и социјализам) и довео до реформе (не трансформације) капитализма са равномернијом акумулацијом и дистрибуцијом богатства као главним исходима (Мота 2009, стр.77-78).

¹³⁵ У одређеним случајевима аутори нову левницу деле и на основу ”боја” па тако Козлоф (2008), Петрас (2009) и Робинсон (2011) препознају розе (социјалдемократску) и црвену (радикалну или популистичку) левницу.

¹³⁶ И поред тога што већина аутора заступа овако становиште постоје и супротна мишљења. Тако Шамис (2006) наводи да споменута подела данас нема велику важност јер је савремена латиноамеричка левица постсоцијалистичка и постпопулистичка. По њему, свака потенцијална класификација левнице требало би у обзир да узме природу партијског система у земљи. Аутор закључује да у државама где је институционализација политичког живота на високом нивоу партије леве оријентације више теже демократским вредностима и поштовању процедура за разлику од земаља где су такви системи разједињени и где не постоје подстицаји за преговарањем и погађањем услед чега долази до концентрисања моћи у извршној власти. Као пример за своје тврдње Шамис у првом случају наводи Социјалистичку партију Чилеа која већ две деценије чини део владајуће коалиције Концентрација (*Concetracion*) и Радничку партију Бразила која је победила на последњим федералним изборима. Са друге стране, левица у Аргентини или Перуу, делује претежно ван институционалних оквира и то поготову у периодима великих друштвених криза као што је то било 2002. у првом и 2000. у другом случају.

- другачији приступ потреби мењања тржишног система и последица његовог деловања за које се сви слажу да су један од главних узрока високе стопе неједнакости. Са једне стране, умерена струја залаже се за постепене реформе унутар система као и за промене правила економске глобализације. Насупрот њима, партије са доминантно радикалним предзнаком сматрају да промене морају ићи дубље у правцу напуштања одређених делова, ако не и целог система тржишне економије. У складу са тим имамо и случајеве (Венецуела и Боливија) где су владе званично саопштиле да је један од њихових главних циљева увођење социјалистичког уређења.

Друга тачка је она која нас највише интересује, а тиче се приступа решавању проблема изражене економске неједнакости.

- у складу са својим ставом о неопходности деловања унутар постојећег економског система умерена опција помак на овом плану види пре свега побољшањем постојећег фискалног система и усмеравањем средстава стечених тим путем у социјалне програме. Такође, покушава се подићи ниво запослености и дохотка најнижих доходовних група. Насупрот њима тзв. популистички режими значајну редистрибуцију остварују великим промена у власништву над својином и преусмеравањем богатства у посебне програме чија циљна група су најсиромашнији појединци и домаћинства.

На крају, када је у питању процес демократизације, обе стране по мишљењу аутора нуде иновативна решења.

- умерена левица на локалном нивоу подстиче стварање партиципативних модела, док се на националном нивоу задржава представнички модел уз непосредни контакт и сарадњу са другим актерима, поготову друштвеним покретима. Такође се наставља мењање институција наслеђених из ауторитарног периода. Радикална левица и владе проблему прилазе на делимично другачији начин, увлачењем великог броја грађана у процес

одлучивања кроз стварање партиципативних модела на свим нивоима и умањивањем улоге представничких институтција.

Из свега овде наведеног видимо да је начин и циљ друштвених и социјалних промена, које заговарају две струје нове левице, другачији од става који је преовладавао у већем делу друге половине 20. века. То се посебно односи на улогу тржишних механизма, утицаја који они имају на генерисање неједнакости као и могућност њиховог укидања или ограничавања. На основу тога, наша претпоставка гласи да се:

X5: Смањење неједнакости у Латинској Америци остварује услед примене нових економских и социјалних стратегија влада лево од центра које нису у складу са преовлађујућим, неолибералним, моделом.

Због тога, у наставку рада приказаћемо примере политика и стратегија (заједно са пратећим инструментима) умерене и радикалне струје унутар нове левице. При томе, одлучујемо се за случајеве Бразила и Венецуеле који су по већини аутора (Паница 2005, 2006, Кастањеда 2006, Клири 2006, Вејланд 2010) главни представници споменутих опција. Анализираћемо њихове програме за смањивање економске неједнакости под називима Болса фамилија (*Bolsa familia*) у Бразилу и Мисије (*Misiones*) у Венецуели као и резултате који су до сада постигнути. Поред упоредног прегледа два случаја исход једне овакве анализе може бити и препознавање оне опције која је оптимална и даје најбоље резултате када је у питању тема која се истражује.¹³⁷

Треба напоменути да ћемо у анализу укључити и разматрање трећег питања тј. тачке неслагања унутар НЛ кроз истраживање нових облика политичке партиципације и њиховог значаја за депривилеговане делове становништа. То ће бити остварено кроз увид у начин стварања Партиципативног буџета (*Orçamento*

---

¹³⁷ Рацински (1998) сматра да су различите стратегије резултат другачијих економских и политичких услова у државама континента, социјалних политика које су постојале у периоду пре доласка влада ЛоЦ, нивоа неједнакости као и могућности државе да утиче на њихово смањење.

Participativo) у Бразилу и Комуналних савета (*Consejos Comunales*) у Венецуели. Оправдање за овакав приступ налазимо у следећем. Ми смо за референтни теоријски оквир у другом поглављу нашег рада одабрали теорију релативне депривације. Том приликом, показали смо да РД објашњава могућност избијања сукоба кроз повећање економске неједнакости. Треба напоменути да исто предвиђање може важити и у случају политичке ускраћености (Гур 1970, 2000). Имајући то у виду, сматрамо да би наше становиште било додатно потврђено уколико би смо показали да стратегије латиноамеричких влада ЛОЦ умањују и политичку депривацију најсиромашнијих слојева становништва исказану кроз немогућност учествовања и утицаја на формирање разних политика, поготову економских и социјалних (Гибсон 2005, 2010, Фигероа 2007). Потврдан одговор у случајевима ПБ и КС показао би да владе ЛОЦ својим стратегијама делују не само на социјалном већ и на политичком плану, као и да су два повезана јер учествовањем у стварању буџета (Бразил) и раду савета (Венецуела) депривилеговани појединци могу директно утицати на побољшање свог економског положаја.¹³⁸ Потврда за то је и чињеница да су наведени програми препознати од стране појединих аутора као један од главних инструмената у смањивању неједнакости и сиромаштва (курзив у табели 2).

---

¹³⁸ ”У Јужној Америци дебата о сиромаштву и једнакости не може се одвојити од питања која се тичу стратегије развоја, улоге државе и институција демократије” (Холзакер и Сантос 2006, стр.5).

Табела 2: Стратегије и инструменти социјалних политика Венецуеле и Бразила

	Стратегије	Инструменти
Бразил	Смањивање сиромаштва, економске неједнакости и искорењивање глади.	- Условни трансфер новца. - Структуралне политике. - Специфичне локалне, урбане и руралне политике.
Венецуела	Једнак приступ социјалним правима Равномернија прерасподела дохотка и богатства. Јачање друштвене партиципације и оснаживање одлучивања од стране грађана.	- Политика редистрибуције. - Социјална економија* - образовање. - Здравствена и прехранбена сигурност. - Макроекономске политике.

* Напомена: Социјална економија је алтернативна економија где самоуправне у демократске праксе доминирају. Рад је заснован на солидарности, а не на заради. Власништво на средствима за производњу је колективно док се вишак равноправно прерасподељује. Социјална економија је солидарна са околином у којој се развија и независна је од економских и политичких центара моћи (Вилперт 2003).

СЕЈА 2005, стр. 8-9, преузето од Холзакер и Сантос 2006, стр.33

Истовремено, одабиром наведених програма бићемо у могућности да покријемо иницијативе од локалног до федералног тј. државног нивоа. То је омогућено тиме што су партиципативно стварање буџета, као и програми унутар Мисија створени са циљем деловања на локалном нивоу. Поред тога, комунални савети се стварају како на локалном тако и све више на регионалном плану док је функционисање Болса фамилије омогућено на федералном ступњу у у Бразилу. Овиме је наш истраживачки оквир употпуњен што нам омогућава да се у наставку посветимо анализи наведених програмима и њихових резултата.

4.2 Ружичасти социјализам (Бразил)

Промена која се десила у Бразилу 2002. године када је по први пут за председника државе изабран социјалистички кандидат није дошла случајно. Она је део већ споменутих политичких промена које се одигравају на латиноамеричком континенту од 1998., али и резултат деловања Радничке партије (*Partido dos Trabalhadores*), која је током последње три деценије прешла пут од

странке локалног карактера са чланством скоро искључиво састављеним од радничке класе до главног политичког актера у земљи коју током последње деценије радикално преображава.

Радничка партија настала је крајем '70-их као центар окупљања радника из урбаних делова земље и била је део ширег друштвеног блока мобилисаног против војних влада, које су биле на челу државе још од 1964., и њиховог ауторитарног начина владања (Бранфорд и Куцински 2003). Место њеног настанка био је највећи град Бразила, Сао Паоло. Избор овог града није нимало случајан. Наиме, економска политика војних влада, заснована на интезивном развоју уз велика спољна задуживања, након нафтне кризе из 1973. године своје слабости је показивала превасходно у индустријском сектору. То је значило да је Сао Паоло, као најважнији индустријски центар у земљи, највише био погођен. Криза је довела до постепеног попуштања забране политичког и синдикалног удруживања и формирања синдиката Јединствена радничка централа (*Central Unica de Trabalhadores*) као и РП у Сао Паолу.

Од оснивања, када је партија имала јасан програм у коме су интереси радника били приоритет, до данас РП је доживела велики преображај. Промена је посебно видљива почетком девете деценије када је РП, у садејству са друштвеним покретима и групама грађана остварила бројне изборне победе на локалном нивоу међу којима се посебно истиче град Порто Алегре. Од тог тренутка партија се постепено мењала обухватајући разне групације да би данас достигла стадијум који одређени аутори (Бајокеша и Чека 2008) описују као конгломерат покрета за женска права, домородачких заједница, афро-бразилских група, католичких заједница и група за заштиту животне средине. У једном тренутку, већ споменути синдикат био је део партијске структуре, док је најважнији бразилски покрет Земљорадника без земље (*Movimento dos Trabalhadores Rurais sem Terra*) такође на посредан начин укључен у управљање и активности РП.

И поред великих промена које је структура РП временом доживела циљеви су остали исти од самог оснивања. Они су обухватили, пре свега, залагање за већи степен друштвене правде као и радикалну прерасподелу богатства унутар високо поларизованог бразилског друштва (Санчез et al. 2008). Такође, велика важност придавана је демократизацији бразилског друштва што је, као што је у уводу овог

дела већ објашњено, одлика већина странака које су настале и развијале се у периоду након пада ауторитарних влада у Латинској Америци. На крају, као трећи главни циљ програма појављује се залагање за стварање новог модела управљања у коме, у складу са искуством које РП има на локалном нивоу, важну улогу имају појединци, друштвеним покрети као и разне друге организације унутар цивилног сектора. Дакле, РП се залаже за партиципативни пут ка друштвеној промени. Због тога и не треба да чуди што су неки од најуспешнијих програма са локалног нивоа, попут партиципативног буџетирања или Болса ескола (*Bolsa Escola*), након 2002. примењени на регионалном и делимично федералном нивоу.

Први изборни успеси дошли су крајем '80-их¹³⁹ и почетком '90-их када је РП остварила изборне победе у неким од највећих градова као што су Сао Паоло и Порто Алегре. Сличан тренд се наставио кроз целу девету деценију с тим што је партија остварила успех и на вишем нивоу, остварујући победе у федералним државама као што су Амазонија (*Acre*) и Гранде де сур (*Grande de Sur*). Свој највећи успех РП је остварила на изборима 2002. када је у коалицији са неколико мањих странака обезбедила већину у федералној скупштини. Истовремено, њен лидер, Силва, изабран је за председника Бразила након три претходна неуспеха (1989, 1994, 1998). На изборима који су уследили (2006, 2010) РП је остала најјача странка у земљи док су њени кандидати (Силва и Дилма Русеф) победили на председничким изборима.

Странка је свој политички и економски програм од самог оснивања (1980) окарактерисала као социјалистички (Бајокеши и Чека 2008). Промена међународних околности, пад Берлинског зида као и окончање Хладног рата нису утицали на промену курса тако да је 1993. РП направила нови план који је предвиђао две фазе кроз чије спровођење би Бразил добио социјалистичко уређење. Међутим, бројни порази на федералном нивоу (1986, 1990, 1994 и 1998) приморали су странку да свој програм делимично промени тако да је 1999. донет

---

¹³⁹ На првим изборима на којима је учествовала 1982. РП није остварила значајнији успех. Међутим, већ следеће године странка је започела националну кампању у циљу успостављања непосредних избора за место председника (*Diretas Já*), а не путем електората као што је војна влада предлагала. Иако није успела у овој намери, РП је успела себе да представи као принципијелног политичког актера одбијајући да учествује у преговорима путем којих је изабран председнички кандидат опозиције који је учествовао на посредним изборима.

нови који је предвиђао стварање демократског социјализма као својеврсне синтезе командног и тржишног система заснованог на широкој партиципацији са нагласком на владавини права, прерасподели економског богатства и важности заштите домаће привреде. Наведени програм је остао на снази све до изборне победе на страначким и председничким изборима 2002. године.

Са оствареном победом, на коју се чекало преко две деценије дошло је и до приметне, иако не званичне, промене у политичким циљевима. Нека од најважнијих политичких циљева РП као што су поништавање неолибералних реформи, поновно увођење модела ИСУ или прерасподела власништва над земљом (Санчез et al. 2008), замењени су умеренијим политикама попут одржавања ниске јавне потрошње, враћања дугова међународним финансијским институцијама, реформе пензијског система и др. (Бранфорд 2009). Овакви потези довели су до великог незадовољства дела чланства и покрета који су чинили део партијске структуре као и њиховог накнадног издвајања.¹⁴⁰ Од 2002. РП и Силва као њен председник започели су вођење нове политике која је истовремено тежила задовољењу интереса виших економских слојева који су се противили радикалним промена у економској структури земље и најсиромашнијих делова становништва, поготово из руралних подручја, који су очекивали испуњење неких од основних циљева претходних програма РП. Треба напоменути да је на промену политике утицао и спољашњи фактор. На дан када је Силва изабран на место председника бразилска валута (*real*) изгубила је 30% своје вредности у року од неколико часова; 6 милијарди долара је нестало из земље док се ризик улагања попео на 1300 што је у том тренутку био највиши ниво у светским размерама (Бранфорд 2009). У таквим условима председник и влада увидели су да систем који је наслеђен из времена председника Енрикеа Фернанда Кардоса није могуће драстично мењати већ да је за остваривање најважнијих циљева РП неопходно увођење нових институционалних механизма уз задржавање већ постојећих. Због овакве позиције владе и председника, као и напуштања, иако не декларативно, првобитног програма социјалистике трансформације земље социјализам, у бразилском случају добио је придев ружичасти.

---

¹⁴⁰ То се, пре свега, односи на синдикате и покрет Земљорадника без земље.

И поред свих ових потешкоћа Бразил је у последњих осам година успео у ономе што није постигнуто током целог 20. века. У периоду од само пет година (2001-2005) приходи најсиромашнијих су порасли за 35.9% или скоро 8% годишње. У том периоду укупан пораст богатства најсиромашнијег становништва био је 16% док су најбогатији (њих 10%) доживели смањење од 1.3% (Хантер и Пауер 2006). Истовремено 17% становништва изашло је из сиромаштва (Кингстон и Понсе 2010) које је захваљујући програмима условног трансфера новца опало за 7.4% у 2004, 12% у 2005., чак 13.6% у 2006 и 10.5% у 2007. (ИПЕАДАТА).¹⁴¹ Као резултат свега тога неједнакост је смањена са 59 Гини поена у 2002. када је РП преузела власт на 53 поена у 2009. (СЕДЈАК 2011) са тенденцијом даљег пада.¹⁴²

Позитивни резултати у смањивању неједнакости остварени су захваљујући одлукама да се реформише пензиони систем и подигне минимална загарантована зарада за 40% (Санчез *et al.* 2008). Међутим, важније од тога била је одлука да се систем условног трансфера новца (*Conditional Cash Transfers*) под називом Болса фамилија (*Bolsa Familia*)¹⁴³ који је уведен на локалном нивоу 1995. подигне на федерални ступањ. Управо овај програм главни је разлог брзог пада ЕН у релативно кратком временском периоду. Такође, БФ у укупном смањењу учествује са 21% (Карстенецки 2008), иако на његову реализацију одлази само 0.5% БДП Бразила, 2.5% укупних владиних издавања и 6.5% буџета за социјална давања (Хал 2006). Поред смањења неједнакости наведени програм има за циљ подизање људског капитала и стицање стручних квалификација припадника најмање повлашћеним групама што за последицу треба да има напредак у њиховом присвајању будућег дохотка. То је битно одступање од традиционалних програма социјалне помоћи који за основни циљ имају прераспodelу дохотка и смањивање ЕН и сиромаштва (Мерино 2008).

---

¹⁴¹ Ових 20 милиона становника су по први пут прешли из Д и Е у групу Ц (од А до Е) која обухвата домаћинства која по дохотку припадају средњој класи.

¹⁴² Иако је неједнакост у Бразилу и даље веома висока смањење ЕН од једног гини поена на годишњем нивоу у периоду дужем од пет година сугерише постојање снажног позитивног тренда који изостаје у другим деловима света.

¹⁴³ Назив Болса фамилија се на српском језику условно може превести као породични додатак.

Што се тиче другог питања које је у фокусу нове латиноамеричке левице, а тиче се већег укључивања маргинализованих слојева становништа у процес одлучивања, напредак се остварује кроз заједничко стварање буџета и то путем програма Вишегодишње планирање (*Plano Plurianual*) чији је ПБ саставни део.¹⁴⁴ Управо због тога, у наставку дела посвећеног бразилском искуству, детаљније ћемо се осврнути на структуру и начин функционисања БФ, али и Партиципативног буџета.

4.2.1 Болса фамилија

Централно место у социјалној политици Силве као и целе његове владе представља Болса фамилија, програм условног трансфера новца. Наиме, услед значајног повећања неједнакости у Латинској Америци у последњим деценијама 20. века међународне финансијске организације (Међународна банка за развој и Светска банка) предложиле су формирање посебних социјалних фондова са циљем да заштите људски капитал од економских шокова који су излагали појединце и домаћинства опасности од сиромаштва услед губитка значајног дела дохотка.¹⁴⁵ Два главна циља предложених програма биле су трансфер новца појединцима и домаћинствима који живе у лошим економским условима и већа улагања у области здравства и образовања. Створени на тај начин фондови су требало да подстичу јачање људског капитала што би за последицу имало значајно умањивање неједнакости и сиромаштва. Предложени модел међународних финансијских институција прихваћен је у одређеној мери од стране већине тадашњих латиноамеричких влада тако да су први облици УТН уведени у

---

¹⁴⁴ Партиципативни буџет је управо и настао под руководством РП који га је по први пут спровео у Порто Алегреу 1989. године. Након почетног успеха ПБ почео се примењивати и у осталим бразилским градовима да би до 2000. достигао бројку од преко сто градова, а такође је спроведен и у федералној држави Рио гранде де сур (Чавез и Голдфранк 2004). Поред тога, на конференцији УН о урбаним просторима насељавања (*UN Habitat*) 1996. године ПБ је проглашен за најбољу светску стратегију урбане политике која поред управљања јавним ресурсима представља и успешно средство за смањивање неједнакости, поготову оних које су присутне у градовима (Вуд и Мареј 2007).

¹⁴⁵ Посебно изражено за време дерегулације и либерализације латиноамеричких привреда током '80-их и почетка '90-их година.

Мексико и Еквадору у другој половини '90-их година (Пенфолд Бесера 2005), а значајније спровођење програма уследило је у периоду након 2005. (Ломели 2005) и то претежно у државама где су на власти владе ЛоЦ које условни трансфер новца преузимају као један од главних инструмената у борби против неједнакости и сиромаштва (види табелу 3).

Почеци програми у Бразилу датирају из 1997. када су први облици УТН уведени на локалном нивоу у граду Кампинас (*Campinas*), да би након тога били спроведени и у федералном округу Бразилија (*Brasilia*). До краја мандата председника Кардоса (1994-2002) модел УТН проширен је на 5 465 општина и 4.8 милиона домаћинстава (Роулингс и Рубио 2003).

Табела 3: Највећи програми условног трансфера нова у Латинској Америци

Држава	Назив програма	Година увођења	Број корисника програма	Тип владе (ЛоЦ/ДоЦ)*
Аргентина	<i>Plan Familias</i>	2005	2.161,040	ЛоЦ
Бразил	<i>Bolsa Familia</i>	2003	52.360,000	ЛоЦ
Чиле	<i>Chile Solidario</i>	2002	1.051,960	ЛоЦ
Еквадор	<i>Bono de Desarrollo Humano</i>	2003	5.712,000	ЛоЦ
Колумбија	<i>Familias en Acción</i>	2000	8.092,000	ДоЦ
Мексико	<i>Progresar/Oportunidades</i>	1997	23.800,000	ДоЦ
Перу	<i>Juntos</i>	2005	1.999,200	ДоЦ

* Напомена: Поделу извршио аутор

Јохансен et al. 2010, стр.144, 167-8.

Са избором Силве (2002-2010) на место председника долази до велике промене која се, пре свега, огледа у спајању програма насталих у претходних шест година у јединствени под називом Болса фамилија којим од тог тренутка управљање преузима федерална влада. Такође, долази до промене у самим циљевима тако да БФ постаје програм који истовремено тежи да буде социјална

сигурносна мрежа (*social safety nets*)¹⁴⁶ и да подстиче акумулацију људског капитала, што га разликује од свих дотадашњих програма социјалне помоћи у Бразилу.

Одлуком председника БФ је обухватила следеће програме (Соареш et al. 2006):

- Додатак за школу (*Bolsa Escola*), намењен деци узраста од 6 до 15 година и финансирању њихових породица под условом да деца не пропусте више од 15% предавања током школске године. Програмом је до тог тренутка руководило Министарство образовања, а део БФ постао је 2004.
- Додатак за храну (*Bolsa Alimentação*) који је настао 2001. на иницијативу Министарства здравља и подразумевао је давање новчаних средстава домаћинствима са дохотком мањим од половине минималне загарантоване зараде искључиво за исхрану деце узраста до 6 година старости.
- Допринос за плин (*Auxílio Gás*) као програм чији је првенствени циљ обезбеђивање средстава за куповину плина породицама чији је доходак мањи од 90 реала на месечном нивоу.
- Бонови за храну (*Cartão Alimentação*) који подразумева новчану помоћ за целу породицу за куповину основних животних намирница. Зависно од случаја помоћ може трајати од 6 до 18 месеци. Основни циљ програма је да привремено помогне породицама које су из одређених разлога остале без редовних прихода или ако они нису довољни за подмирење трошкова исхране целокупног домаћинства.

Поред ова четири БФ је укључила и делове још два програма:

---

¹⁴⁶ Сигурносну социјалну мрежу чине краткорочне и усмерене интервенције ка угроженим домаћинствима са циљем ублажавања последица сиромаштва и неједнакости у којем се налазе и са тим у вези пружање помоћи у виду новца, хране, смештаја и других облика субвенција (Хал 2006).

- Програм континуираног трансфера новца (*Beneficio de Prestação Continuada*), намењен старијим или особама које живе у апсолутном сиромаштву са одређеном врстом инвалидитета. Програм је уведен још 1988. са доношењем новог Устава, али се до 1996. није спроводио. Он подразумева обезбеђивање новчаног износа у висини минималног, законом загарантованог, дохотка без обзира да ли је појединац пре тога редовно уплаћивао доприносе систему социјалног осигурања. Добијање помоћи једино је условљено испуњавањем наведених предуслова. На крају ту је и
- Програм искорењивања дечијег рада (*Programa de Erradicação do Trabalho Infantil - PETI*), који је уведен исте године и који подразумева трансфер новца породицама која имају децу узраста од 7 до 15 година старости, која раде или су склона раду у опасним окружењима као што су нпр. рудници. Средства добијена на овај начин представљају надокнаду за дечији рад која би, уместо што проводе време радећи у неповољним и опасним радним условима, требало да се врате похађању наставе. У оквиру програма такође се одвајају посебна средства за општине које организују додатне школске активности којима се смањује слободно време које деца обично проводе радећи у оваквим окружењима.

Спајањем свих ових програма, као и додавањем нових,¹⁴⁷ јединствени програм постао је много делотворнији. БФ је значајно смањила трошкове примене, стандардизовала процедуре, побољшала усмереност ка најсиромашнијима и унапредила координацију између различитих агенција. Истовремено, одређена овлашћења као што су прикупљање података, регистровање корисника и контролисаност испуњености услова за добијање помоћи остали су на локалном нивоу чиме је и надзорна улога остала у

---

¹⁴⁷ Поред наведених у Бразилу данас постоје и други мањи програми као што су *Abono Salarial*, *Bolsa Qualificacao*, *Seguro Desemprego*, *Previdencia Rural*, *Seguro Safra*, *Renda Mensal Vitalicia*, *Agente Jovem* и др. (Кингстон и Понсе 2010).

надлежности локалне самоуправе док су извршна овлашћења пренета на федералне власти. Подела извршена на овај начин показала се успешном с обзиром да једино федералне власти имају довољно капацитета за спровођење програма на целокупној територији државе док су локални представници у могућности да успешно надгледају спровођење пројекта. С обзиром да су упознати са специфичностима области коју контролишу они су и у могућности да предложе измене у вези са условима и начином добијања помоћи као и обавезама корисника. На тај начин програм се прилагођава потребама локалних заједница и околностима које су битно другачије зависно од региона и федералних држава.

Као што је већ напоменуто програм има краткорочне и дугорочне циљеве при чему се први огледају у смањивању сиромаштва и неједнакости путем повећања доходака појединаца који се по висини примања налазе испод минимално одређене границе. Разлика у односу на претходне програме социјалне помоћи је у начину увећања дохотка који се остварује директно кроз трансфер новца, а не одређених добара (ваучери, бонови за храну или друге бенефиције) уз претходно испуњење одређених услова (Хал 2006).

Са друге стране УТН има и дугорочне циљеве који се тичу подстицања људског капитала и увећања привредног раста (Роулинг 2004, Холзалер и Сантос 2006) што је изостало из других социјалних програма, поготову током последње две деценије 20. века када су били на снази тзв. неолиберални социјални програми. Дугорочни циљеви нових програма,¹⁴⁸ укључујући ту и БФ као главног представника, остварују се, пре свега, кроз свеобухватну здравствену заштиту и веће укључивање у образовни систем свих који се налазе при дну доходовне лествице. То није случај са неолибералним моделом који је искључиво намењен појединцима и домаћинствима који су претрпели негативан утицај економске

---

¹⁴⁸ Анализирајући 16 различитих латиноамеричких програма УТН Ломели (2008) закључује да они имају десет заједнички карактеристика од којих су подстицање људског капитала и социјалне инвестиције главне. Поред њих аутор у сваком од програма препознаје поштовање тржишних механизма, истицање положаја жене као најважнијег члана домаћинства, усмеравање помоћи ка одређеној старосној доби и тежњу да се промени понашање целокупног домаћинства. Такође, важну улогу наведени програми имају у истицању неопходности континуираног образовања (кроз смањење дечијег рада) и успостављању директног контакта са домаћинствима заобилазећи при томе бирократске посреднике. На крају, Ломели као заједничку одлику наводи и веома добру и иновативну процену целокупне помоћи.

трансформације (види табела 4). У складу са тим Рацински (1998) закључује да је током '80-их дошло до раздвајања економских и социјалних политика што представља битно одступање од времена када је доминирао модел ИСУ и данашњег тренутка који се у великој мери наслања на овај период, као што је већ и напоменуто у претходном делу рада. Резултат раздвајања је по аутору очигледан и огледа се у великом порасту неједнакости и сиромаштва широм континента.¹⁴⁹ Управо на такав исход су упозоравали и теоретичари зависности, поготову структуралистичка струја, која је инсистирала на важности друштвених и социјалних елемената за привредну активност и уравнотежени економски развој.

Табела 4: Модели социјалних стратегија у Латинској Америци

	Неолиберални модел	Нови (ЛоЦ) модел
Однос економске и социјалне политике	Социјалне политике подређене економским. Фискална стабилност се постиже смањивањем улагања у социјалне области.	Социјалне политике интегрисане са економским. Фискална стабилност се постиже већим приходима.
Циљеви	Смањивање сиромаштва. Задовољавање основних потреба најсиромашнијих.	Привредни раст уз повећање економске једнакости. Смањивање сиромаштва Интеграција маргинализованих група.
Садржај програма	Пружање основних социјалних услуга. Искорењивање сиромаштва.	Једнакост и подизање нивоа образовања и здравствене заштите. Подизање људског капитала и стварање нових могућности.

¹⁴⁹ Истраживање Економске комисије за Латинску Америку (2001) показало је да је 1980. у Латинској Америци 135.9 милиона људи живело испод границе сиромаштва док је 62.4 милиона живело у апсолутном сиромаштву. Две деценије касније број сиромашних се попео на 211.4 милиона док је бројка најсиромашнијих достигла 89.4 милиона појединаца.

Улога државе	Држава ствара, регулише и финансира социјалне програме. Приватизација дела посвећеног спровођењу самих програма.	Држава ствара, регулише и оцењује успешност програма. Активно учествује у финансирању и спровођењу програма.
Циљне групе	Усмереност ка најсиромашнијима. Строги критеријуми за добијање помоћи.	Широко постављени критеријуми. Програми обухватају и појединце који не испуњавају све предуслове.

Раџински 1998, стр.149-150

БФ има две циљне групе. Прву (веома сиромашни) чине домаћинства са месечним дохотком мањим од једног долара дневно док је друга (сиромашни) сачињена од породица чија укупна новчана средства не прелазе 100 реала (46 долара). Треба напоменути да је граница за ову групу 2006. подигнута на 120 реала (55 долара) како би био обухваћен већи број корисника. Домаћинства из прве групе примају 50 реала месечно без обзира на број чланова¹⁵⁰ док за другу нису предвиђена безусловна примања. Сви корисници имају право на износ од по 15 реала (7 долара) по детету старости од 6 до 15 година. Максималан број деце за који се може добијати помоћ је троје, а најдужи период за који се прима износ шест година. Да би добили средства родитељи су дужни своју децу да упишу у школу и да се старају да редовно похађају наставу (минимум 85% присуства током године). Од родитеља деце до 6 година старости очекују се редовни лекарски прегледи и имунизација док су труднице у обавези да долазе на прегледе као и да редовно похађају предавања о материнству и здрављу деце (Хантер и Пауер 2006). Неиспуњавање обавеза значи и прекидање примања помоћи и немогућност поновног укључивања.¹⁵¹ Највиши месечни приход може износити 95 реала (43 долара) с тим што се на то може додати још 15 реала за плин у оквиру доприноса за плин што укупно чини 110 реала, два и по пута више од

¹⁵⁰ Безусловна средства за најсиромашније нису предвиђена другим моделима условног трансфера новца у Латинској Америци.

¹⁵¹ Уколико домаћинство у пет узастопних контролних периода (месеци) не испуни своје обавезе помоћ се трајно одузима. Само у 2007. преко 4 000 породица је изгубило право учешћа у програму због непоштовања својих обавеза (Карстенецки 2008).

редовних прихода најсиромашнијих домаћинстава.¹⁵² У просеку, породице које учествују у програму 48% свог дохотка остварују самостално док остала долазе од учествовања у програму БФ (Хал 2006).

Условљавање финансијске помоћи редовним школовањем деце омогућава њихову бољу припрему за будући излазак на тржиште рада и делује позитивно на смањивање неравнотеже између понуде и потражње. Такође, стварају се услови да деца успешно окончају основно и средњошколско образовање што није могуће без новчаних средстава која долазе из БФ и чији изостанак би приморао већину породица да запосле децу уз велику вероватноћу напуштања образовног система (Ханда и Дејвис 2006). Истовремено, инсистирање на здравственој нези, редовним прегледима и имунизацији подстиче синергију различитих компоненти људског капитала што је пресудно за смањивање неједнакости, поготову између старијих и млађих генерација која је веома изражема у земљама у развоју укључујући ту и Латинску Америку (Хал 2006).

Поред деловања у правцу смањивање садашњих и будућих неједнакости БФ је увео јоше неке измене у односу на претходне социјалне програме. То се пре свега односи на достављање помоћи угроженим појединцима и домаћинствима тј. на усмереност програма. Данас, 11 милиона породица учествују у БФ што је око 40% оних који испуњавају услове за добијање тзв. додатака.¹⁵³ Од укупних средстава 74% је намењено најсиромашнијима (20%) док 94% помоћи одлази онима који се налазе у доњих 40% по висини примања у Бразилу (ФАО 2006). Ово је много боља усмереност у односу на друге програме УТН у Латинској Америци који не прелазе 60%.¹⁵⁴ Уколико се погледају појединачни програми унутар БФ позитивни резултати још су израженији тако да се нпр. у оквиру Програма

---

¹⁵² Треба напоменути да и поред оваквог, значајног, увећања укупни приходи из програма БФ намењени најсиромашнијим породицама не прелазе износ већи од два долара дневно.

¹⁵³ Инклузивна "грешка" је у случају Бразила много већа него у другим латиноамеричким државама што се објашњава бројношћу становништва. И поред тога што не обухвата све оне који испуњавају услове БФ укључује у себе 45 милиона појединаца што је 9 пута више од другог највећег програма "Прилике" у Мексику који има непуних 5 милиона корисника (Карстнецки 2008).

¹⁵⁴ Чиле 58%, Никарагва 55%, Хондурас 43%, Доминиканска Република 33%, Мексико и Аргентина 32%

континуираног трансфера новца чак 74% средстава одваја за најсиромашнијих 10% што је покривеност која до сада није забележена у оквиру програма условног трансфера новца не само у Латинској Америци већ у светским оквирима.¹⁵⁵

БФ је такође по први пут у бразилској социјалној политици редефинисао односе одговорности. За разлику од свих других програма где се на основу статистичких и формалних показатеља одлучује које домаћинство и појединац има право да прима помоћ у оквиру БФ сама породица израчунава висину својих укупних прихода на основу чега се одлучује да ли се пријављује за помоћ и за коју групу (сиромашни или веома сиромашни). Иако овакав начин рада може створити простор за злоупотребе досадашње контроле показале су да се породице у највећем броју случајева придржавају задатих правила. Такође, захваљујући наведеном начину обрачуна инклузивност програма значајно је увећана јер домаћинства чији чланови раде у тзв. сивом сектору (а примају мање од минималне зараде) не би били у могућности да се пријаве уколико би надлежне институције одлучивале о њиховој подобности да буду укључени у програм (Соареш et al. 2010).

На крају, ту је и другачији приступ процене самог програма. Поједини системи УТН, укључујући ту и БФ, своје постојање дугују локалним програмима мањег обима који су након одређеног периода самосталног функционисања постајали ”друштвени експерименти великих размера” (Роулингс и Рубио 2004, стр.8). Основ за подизање пројеката на виши ниво била је строга процена успешности и одрживости извршена од стране стручњака који су програме и створили. Захваљујући томе, БФ је без већих потешкоћа спроведена на федералном нивоу и њено постојање се данас не доводи у питање од стране стручњака, али и супростављених политичких актера. Процене су истакле да је постигнуто значајно одступање од политике спровођене у ранијем периоду, када су социјални програми увођени без претходне процене и сагласности свих релеватних актера што је доводило до њиховог кратког трајања и готово неминовног укидања по промени политичке ситуације.

---

¹⁵⁵ БФ и Прилике два су програма са најбоље усмереним циљевима међу 122 посматрана случаја програма УТН (Соареш et al. 2010).

Међутим, досадашње спровођење програма открило је и поједине унутрашње слабости које могу представљати ограничавајући фактор у даљем развоју БФ.

На првом месту налази се немогућност обезбеђивања довољних средстава за укључивање у програм свих појединаца или домаћинстава који испуњавају за то предвиђене услове. И поред тога што Бразил последњих година улаже значајна средства у образовање и здравство¹⁵⁶ ниво је и даље знатно нижи од инвестиција земаља чланица Организације за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Cooperation and Development - OECD*) коју чине 34 најразвијеније економије света. Када је у питању образовање Бразил одваја 3.5% БДП док за исту сврху чланице ОЕЦД у просеку издвајају 5.5% БДП (ОЕЦДб 2011). Разлика је још очигледнија уколико се посматрају улагања по различитим нивоима образовања. Када је реч о основном образовању Бразил одваја непуних 2 000 долара по ђаку наспрам скоро 7 500 долара у случају чланица ОЕЦД. Приликом улагања у средњошколско образовање разлика је још већа (2 000 према 9 000 долара) док је у случају високог образовања однос нешто бољи (12 000 у односу на 14 000). Област здравства је бољем положају с обзиром да Бразил одваја 9% БДП што је незнатно мање него у држава чланицама ОЕЦД чија је средња вредност 9.6% (ОЕЦДа 2011). Међутим, уколико се анализирају средства по глави становника ситуација је битно другачија јер Бразил за ту сврху издваја 943 долара што је много мање од просечних 3 233 долара у држава чланицама ОЕЦД организације. Наведене бројке говоре у прилог тврдњи да тренутна одвајања за области здравства и образовања нису довољна као и да би требало обезбедити додатна средства путем других извора, укључујући и БФ. Међутим, програм није у могућности да значајније допринесе решавању овог проблема с обзиром да прилози од којих се финансира стагнирају, а у одређеним случајевима долази и до њиховог смањења.¹⁵⁷ Истовремено недостатак издвајања за редовне (образовање и

---

¹⁵⁶ У периоду од 2000 до 2008 улагања у ове области увећана су за више од 100% (ОЕСРб 2011)

¹⁵⁷ Такса од 0.38% на све банкарске услуге, која је била један од главних извора финансирања БФ укинута је одлуком бразилског Сената што је додатно ограничило могућности програма јер је 10% укупног буџета (20 милијарди реала) обезбеђивано захваљујући овој такси.

здравство) и додатне програме (БФ) онемогућава потребну инклузивност и пружање услуга задовољавајућег квалитета свима који зависе искључиво од државних институција. Овде треба додати и недовољну координацију традиционалних социјалних установа са агенцијама које спроводе програм БФ што овај проблем чини још израженијим (Роулингс 2004).

Поред наведене потешкоће, поједини аутори (Ханда и Дејвис 2006) истичу и немогућност учествовања у програму деце старије од 16 и 17 година старости, као и појединаца који су прерасли школски узраст. Поред тога, наводе се и друге примедбе, као што је превелики нагласак на људском капиталу у односу на социјалну инфраструктуру (Хал 2006), недовољна координација образовног и здравственог програма (Роулингс 2004), пренаглашени значај квантитета у односу на квалитет када је образовање у питању (Ломели 2008), могућност политичке злоупотребе и сл. Решење за ове и сличне проблеме још увек не постоји иако се тиме доводи у питање одрживост целог система условног трансфера новца.

Међутим, и поред свих наведених потешкоћа резултати у погледу испуњавања два главна циља програма (смањивање неједнакости и сиромаштва) показују изразито позитиван ефекат.¹⁵⁸ У својим анализама Соареш et al. (2006) наводи да је пад Гинија у Бразилу од увођења програма условног трансфера новца до средине прве деценије 21. века износио око пет поена при чему је 21% целокупног смањења дошло захваљујући БФ.¹⁵⁹ Слична тенденција и додатно смањење ЕН забележено је и у наредне три године (Карстнецки 2008). Истовремено, приходи 10% најсиромашнијих повећали су се за 23.5% док су најбогатијих 10% доживели смањење од 7.5% (Хал 2008), што је последица трансфера новца ка групама Д и Е тј. најсиромашнијима. Поред тога, БФ је имала 19% удела у укупном смањењу сиромаштва у посматраном периоду. Без овог програма проценат људи који живи у сиромаштву износио би 19%, а у

---

¹⁵⁸ Треба напоменути да резултати нису потпуни с обзиром да је БФ на снази непуних 7 година и да су досадашњи индикатори добијени претежно из градова и федералних јединица. Идентичност резултата са ова два нивоа може бити поуздан индикатор да када је у питању федерални ступањ ситуација није битно другачија.

¹⁵⁹ Томе треба додати још 7% смањења захваљујући програму безусловног трансфера новца који се посматра одвојено од БФ приликом одређивања учинака (Соареш et al. 2006).

апсолутном сиромаштву 38% насупрот данашњих 12% и 31%.¹⁶⁰ Сви наведени резултати постигнути су захваљујући веома малим издвајањима која чине од 0.5 до 2.5% укупног БДП Бразила (Вејланд et al. 2010), што говори о високој ефикасности програма.¹⁶¹

Управо захваљујући оваквим показатељима позитивне стране БФ превладале су мане и потешкоће. Дакле, и поред свих недостатака програм условног трансфера новца показао се као систем који је високо ефикасан и где се са мало улагања и јасно одређеним критеријумима долази до видљивих резултата у релативно кратком временском периоду.

Будућност програма се за сада не доводи у питање од стране владе, али и опозиције. Начин на који ће се превазићи тренутне потешкоће одредиће даље домаћа програма. Охрабрује чињеница да се проблеми са којима су се сусретали претходни програми социјалне помоћи у Бразилу, а који су били разлог неуспеха традиционалне левице у напорима за смањење ЕН више не појављују.¹⁶² Потешкоће савремених програма, а међу њима и Босла фамилије су, пре свега, техничког карактера (координација, услови под којима се помоћ прима, разни стандарди и сл.) као и објективне (не)могућности (обим средстава на располагању). Важно је напоменути да ови проблеми могу бити превладани без угрожавања целокупне (солидарне) агенде на којој инсистира НЛ у Бразилу као и да одлучујућу улогу у том процесу има управо ЛоЦ влада.

---

¹⁶⁰ Поред свих ових програм БФ остварио је и друге позитивне резултате као што су: повећање средстава која се издвајају на куповину хране и одеће (у породицама које примају помоћ), смањење изостајања са наставе и одустајања од даљег школовања, мањи број неухрањене деце као и повећање удела одраслих у проценту радне снаге (ЕУБА 2007)

¹⁶¹ На основу устава из 1988. бразилски порески систем претпоставља два облика прихода при чему се први називају таксе, а други прилози. Све таксе одлазе у јединствени буџет из кога се део средстава одваја за федералне јединице, градове и општине, а други распоређује према унапред утврђеним критеријумима. Са друге стране, прилози немају унапред утврђену намену већ се на основу посебно донетих закона распоређују у предвиђене области. На тај начин, федералне власти добијају одређену финансијску слободу (средства се не деле са другим нивоима власти) и могућност да их улажу у области које сматрају приоритетне. Када је у питању БФ он се највећим делом одржава управо захваљујући средствима које долазе од прилога (Карстнецки 2008).

¹⁶² Међу њима се највише истичу клијентелистички начин расподеле помоћи као и злоупотреба средстава које су намењене у ову сврху.

4.2.2 Партиципативни буџет

Када је у питању веће учешће појединаца у процесу одлучивања, оно се у случају Бразила остварује кроз модел партиципативног одлучивања који се од увођења 1989. до данас проширио на преко 200 градова. Главни циљ једног оваквог начина одлучивања је стварање одрживог механизма управљања јавним добрима кроз доношење заједничких одлука о расподели буџетских средстава и увођење одговорности када је у питању ефикасна примена донесених одлука (Сантос 2005).

Први случај, који представља основ за успех који је овај модел касније остварио је партиципативни буџет Порто Алегреа, уведен још 1990. када је РП по први пут победила на локалним изборима у овом граду. Од тог тренутка дошло је до радикалне промене у начину доношења одлука у граду. При томе, култура протеста и сукобљавања замењена је преговарањем док су грађани добили могућност да непосредно утичу на формирање и доношење одлука и тиме промене, између осталог, своју материјалну ситуацију.

Град Порто Алегре има приближно 1.3 милиона становника и део је шире метрополе популације од 3 милиона становника. И поред високе стопе писмености и животног века Порто Алегре је од '70-их до почетка '90-их био град са једном од највећих стопа економских неједнакости која је посебно била изражена током '80-их (Бајокеши 2004).¹⁶³ Градом је до војног удара управљала Радничка партија Бразила (*Partido Democratico Trabalhista*), која је у периоду до 1964. године развила одређене облике децентрализованог одлучивања кроз формирање општинских савета који су имали могућност да утичу на одлуке градске администрације. То се поготову односи на Федерацију општинских савета (*Federacao Regional de Associations de Bairro - FRACAB*), основану 1959. управо са таквим циљем. По окончању војне владавине РПБ поновно је освојила власт у Порто Алегреу и одмах је увела одређене административне промене стварањем саветодавних тела у четири градске области. Намера странке била је, као и 20

---

¹⁶³ У овом периоду економска неједнакост износила је 61 Гини коефицијент што је било изнад бразилског просека (Вуд и Мареј 2007), трећина укупног становништва живела је у фавелама док је 15 породица поседовало већину богатства и земљишта (Бранфорд и Куцински 2003).

година пре тога, да омогући грађанима већи степен утицаја на градске извршне органе. Наведени програм није дао значајнијих резултата тако да је са променом градских власти након избора 1989. и победом Радничке партије замењен другим који је и данас на снази.

Недуго по доласку на власт РП је увела систем који се данас назива партиципативни буџет који је подразумевао отворене пленарне састанке на пет места (округа) у граду где су појединци, покрети, разна удружења као и општински савети сачињени од становника одређеног дела града могли да учествују и дају предлоге не само поводом питања месног карактера већ и око тема које су се тичале нпр. обима социјалних издвајања или одређивање минималне загарантоване зараде у градским службама (Бајокеша 2004). Нажалост, почетни период пратиле су бројне потешкоће које су се исказале нередовним одржавањем састанака, неспровођењем изгласаних одлука као и малим бројем учесника. То је довело до изостанка видљивијих резултата у периоду 1988. - 1989.

Већ следеће године уведене су одређене структуралне измене које су довеле до позитивних промена када је у питању рад ПБ. На првом месту дошло је до повећања броја округа са 5 на 16 како би већи број појединаца био у могућности да присуствује састанцима чија се учесталост такође повећала. Поред тога, институционализован је Буџетски савет (*Conselho do Orcamento Participativo*) који се састојао од по два представника из сваког округа и који је постао главни извршни орган ПБ. Такође, основано је и неколико нових тела која су за циљ имала усаглашавање активности током процеса формирања буџета. Тако је настала група задужена за координацију и организовање пленарних састанака округа (*Coordenadores Regionais do Orcamento Participativo*) и Агенција за планирање (*Gabinete de Planejamento*) са циљем одређивања тема заседања.

Промене извршене на овај начин довеле су повећаног интересовања за ПБ тако да се број учесника у 1991. повећао на 3 700 у односу на 1 000 у години пре тога док је већ 1992. године број порастао на 7 000.¹⁶⁴ Упоредо са повећањем

---

¹⁶⁴ У наредним година број учесника је наставио да расте да би 1999. достигао бројку од 16 000, 2000. се она повећала на 20 000 појединаца (Бајокеша 2004) док је 2003. чак 40 000 људи учествовало у раду ПБ (Бранфорд и Куцински 2003). Већу важност од броја учесника представља

броја учесника дошло је до пораста средстава намењених ПБ од стране градске администрације тако да је последњих година износ за четири пута виши у односу на време када је буџета тек уведен.

Након свих ових промена ПБ није претрпео друге организационе измене у начину рада.¹⁶⁵ На почетку сваке године одржавају се састанци на којима градска управа подноси извештај о активностима које су спроведене у претходној години. Након тога, одржава се пленарна седница округа (*Assembléia Municipal*) током које се одређују приоритети сваког од њих и износе на гласање током заједничке седнице свих округа. Од 2001. одређују се по четири приоритета у 13 области при чему доминирају питања која се тичу образовања, здравства и социјалног старања (Сантос 2005).¹⁶⁶

Након одржане пленарне седнице из сваког округа бира се одређен број делегата који треба да представљају све учеснике скупштина округа (појединци, месни савети, друштвени покрети, НВО, самоорганизовани улични комитети и сл.), у регионалну скупштину (*Fórum de Delegados*) где се одлучује о градским приоритетима на основу предлога свих округа. Истовремено, долази до избора представника Буџетског савета који спроводи донете одлуке и одређује даљи

чињеница да већина њих долази из нижих економских група које су традиционално искључене из политичког и економског живота Бразила (Вуд и Мареј 2007).

¹⁶⁵ У складу са тим Сантос (2005) сматра да Партиципативни буџет има три основна принципа:

- сви појединци имају право да учествују у раду ПБ при чему, организоване групе и покрети немају право првенства,
- учествовање је регулисано комбинацијом партиципативних и представничких правила и одвија се кроз институције чија правила су створили сами учесници,
- средства из буџета се расподељују по општим критеријумима који су утврђени од стране самих учесника и техничким правилима која су одређена државним правним оквиром.

¹⁶⁶ У складу са тим Алсоп et al. (2006) примећују да скупштинске процедуре могу бити формалног карактера али и да постоје примери где је начин рада у великој мери неформалан. Такође, по аутору, пленарне скупштине имају, зависно од округа који је у питању, различит степен овлашћења који се креће од саветодавне улоге до доношења обавезујућих одлука за друге органе партиципативног буџетирања. Поред тога, одлуке донешене на овај начин могу се односити на испуњавање појединачних захтева, али и на правно уређивање одређених области уколико је то потребно.

редослед активности.¹⁶⁷ То се чини на основу три критеријума при чему су већ споменути приоритети регионалне скупштине један од њих. Друга два се односе на важност округа у питању за развој града и на степен мобилизације унутар њих мерен бројем појединаца који учествује у стварању буџета. На тај начин долази до сједињавања објективних и субјективних критеријума што није случај са традиционалним институцијама у којима се доносе овакве одлуке (Голдфранк 2003).

Треба напоменути да учесници скупштина (окружних и регионалне) који нису изабрани у БС имају право надгледања његовог рада, као и могућност да покрену поступак за опозив чланова савета уколико не испуњавају своје обавезе. Такође, пружа им се могућност организовања додатних тј. тематских састанака (*Reunião Temática*) током којих се дискутује не о конкретним плановима, с обзиром да су они одређени регионалном скупштином, већ о општим питањима која су важна за будући развој града, региона или федералне јединице (када је реч о држави Рио гранде де сур). Теме које се том приликом разматрају могу бити посвећене одрживом економском развоју, урбаном планирању, прерасподели земљишта и сл. (Бајокеши 2004).

---

¹⁶⁷ Средства којима БС спроводи пројекте долазе од градске администрације чија скупштина даје сагласност на предложене пројекте. Фаза спровођења једини је део целог процеса партиципативног буџетирања у коме представничке власти имају удела првенствено кроз активности на самом терену и координацију са БС. У свим осталим (претходним) корацима становници Порто Алегреа доносе одлуке независно од става градске управе иако је присутна тенденција усаглашавања позиција двеју страна (Голдфранк 2003)

Треба напоменути и да положај ПБ није правно уређен што ствара потешкоће у функционисању буџета. Са једне стране, градска управа улаже напоре да рад ПБ и институционално уреди док скупштина матра да стварање буџета на овај начин треба прогласити неуставним. Разлог за то је став одређеног броја парламентарца који сматрају да ПБ преузима улогу законодавне власти која не може да гласа против одређених делова буџета због тога што их не предлаже извршна власт већ регионална скупштина који није део институционалног оквира. И поред тога градска скупштина има могућност улагања амандмана које БС разматра (и већином усваја) тако да се не може говорити о сукобу са целокупном већ само одређеним деловима (опозиционим) законодавне власти. Дебата о "легализацији" ПБ посебним законом или задржавању постојећег стања још увек није окончана, а њен крајњи исход може имати великог утицаја на будућност партиципативног буџета.

Упоредним деловањем свих споменутих органа ствара се сложена структура¹⁶⁸ у којој постоји могућност сталног надзора од стране свих појединаца који су укључени у процес формирања и доношења одлука. При томе, представничке институције задржавају одређени степен контроле над партиципативним начином стварања буџета кроз давање сагласности на коначне предлоге и одобравањем средстава којима се они спроводе. На тај начин се спречава заобилажење институција које су изабране од стране свих грађана (не само оних који учествују у ПБ), али се истовремено омогућава стварање аутономног простора у оквиру кога појединци могу непосредно исказати своје захтеве и деловати у правцу њиховог остваривања.

Имајући у виду један овакав механизам поставља се питање због чега је он релевантан за истраживање економских неједнакости и положаја најсиромашнијих делова становништа.

Први разлог је структура учесника у којој доминирају појединци који се налазе при дну лествице богатства. Истраживање из 1998. показало је да половина од укупног броја учесника долази из домаћинстава која имају месечне приходе мање од 280 долара док њих чак 30% има доходак мањи од 140 долара (Бајокеши 2004). Разлог за то је по Алсопу et al. (2006) сама структура ПБ која је направљена тако да смањује трошкове учешћа најсиромашнијих, а да у исто време повећава издатке оних који се налазе на врху доходне лествице тј. традиционалних елита. Поред тога, обавеза испуњавања одлука, јавност рада и транспарентност током спровођења предложених решења су фактори који додатно доприносе већем степену укључивања најсиромашнијих. Због тога и не чуди податак да се већина пројеката унутар ПБ усмерава ка мање развијеним деловима града као и да им је главни циљ поправљање материјалног положаја њихових становника (Бајокеши

---

¹⁶⁸ Оправдање за сложеност организационе структуре Сантос (2005) налази у потреби за јачањем везе између редистрибутивне правде и демократског начина одлучивања која не може бити остварена без дубљег повезивања свих за то предвиђених институција. Смањивање сложености коју заговара бирократија, по његовом мишљењу, може довести једино до слабљења ове изузетно важне везе.

2004). Ово је случај не само у Порто Алегреу већ и у другим бразилским градовима у којима је на снази овакав вид доношења одлука.¹⁶⁹

С тим у вези је и други аргумент, заступљен од стране аутора као што су Вуд и Мареј (2007) који сматрају да је досадашњи успех ПБ остварен захваљујући његовој могућности да испуни основне потребе, смањи незадовољство појединаца и пружи конкретне резултате у различитим областима. Када је у питању прва ставка (потребе и незадовољство) она додатно добија на важности уколико се зна да су управо економски и политички маргинализовани појединци ти чије су потребе незадовољене¹⁷⁰ и који учешћем у раду ПБ спречавају стварање или даље ширење незадовољства. С обзиром да теорија релативне депривације наводи да насиље настаје управо из раскорака између постојећег и жељеног стања тј. фрустрације која је узрокована тиме, онда се намеће закључак да деловањем на овакав начин ПБ директно утиче на смањење могућности избијања сукоба који у својој основи имају економске факторе, као што су неједнакост или сиромаштво, и политичке од којих се истиче немогућност приступа процесу доношења одлука.

Умањивање конфликтног потенцијала на овај начин по наведеним ауторима није могуће остварити без опипљивих резултата.¹⁷¹ При томе, њихова

---

¹⁶⁹ У случају Бразила ПБ већ је примењен у преко од 200 градова што је око 25% целокупне популације, а модел се шири и на друге земље Латинске Америке (Сантос 2005)

¹⁷⁰ Аутори као што су Азар (1990), Бартон (1990) и Галтунг (2004) сматрају да до сукоба долази када се појединцима или групама системски и у дужем временском интервалу ускраћују основне потребе што може довести до избијања насиља као последице тога. Једини начин да се такви сукоби спрече или окончају јесте потпуно задовољење потреба које не могу бити предмет никаквих преговора као и реформа институција система које треба да теже испуњавају, а не репресији потреба.

Не постоји јединствено становиште око тога шта основне потребе подразумевају мада се већина аутора слаже да се опстанак и безбедност могу сврстати у ту групу. Галтунг неведеним додаје и категорије благостања и слободе, а Азар идентитета и приступа политичким институцијама. Постоје и друга становишта која у први план стављају потребе као што су љубав, разумевање и стваралаштво (Макс Неф 1987) или поштовање и самостварење (Маслов 1968). Теорија људских потреба једна је од најзначајнијих у области решавања сукоба и разликује се од других (теорија моћи или теорије засноване на правди) унутар ове дисциплине инсистирањем на искључиво ненасилном решавању сукоба.

¹⁷¹ Алсоп et al. (2006) сматра да учешће грађана у одлучивању о буџету има сва три неопходна елемента за оснаживање положаја најсиромашнијих који учешћем у раду ПБ стичу могућност да доносе одлуке од којих имају директне користи и које ефективно делују на ширу околину.

реализација у директној је зависности од услова који су присутни у граду у коме се спроводи партиципативно буџетирање и висине расположивих средстава. И док је могућност одлучивања о начину улагања средстава важан предуслов, неједнакост је по Вуду и Мареју, значајнији чинилац јер директно утиче на бројност и структуру учесника.¹⁷² Поред тога присутни су и други фактори као што је правни оквир који регулише област партиципативног одлучивања и у којем, зависно од прихваћених решења, спољни актери могу имати важну улогу. Такође, треба имати у виду да се модел партиципативног одлучивања ствара од стране политичких партија при чему неке од њих теже да ограниче улогу БС на саветодавном нивоу без давања овлашћења која би омогућила извршну аутономију. Ту су и објективне околности које се разликују зависно од случаја у питању као и (не)постојање политичке културе и традиције грађанског активизма.

Наведене околности не постоје независно једна од друге већ су у сталној интеракцији при чему позитивни утицаји једног фактора могу бити превладани негативним дејством другог. Захваљујући томе могу се пронаћи примери где и поред веома ограничених ресурса долази до успешне примене ПБ. Такође, може доћи до стварања партиципативног механизма у окружењима у којима до тада нису постојали случајеви грађанског активизма, али и до неуспеха модела услед неповољног правног оквира без обзира на постојање свих других предуслова.

На крају, ту су и већ споменути конкретни резултати. Истраживања о утицају партиципативног буџетирања на економске показатеље као што су сиромаштво и економска неједнакости, показују да увођење ПБ има изразито позитиван ефекат на смањење наведених вредности. Алсоп et al. (2006) је истраживањем које је обухватило период од 1997. до 2000. показао да је од укупног смањења сиромаштва у срединама где је на снази било партиципативно буџетирање чак 40.86% остварено захваљујући овом програму. Када је у питању неједнакост ПБ је утицао у просеку 4.65% на смањење дохотка најбогатијих домаћинстава (10%) док је у истом периоду повећао за око 3% дохотке најсиромашнијих. Поред тога, програм је имао позитиван утицај на повећање

---

¹⁷² По ауторима у срединама са уједначеном прерасподелом богатства мала је вероватноћа анагажовања великог броја појединаца у процесу одлучивања о комуналним и социјалним улагањима док је срединама са израженим неједнакостима ситуација супротна.

приступа јавној инфраструктури (33% повећање приступа водовној и 19% санитарној мрежи као и за 17% већи број домаћинстава са електричном енергијом), већа буџетска издвајања за здравство и социјалну помоћ као и смањење укупног буџетског дефицита.

* * *

Из свега наведеног приметно је да ПБ тежи редистрибуцији богатства на локалном нивоу и то кроз учешће појединаца у процесу одлучивања о начину прерасподеле. При томе, држава се одриче монопола у контроли прерасподеле јавних добара, али задржава могућност надзирања актера којима препушта једну такву улогу чиме остаје посредно укључена у процес редистрибуције друштвеног богатства. Са друге стране, појединци ангажовани у раду ПБ добијају могућност да директно утичу на побољшање свог неповољног положаја подржавајући или противећи се предлозима који долазе од стране других учесника и предлажући сопствена што на крају може довести до промене њиховог места на друштвеној лествици. На тај начин ПБ се исказује и као "редистрибутивна демократија" (Сантос 2005). Такође, друштвена мобилност усмерена ка напред спречава настанак опадајуће депривације и у одређеној мери депривације тежње (види 2.2.1) које, по нашем уверењу, могу бити главни узрок настанка сукоба изазваних економским неједнакостима. Тиме се показује значај ПБ и за превенцију стварања агресије изазване фрустрацијом.

Недостаци који су се до сада испољили могу се показати као ограничавајући, али не и одлучујући фактор као у случају БФ. Дуже постојање ПБ, прилагођеност локалним специфичностима, распрострањеност у другим земљама континента као и светска препознатљивост модела омогућавају даљи опстанак партиципативног одлучивања као једног од важнијих механизма путем којег ЛоЦ владе утичу на побољшање економског и политичког положаја депривилегованих делова становништва.

4.3 Социјализам за 21.век (Венецуела)

Приликом одређивања карактеристика радикалне нове левице у Латинској Америци већина аутора се одлучује за Венецуелу као главни пример једне овакве политике. Истовремено, главни политички представници, Уједињена социјалистичка партија Венецуеле (*Partido Socialista Unido de Venezuela - PSUV*) и председник Уго Чавес подлежу различитим тумачењима за разлику од Радничке партије и Силве у Бразилу (и већине осталих представника умерене левице). Поједини аутори (Лопез 2008) истичу позитивне социјалне учинке левице, али указују и на регресивне тенденције у сфери политике тј. на смањивање простора за демократски начин одлучивања. Са друге стране, има и оних који ни промене у политичком животу не одређују негативно већ их сматрају делом свеопште трансформације венецуеланског друштва које теку упоредо са економским и социјалним достигнућима и стварају другачије, револуционарно друштво (Робинсон 2007, Елнер 2009, Вилперт 2007). На крају, постоје и они аутори (Кастањеда 2006) који у покушају стварања социјализма за 21.век виде једино контрадикторности и препреке као и ауторитарне особине Чавеса што све заједно онемогућава остваривање најављеног, револуционарног исхода. У складу са тим Коралес (2010) венецуелански политички систем описује као ”компетитивни ауторитаризам” у коме се моћ председника увећава у односу на друге гране власти које би требало да имају контролну улогу у односу на извршну власт (хоризонтална одговорност). Такође, смањује се институционални простор за деловање опозиције (вертикална одговорност) док војска задобија важну улогу у политичком и економском животу, ван оквира својих надлежности.

Поред несумњиве важности разумевања механизма политичког владања и њихове могуће злоупотребе, циљ овог рада није да детаљно истражи (не)постојећа одступања венецуеланских власти од демократских принципа, већ да кроз пример Венецуеле истражи стратегије и инструменте радикалне левице у Латинској Америци у смањивању економске неједнакости. Такође, намера је да се укаже на сличности и разлике између стратегија радикалне и умерене опције (поготову у Бразилу), као и да се упореде њихови крајњи учинци. Управо због тога нагласак неће бити стављен на политичка сукобљавања и битно различита тумачења

тренутних промена. Они ће бити приказани једино приликом одређивања ширег друштвеног контекста у Венецуели.

Разумевање радикалног пута којим је кренула Венецела са Чавесом јасније је уколико се сагледају догађаји који су довели до тога. Главни догађај засигурно представља протест Каракасо (*Caracazo*) који је организован 1989. када је између 500 и 3 000 људи убијено у демонстрацијама против председника Карлоса Андреса Переса (1989-1993) и његовог плана реструктуирања венецуеланске привреде у складу са неолибералним начелима (Вилперт 2007). Протести су били усмерени не само против најављеног плана већ и целокупне економске политике која је вођена 30 година пре тога. За време Пунто фихо (*Punto Fijo*)¹⁷³ периода дошло је и поред високе сене нафте током '70-их и повољних економских услова у деценији пре тога до осиромашења већине становништва и повећања неједнакости што је било у супротности са дешавањима у другим државама у истом периоду (Лондоњо и Секељи 2000). Један од актера протеста био је и сам Чавес са својим Револуционарним боливарским покретом 200 (*Movimiento Bolivariano Revolucionario 200 - MBR-200*). Покрет је створен 1982. од стране млађих официра са циљем прекида традиције Пунто фихо периода и изласком из економске и друштвене кризе у којој се налазила Венецуела и већи део Латинске Америке током '80-их година (Ландер 2008). Протести нису довели до значајније промене у политици, али су по први пут у савременој историји Венецуеле довели до стварања отвореног сукоба између виших, са једне, и средњих и нижих слојева друштва, са друге стране. Примат који је елита имала током четири деценије, а који је пољуљан лошим економским учинцима током '80-их у потпуности је

---

¹⁷³ Након свргавања Хименеза 1958. са места председника Венецуеле тадашње две највеће партије, Демократска акција (*Accion Democratica - AD*) и Конзервативно-хришћанска демократска партија (*Partido Social Cristiano de Venezuela - COPEI*) постигле су договор под називом Пунто фихо (*Punto Fijo*) о подели власти и контроли државних институција који ће бити на снази следећих 40 година када ће се ове две странке смењивати на власти, а председници долазити искључиво из њихових редова (КХДП: Калдера 1969-74, 94-99; Кампинс 1979-84 и ДА: Бетанкур 1959-64; Леони 1964-69; Перез 1974-7, 89-93; Лусинђи 1984-89; Веласкез 1993-94). Истовремено, Црква, војска и синдикални лидери пружили су подршку наведеном споразуму који је као последицу имао успостављање политичке стабилности али и стварање системске корупције која је уз неповољне међународне околности довела до умањивања привредног раста и смањених прихода најнижих доходних група (Вебер 2010, Елнер 2008). Назив коалиције потиче од имена места где је он склопљен.

изгубљен током овог сукоба. Истовремено, наведени догађаји истакли су Чавеса као главног предводника промена што ће он у наредним годинама и потврдити.¹⁷⁴

У годинама које су уследиле Чавес и његов покрет су још једанпут покушали да преузму власт насилним путем и то кроз неуспели државни удар 1992. против тадашњег председника Переза. Удар је спречен док су сви учесници, међу којима и Чавес, ухапшени и осуђени на вишегодишње казне. Међутим, и поред озбиљности престапа због кога је ухапшен Чавес и његови сарадници провели су у затвору само две године када су пуштени на слободу у оквиру свеопштег помиловања које је председник Перез објавио на крају свог другог мандата. Након другог неуспелог покушаја преузимања власти насилним путем и затварања уследила је суштинска промена која се огледала у трансформацији покрета са револуционарним намерама у партију под називом Покрет Пета република (*Movimiento V (Quinta) República - MVR*) која је прихватила демократска правила изборне борбе и укључивања Чавеса у политички живот путем кандидовања на председничким изборима 1998. године.

Упоредо са променом начина деловања ППР и Чавеса као њеног председника, дошло је до погоршања економске ситуације у земљи. Негативна економска промена је по многим ауторима (Бакстон 2009, Робинсон 2010) дошла као последица либерализације венецуеланске привреде која је посебно дошла до изражаја током другог мандата Переза и Рафаела Калдере (1994-98).¹⁷⁵ Последица једне такве политике била је смањивање дохотка средњих слојева становништва на само 34.8% у односу на 1970. као и повећање броја оних који живе испод

---

¹⁷⁴ Пре формирања РБП постојали су и други покушаји прекида традиционалних образаца од стране Покрета за социјализам (*Movimiento al Socialismo - MAS*) и Радикалног узрока (*La Causa Radical*) који су настали одвајањем из Комунистичке партије (*Partido Comunista de Venezuela - PCV*) почетком '70-их година. Међутим, за разлику од Револуционаног боливарског покрета ове две групе су током осме и почетком девете деценије учествовале на изборима, а након тога и у формирању влада од стране Демократске акције и Конзервативно-хришћанске демократске партије. Они су такође у одређеним тренуцима подржавали председничке кандидате који су долазили из двопартијског система чиме су изгубиле могућност да буду носиоци корених промена, што је био њихов основни циљ на почетку деловања.

¹⁷⁵ Тада су приватизована највећа предузећа у области телекомуникација, екстракције и обраде нафте и тешких метала. Истовремено је спроведена дерегулације система социјалног осигурања као и укидање бројних прописа у области радних односа са циљем стварања флексибилнијег тржишта радне снаге (Гот 2005, преузето Вебер 2010)

границе сиромаштва са 46% на 62% (Робертс 2003, преузето Вебер 2010). Такође, економска неједнакост је до 1997. достигла 62 Гини поена (Светска неједнакост у приходима) што је било више у односу на Бразил, земљу са највећом стопом ЕН дуги низ година.

У тако неповољним условима Чавес је без већих потешкоћа победио на председничким изборима одржаним 1998. године, заснивајући свој програм на реформским предлозима (попут умерене нове левнице) који су превасходно били усмерени против двопартијског система и његових достигнућа. Током избора није спомињана могућност увођења социјализма који је заједно са осталим радикалним предлозима постао део Чавесове агенде тек након 2005. (Урибари 2008). Победа ППР је означила и коначни раскид са Пунто фицо системом, присутног још од '60-их година.

Од ступања на место председника и освајања већине у Конгресу 1999. до данас политика Чавеса и ППР доживела је значајне промене. Склони смо тумачењима аутора попут Урибариа (2008) који његову владавину деле на три фазе, при чему се трећа у потпуности, а друга делимично по својој садржини могу подвести под програм на коме инсистира радикална левица. Тако Бакстон (2009) наводи да прва фаза обухвата прве две године првог председничког мандата (1999-2001) које су скоро у потпуности биле посвећене раскиду са политиком двопартијског система ДА и КХДП. У складу са тим, нагласак је био стављен на промену доминантног друштвеног дискурса дефинисаног интересима мањинске белачке популације и већом улогом у политичком и економском животу домородачких и афро-венецуеланских заједница. Такође се инсистирало на јачању веза са другим земљама Јужне Америке у односу на Сједињене Државе које су до тог тренутка биле најважнији спољни партнер. Услед потраге за аутентичним пројектом, наслоњеним на унутрашње наслеђе, главни циљ био је превладавање историјске подељености земље узимајући у обзир локалне специфичности, заједничке корене и историју коју мноштво култура са тог подручја дели низ векова (Ландер 2008). Национални преображај није предвиђао промену у структури економије већ задржавање постојећег тржишног система уз поштовање свих реформи извршених у претходне три деценије. За разлику од других влада ЛоЦ, проблеми сиромаштва и неједнакости у Венецуели првих година по доласку

ППР на власт нису били приоритет што је резултирало изостанком стратегије и формирања локалних и националног програма за њихово ублажавање.

Промена наступа након 2001. када долази до стварања Мисија, главног социјалног програма за борбу против сиромаштва и високе стопе неједнакости, у тренутку када је Венецуела доживљавала највеће стопе неједнакости (Гини 47.5) у последњих 30 година. Разлог повећања негативних показатеља попут неједнакости у првим годинама владавине Чавеса објашњава се управо изостанком реформи унутар привреде која је била веома либерализована са већинским страним власништвом у најважнијим привредним гранама.¹⁷⁶ Реакција власти била је исказана и кроз одлуку да се нафтна, а након тога и друге гране важне гране привреде (телекомуникације, финансијски сектор и рударство) национализују и пређу по први пут од '70-их година под власништво државе. Такође је започет дуго очекивани процес прерасподеле власништва над земљом у корист најсиромашнијих слојева. Тиме су директно погођени интереси економске елите која је у свом поседу имала највећи део власништва. Међутим, за разлику од Бразила где је овај процес, иако дуго најављиван од стране РП, постигао веома скромне учинке у случају Венецуеле он је био знатно делотворнији и довео је до значајне промене у структури власништва на обрадивом земљом, по први пут у Латинској Америци још од Мексичке револуције 1912. године.¹⁷⁷ Овакви и други слични потези довели су до тога да се Чавесова влада, која је на почетку своје владавине називана неолибералном (због задржавања наслеђеног стања) или популистичком (у латиноамеричком политичком дискурсу неретко блиско

---

¹⁷⁶ Као додатни разлог за увећање напора за смањивање сиромаштва и неједнакости може се навести и избор бројних влада ЛоЦ на латиноамеричком континенту који је започео управо у том периоду, (Силва у Бразилу и Лагос у Чилеу), а које су као један од главних приоритета својих програма наводиле управо решавање два наведена проблема.

¹⁷⁷ До 2000. године 75% приватне земље било је у власништву 5% велепоседника док је са друге стране 75% становништва поседовало 6% укупног приватног земљишта (Вилперт 2003). Законом о земљи (*Ley de Tierras*) предвиђено је ограничење максималне величине поседа, поготову у случајевима где земља није обрађивана у дужем периоду. За преостало земљиште планиран је откуп од стране државе и накнадна прерасподела заједно са државним необрађеним земљиштем свим грађанима који немају сопствене поседе, а спремни су да их обрађују. До 2008. број домаћинстава корисника овог програма достигао је 130 000 (Брус 2008), док је укупан обим прерасподељеног земљишта достигао 2.5 милиона хектара (Сугет 2010).

повезано са неолибералним политикама), почне описивати социјалистичком или радикално левом.¹⁷⁸ У годинама које ће уследити, а на основу одлука које су доносили влада и председник Чавес, наведени описи начини природе власти у Венецуели добиће додатно на тежини.

Од 2006. године долази до додатне радикализације најавом државног руководства о увођењу ”Социјализма за 21.век” по први пут након завршетка Хладног рата и (коначног) одласка социјализма са историјске сцене. Међутим, за разлику од етатистичког социјализма 20. века који је био централизован и неретко испољавао ”хронични ауторитаризам” (Дитрих 2007) венецуелански модел инсистира на стварању партиципативне и револуционарне демократије која ће омогућити владавину већине. У складу са тим План за друштвени и економски развој (*Plan de Desarrollo Economico y Social de la Nacion 2007-2013*) наводи низ мера чије спровођење треба да допринесе једној таквој промени. При томе се као главни корак наводи формирање и ширење Комуналних савета (*Consejos comunales*) са надлежностима знатно ширим од одлучивања грађана о питањима локалног карактера. Тим се ствара четврта, народна грана власти (Робинсон 2007) или социјално заснована демократија (Елнер 2010а).

---

¹⁷⁸ Промена политике наишла је на снажан отпор на унутрашњем и спољњем плану. Након 2001. одржана су два генерална штајка од којих је један, организован од стране руководства државне нафтне компаније (*Petróleos de Venezuela, S.A. - PDVSA*) у потпуности зауставио производњу нафте што је довело до губитака у вредности од 14 милијарди долара и пада БДП од скоро 9% током 2002. године (Бакстон 2009). Уз губитак због заустављања производње нафте дошло је и до одлива страног капитала у износу од преко 30 милијарди долара и престанка плаћања пореза од стране највећих приватних предузећа која су била незадовољна одлукама председника. Такође, у априлу 2002. извршен је неуспели државни удар који је спречен захваљујући масовној мобилизацији грађана који су успели да врате Чавеса на место председника три дана након његовог свргавања (Елнер 2009). Упоредо са коришћењем незаконитих средстава опозиција је покушала да изврши политичке промене и организовањем референдума за опозив председника током 2004. на којем се 58% гласача определило против таквог предлога. У наведеном периоду организована је и осам избора (парламентарних, регионалних и локалних) на којима је ППТ остварила победе (Робинсон 2007).

Спољни притисци су долазили скоро у потпуности из Сједињених Држава које су у том периоду директно помагале опозицију у прикупљању неопходних потписа за одржавање референдума о опозиву и организацији изборних активности. Такође, дошло је до значајног увећања средстава одвајаних за цивилни сектор у Венецуели (Бакстон 2009) стварајући тиме повољно окружење за увођење ”полиархичног система” (Робинсон 1996) након политичких промена.

Поред партиципативних модела у којима грађани имају главну улогу у доношењу одлука које се тичу њиховог сопственог положаја предвиђен је развој новог економског модела у чијем центру се налази држава која контролише најважније гране привреде уз истовремено постојање социјалне економије (*Economia social*) чији главни циљ није присвајање профита него његово друштвено инвестирање.¹⁷⁹ Доминација државе и увођење нових облика власништва, другачијих од приватних не значи да оно укида, али га ограничава на области које нису од пресудног значаја за развој државе, њену самосталност и остваривање раста уз повећање једнакости.

Преображај подразумева и стварање новог, социјалистичког *ethosa* у коме доминира осећај за друштвену правду, једнакост и солидарност, а који се остварује кроз реформу образовања где социјализам слови као врховна вредност и ствара "новог човека" (Гевара 2005) који моралне императиве ставља испред материјалних вредности и тежи сарадњи, а не надметању.

Имајући све ово у виду Елнер (2010а) наводи да се венецуеланско виђење социјализма може описати кроз четири начела: директна демократија (предност над представничком), ортодоксни марксизам (социјализам вођен од стране државе), друштвени приоритети (предност социјалних над економским вредностима) и прагматично доношење одлука (када је у питању економски систем).

Стварање новог система заснованог на свим овим начелима је до данас само делимично испуњено што је и разумљиво имајући у виду да је прошло тек пет година од започињања трансформације.¹⁸⁰ По речима Робинсона (2010)

---

¹⁷⁹ Дефинишући економију на овај начин венецуеланска привреда се приближила Пребишовом моделу друштвене употребе профита у коме вишак не остаје искључиво у поседу државе (уколико је она власник), радника (под условом да они руководе предузећем) или приватних власника већ се прерасподељује и ван оквира предузећа у области где је то најпотребније (Види 3.2.2.1)

¹⁸⁰ Сумирајући одлике политичког поретка у Венецуели у претходних 12 година Вебер (2010) и Робинсон (2010) наводе да је боливарска револуција подмладила критику неолиберализма и вратила актуелност социјализму као могућем путу развоја. Међутим, у самој Венецуели није дошло до социјалистичке револуције као што је то најављивано од 2005., највише због отпора бирократског апарата. Радикализација политике у последњих неколико година уследила је као одговор на контра-револуционарне притиске и мобилисала је најсиромашније слојеве да се укључе у одбрану вредности револуције. И поред подршке властима, (сиромашна) већина није њој подређена већ самостално осваја просторе аутомног деловања и врши притисак у циљу наставка

венецуеланско друштво се још увек налази у ”пред-револуционарној” фази.¹⁸¹ Главни успеси огледају се у проширивању (до данас 25) и јачању програма помоћи Мисије који има централну улогу у социјалној политици и представља главни редистрибутивни инструмент путем кога левица у Венецуели утиче на смањење неједнакости. Такође, комунални савети основани су широм земље не само на локалном већ и регионалном нивоу (Робинсон 2007) чиме је партиципативно одлучивање по први пут институционално уведено у политички систем. Важност савета је већа уколико се узме у обзир да у њиховом раду учествују маргинализоване групе (економски и расно) које су до стварања КС биле у потпуности искључене из процеса доношења одлука, укључујући ту и оне које се директно на њих односе (Ландер 2008). Са друге стране, представнички систем је у опстао што се види у начину избора извршних и законодавних представника. Поред тога, у овим институцијама доминира Уједињена социјалистичка партија Венецуеле (*Partido Socialista Unido de Venezuela - PSUV*), некадашња ППТ што је у супротности са моделом социјализма који искључује политичку централизацију као пожељну и корисну.

Када је реч о економском моделу трансформација је још мање видљива и остварена је пре свега у државној централизацији власништва. Социјална економија, није остварила, за сада, резултате који су од ње очекивани. Уз то, приватни капитал и даље доминира у одређеним деловима венецуеланске привреде (иако не у истој мери као пре десет година) што је поготову присутно у финансијском сектору (Коралес 2010). Када је у питању стварање човека са новим моралним кодом учинке је веома тешко мерити при чему се поставља и додатно дилема о потреби за једним оваквим процесом који лако може довести до масовне индоктринације и стварања једноумља као што је то било случај са неким другим

спровођења радикалних редистрибутивних програма. На крају, аутори наводе да боливарска револуција са собом носи и демократски легитимитет јер су све промене (осим уставног референдума из 2009.) остварене путем изборних победа.

¹⁸¹ Одређени аутори попут Дитриха (2007) сматрају да због неповољних унутрашњих услова у латиноамеричким државама у ближој будућности није могуће очекивати увођење социјализма нити у једној од њих, укључујући и Венецуелу.

социјалистичким друштвима која су такође тежила да спољашњим утицајима усмере свест својих грађана.

Имајући у виду овакве учинке сматрамо да се успеси радикалне левице у Венецуели најбоље могу разумети кроз њено деловање у корист побољшања положаја депривилегованих група и то директно путем Мисија и посредно, њиховим учествовањем у раду КС. Управо због тога, у наставку рада више пажње биће посвећено овим програмима, начину њиховог деловања као и могућим разликама у односу на већ истражене бразилске програме.

4.3.1 Мисије

Као што је већ напоменуто основ стратегије за смањивање неједнакости и сиромаштва у Венецуели представља скуп програма под називом Мисије који се од 2003. интензивно уводе у различите области на локалном и националном нивоу, зависно од сврхе програма који је у питању. Треба напоменути да Мисије нису први социјални програм од доласка УСПВ на власт 1999. године. По ступању на место председника Чавес је наставио спровођење програма свога претходника под називом План Боливар (*Plan Bolívar*). Циљ програма је био смањивање броја људи који живе у апсолутном сиромаштву. Спровођење плана је започето 2000. са скромним буџетом од 170 милиона долара, али и обимним ангажовањем војске (40 000 припадника) којој је било поверено административно и руковођење програмом на самом терену. Предвиђено је да ПБЛ буде спроведен у три фазе од којих би само прва била социјалног карактера и усмерена ка најугроженијем становништву док би током следеће две програм био претворен у инвестициони са улагањем у области попут петрохемије, пољопривреде и образовања што је требало да доведе до повећања запослености, а самим тим и смањења сиромаштва. План Боливар није испунио постављене циљеве (из прве фазе), а дошло је и до бројних оптужби о злоупотреби средстава унутар војске што је условила да програм буде замењен новим под називом Јединствени социјални фонд (*Fondo Único Social, FUS*).

За разлику од ПБЛ, спровођење Јединственог фонда било је поверено посебном одељењу унутар Председништа, које је располагало средствима

одвајаним од стране владе, а са циљем подстицања друштвеног развоја и побољшања здравствених и образовних услуга. Као и у претходном случају спровођење ЈСФ није предвиђало спољашњу контролу што је створило простор за злоупотребе, али више од тога до улагања у неодрживе пројекте (попут Банке за жене¹⁸²). То је уз политичку нестабилност, посебно изражену у наведеном периоду довело до неуспеха и друге стратегије за само три године.

Након неуспеха два програма и политичких сукоба који су довели до државног удара и паралисања земље на неколико месеци, а уз истовремено противљење већег дела бирократског апарата одлукама нових власти и негативних економских показатеља,¹⁸³ погоршан је положај већине становништа, поготову најсиромашнијих (Робинсон 2010). Због тога је влада била приморана да изврши преокрет у социјалној политици израдом новог, Социјалног стратешког плана (*Plan Estratégico Social - PES*). Главни његов део чиниле су Мисије, програми који су институционално заобилазили бирократски апарат, исправљали недостатке испољене током спровођења ПБЛ и ЈСФ и градили основу за стварање новог социјалног система Венецуеле (Ландер 2008).

Мисије у свој делокруг обухватају различите активности: од пружања здравствених услуга, преко програма описмењавања, очувања животне средине, заштите права староседелаца, до издавања личних докумената и финансијске помоћи најугроженијим домаћинствима (види табелу 5). Свака мисија има посебан циљ који је одређен на основу закона или председничког декрета којим је установљена. Све заједно теже развијању осећаја солидарности, прерасподели друштвеног богатства, остваривању равномерног раста и оснаживању група које су традиционално маргинализоване у венецуеланском друштву (Гомез 2010).

---

¹⁸² Развојна банка за жене (*Banmujer*) је финансијска институција која је основана са циљем пружања микро кредита за покретање малих предузећа, а све са циљем смањења броја жена које живе испод границе сиромаштва. Поред финансијске помоћи Банка пружа и услуге стручног усавршавања за све жене које желе да покрену сопствену производњу. Од оснивања Банка је наилазила на бројне потешкоће од којих је највећа наредовна отплата кредита (чак до 40% од укупног броја одобрених кредита) и које су угрозиле рад Банке и битно ограничиле њен домашај.

¹⁸³ У периоду од 1999. до 2002. незапосленост је порасла са 10% на 17%, БДП је смањен за читавих 8%, пре свега као последица генералнош штрајка и заустављања производње нафте чија цена је у истом периоду достигла веома низак ниво.

Мисије су истовремено део ширег програма под називом Мисија Христос (*Misión Cristo*) који за циљ има искорењивање сиромаштва у Венецуели до 2021. године у складу са Миленијумским циљевима Уједињених нација (*United Nations Millennium Development Goals*).

Табела 5: Боливарске мисије у Венецуели

Мисија	Датум оснивања	Циљ	Надлежни орган
<i>Mision 13 de Abril</i>	13. април 2008.	Оснаживање грађана кроз стварање и развијање социјалистичких заједница.	Председник
<i>Mision Alimentación (MERCAL)</i>	1. децембар 2003.	Обезбеђивање хране за сиромашне.	Министарство исхране
<i>Mision Alimentacion (FUNDAPROAL)</i>	22.март 2005.	Бесплатни оброци за најсиромашније становнике.	Министарство исхране
<i>Mision Alma Mater</i>	18. септембар 2007.	Развијање институција високог образовања.	Министарство високог образовања
<i>Mision Sucre</i>	10. децембар 2003.	Стипендирање студената са ниским личним дохотком.	Министарство високог образовања
<i>Mision Árbol</i>	28. мај 2006.	Нови модел развоја заснован на опоравку, очувању и одрживој употреби шума са циљем подизање квалитета живота.	Министарство животне средине и обновљивих ресурса
<i>Mision Barrio Adentro (I, II, III и IV)</i>	12. јун 2005. 6. март 2005. 28. август 2005. 17. април 2007.	Приступ маргинализованих група здравственим установама кроз образовање клиника у сиромашним деловима земље.	Министарство здравља
<i>Mision Barrio Adentro Deportivo</i>	13. јул 2004.	Подршка у бављењу спортом.	Министарство спорта

<i>Mision Ché Guevara (Vuelvan Caracas)</i>	13. септембар 2007.	Развијање свести о неопходности стварања новог друштва.	Министарство друштвене економије
<i>Mision Ciencia</i>	20. фебруар 2006.	Промоција научног и технолошког развоја и стварање новог економског и производног система.	Министарство науке и технологије
<i>Mision Cultura</i>	14. јул 2005.	Развој националног идентитета у децентрализованој и демократској Венецуели.	Министарство културе
<i>Mision Guaicaipuro</i>	21. јануар 2003.	Оснаживање права староседелаца.	Министарство домородачког становништва
<i>Mision Identidad</i>	26. септембар 2003.	Приступ социјалним услугама и издавање личних исправа најсиромашнијим становницима.	Министарство унутрашњих послова и правде
<i>Mision Justicia</i>	2. фебруар 2005.	Правна помоћ староседеоцима.	Министарство унутрашњих послова и правде
<i>Mision Madres del Barrio</i>	24. март 2006.	Помоћ мајкама које живе у екстремном сиромаштву.	Министарство рада и социјалног развоја
<i>Mision Milagro</i>	8. јул 2004.	Медицинска (офтамолошка) помоћ најсиромашнијим становницима.	Министарство здравља и Министарство спољних послова
<i>Mision Miranda</i>	18. децембар 2003.	Реформа оружаних снага.	Министарство одбране
<i>Mision Negra Hipólita</i>	13. јануар 2006.	Оснаживање права најсиромашнијих становника и бескућника.	Министарство за социјално старање
<i>Mision Piar</i>	4. јул 2004.	Развој малих рудника у сиромашним деловима земље.	Министарство рударства

<i>Mision Revolución Energética</i>	17. новембар 2006.	Рационалнија употреба енергије.	Министарство енергије и нафте
<i>Mision Ribas</i>	17. новембар 2006.	Помоћ свим поједнцима који нису окончали средњошколско и факултетско образовање.	Министарство енергије и нафте
<i>Mision Robinson (I и II)</i>	2. јул 2003. 28. октобар 2003.	Описмењавање неписменог дела становништа.	Министарство образовања

Гомез 2010, стр.37-39

Мисије се по својој структури, али начину функционисања разликују од претходних програма спровођених у Венецуели, али и од система УТН у Бразилу и другим земљама. Као прву и најважнију разлику треба навести њихову безусловност. Наиме, супротно од БФ у Бразилу или Прилика у Мексику, у овим програма није неопходно испуњавање одређених предуслова како би појединци или домаћинства постали корисници. Такође, током њиховог трајања није предвиђено испуњавање одређених корака (нпр. редовно похађање наставе или редовни лекарски прегледи) како би се задржало право учествовања у одређеној мисији. Појединац постаје корисник тиме што испуњава један од предуслова (нпр. староседелац коме су ускраћена одређена права или појединац који живи испод линије сиромаштва) и остаје прималац све док се разлог због којег је помоћ почела да се прима не изгуби. Одређене на тај начин, Мисије се битно разликују од програма условног трансфера новца који нагласак стављају на важност улоге корисника програма у процесу побољшања сопственог положаја. У венецуеланском случају држава је та која преузима на себе задатак промене постојећег стања појединца (*Robinson*), али и његовог окружења (мисије Дрво (*Árbol*) или Наука (*Ciencia*)). Поред тога, Мисије немају искључиво национални карактер већ се венецуеланска влада труди да их спроводи и ван граница државе. У складу са тим од 6% до 10% укупних средстава одвајају се за мисије у другим латиноамеричким државама што их чини највећим и најамбционизнијим

социјалним пројектом у Латинској Америци у последњој деценији (Гомез 2010).¹⁸⁴

Супротном општем мишљењу мисије нису искључиво државни програм као што је то случај са условним трансфером новца. У складу са новим моделом економског и друштвеног развоја који предлажу власти су укључиле делове социјалне економије, предузећа којима руководе радници, али и приватне фирме у спровођење целокупних или делова одређених мисија чиме се развија осећај солидарности и друштвене правде који представљају основ једног оваквог развојног модела (Елнер 2010а). На тај начин се истиче и неопходност сарадње државног тј. јавног и приватног сектора у решавању социјалних проблема и показује значај приступа одоздо (*desde arriba*) у односу на традиционални одозго на доле (*desde abajo*) када је у питању мобилизација различитих друштвених актера.

Поред ових присутне су и друге одлике због којих се наведени програм не може изједначити са другима који се спроводе у државама попут Бразила или Чилеа. Као прво, појављује се разлика у институционалном положају програма за смањивање неједнакости и сиромаштва. Док је у случају Бразила БФ направљен унутар система социјалне заштите и представља један у низу инструмената, мисије чине део (иако најважнији) свеобухватног плана социјалне помоћи који је формулисан Стратешким планом, али чије је спровођење одвојено од званичних институција, које се заобилазе услед противљења бирократског апарата да програме у потпуности спроводе. Због тога, мисије се одређују, пре свега, као додатни (*ad hoc*) програм. Такође, на њиховом спровођењу је и поред свих негативних искустава током ПБЛ и даље укључена војска што није присутно нити у једној другој држави где је НЛ на власти.

Када је у питању обезбеђивање средстава за спровођење стратегија смањивања неједнакости и ту наилазимо на другачије одговоре. За разлику од умерене левице која увођењем прогресивних пореза, ефикаснијим опорезивањем и већим привредним растом акумулира средства која након тога усмерава ка

---

¹⁸⁴ Већина програма који се спроводе у другим земљама остварује се кроз организацију Боливарска алтернатива за народе наше Америку (*Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América - ALBA*).

онима при дну доходне лествице, у Венецуели (у складу са тезом о неопходности друштвене употребе профита) долази до стварања засебног социјалног фонда подржаног у потпуности од стране државног нафтног предузећа. На тај начин се умањује могућност недостатка средстава услед недовољне наплате пореза или неповољних унутрашњих и међународних економских услова који могу довести до мањег привредног раста од планираног. Са друге стране, висока зависност од производње и продаје производа чија је цена веома нестабилна ствара, по нашем суду, већу зависност од оне чијем превазилажењу се тежи што се и показало током последње четири године када је цена нафте значајно мењала вредност (од 30 до 140 долара). То је узроковало и промену висине средстава намењених за социјалне програме.

На крају, у разлике можемо убројити и начин на који су програми законски регулисани. Док се БФ као и други слични програми установљавају одлукама председника, у случају Венецуеле доношен је посебан закон којим су регулисано оснивање, начин деловања и издржавања Мисија. Поред тога, с обзиром да Мисије обухватају 25 различитих програма (види табелу 5) сваки од њих је под контролом другог министарства, зависно од области у којој се спроводи, што није случај са УТН којим руководи једно министарство или агенција.

Из свега наведеног приметно је да иако са истим циљевима, начин на који умерена и радикална левица остварују напредак у смањивању неједнакости међусобно се разликују, а у одређеним случајевима (нпр. начин финансирања) су директно супростављени.

Свему наведеном треба додати и другачије виђење начина на који умањивање неједнакости и сиромаштва треба да се одвија. Док са једне стране умерена левица стимулише развој људског капитала и спремнији излазак на тржиште рада, где ће се такав потенцијал исказати и путем повећања дохотка, радикална опција смањивање социјални разлика види кроз спровођење свеобухватнијих промена које се не задржавају на појединцу и његовом положају. Управо због тога Гомез (2010) говори о три врсте мисија од којих се једна односи на промену начина урбаног планирања, реформу система власништва над земљиште и његовом прерасподелом. Такву мисију не подразумева нити један од

програма умањивања неједнакости умерене левице.¹⁸⁵ Преостале две групе мисија, које се тичу подизања образовног нивоа депривилеговане популације као и бољег пружања здравствених услуга присутне су и код умерене левице, али се и ту примећују одређена одступања.¹⁸⁶ Детаљнији приказ мисија може бити користан у сагледању ових разлика као и циљева који њима желе постићи.

Од 2003. и увођења првих програма у мисије је уложено преко 5 милијарди долара или скоро 4.5% БДП Венецуеле (Гомез 2010). Највећи део средстава утрошен је на спровођење мисија које за циљ имају додатно образовање одраслих. У ту сврху је кроз мисије Робинсон¹⁸⁷ (*Mision Robinson I* и *II*) описмењено преко 1.4 милиона одраслих Венецуеланаца (Делиа 2006) који због лоших економских услова нису похађали или завршили основно образовање. Помоћ у оваквим напорима пружила је Куба која је слањем преко 100 000 наставника помогла да се циљ испуни за непуне три године. Такође, као саставни део мисија омогућава се свим појединцима стицање одређених квалификација које касније могу искористити за добијање боље плаћених послова чиме се њихов и положај њихових породица економски поправља. До сада је овакву могућност искористило преко милиона корисника.

Након успеха мисије Робинсон у домену основног образовања дошло је проширивања програма и на средњошколски ниво. Мисија Рибас (*Mision Ribas*) започета је 2006. са циљем омогућавања старијим лицима да заврше средњошколско образовање које су прекинули због неповољне економске ситуације. Настава се одвија у сиромашним областима, а воде је наставници који су и сами у једном тренутку били полазници. Поред пружања образовања циљ мисије је и да оспособи грађане за укључивање у решавање проблема са којима се сусрећа њихова заједница (Мота 2009). Нагласак се ставља на разумевање неравноправног положаја маргинализованих група као и узрока због којих је до

---

¹⁸⁵ У појединим случајевима као што је Бразил за време Луле дошло је до одређене прерасподеле, али искључиво земље у државном власништву и у скромном обиму.

¹⁸⁶ У случају Венецуеле образовне мисије поред едукативне улоге за циљ имају и подизање нивоа свести свих корисника програма о потреби за другачијим друштвено-економским системом.

¹⁸⁷ Мисија је име добила по псеудониму венецуеланског филозофа Симона Родригеза.

таквог стања дошло. То је у складу са Фреировим (1970) схватањем ”педагогије потлачених” и потребом да студенти не буду примаоци знања већ да стекну способност да га друштвено примене. Кроз мисију је до сада прошло између 450 000 (Елнер 2010б) и 730 000 грађана (Делиа 2006).

Поред наведених, прва група садржи и неколико других мисија. Пројекат Симсито (*Proyecto Simcito*) предвиђа универзално и бесплатно предшколско образовање за децу узраста од 1 до 6 година. На тај начин, деца из домаћинства са ниским дохотком су у прилици да добију образовање које би им иначе било ускраћено јер њихове породице не могу да приуште превиђену надокнаду. Поред тога, ствара се једнакост могућности јер деца из ових породица приликом уписа у основне школе поседују предзнање неопходно за нормалан наставак школовања. Такође, боливарске основне школе (*Educación primaria Bolivariana*) имају директног утицаја на смањивање неједнакости организовањем целодневне наставе што омогућава родитељима да раде пуно радно време. Истовремено, деца су обезбеђена три obroка док су све новчане надокнаде укинуте. Од оснивања ових школа број деце која уписују основно образовање се увећао за 10.5% (Вилперт 2007), а планирано је да боливарске школе (данас чине 20% укупног броја) постепено замене државне и приватне. На крају, ту је и мисија Боливарски универзитети, намењена студентима који испуњавају све услове за упис на студије, али због недостатка средстава немају могућност да похађају државне или приватне високошколске установе. До сада је 20 000 студената добило прилику за бесплатно студирање уз истовремену могућност остваривања права на новчану стипендију у оквиру мисије Сукре (*Mision Sucre*) коју је до данас искористило преко 100 000 студената (Делиа 2006).

Када су у питању достигнућа мисија у области здравства она су највидљивија посредством Барио адентро (*Barrio Adentro*), мисију која за циљ има пружање бесплатних здравствених услуга најсиромашнијима који живе у деловима града или земље где не постоји или није довољно развијена здравствена инфраструктура. Програм тежи побољшању општег здравља дела популације која нема материјалне могућности да се сама о себи стара, али и стварању услова који ће омогућити несметано развијање способности свих грађана (Мота 2009). Посебну важност мисији даје њен међународни аспект тј. ангажовање преко 13

000 кубанских лекара који су до сада у 320 (од 335) општина пружили око 45 милиона здравствених услуга и спасили животе 25 000 деце (Вилперт 2007). Почетни успех ове мисије довео је до њеног проширења (*Barrio Adentro I и II*) у правцу формирања здравствених центара у оним деловима земље где нису постојали или су због изузетно лоших услова били недовољно искоришћени. За формирање 9 500 центара планирано је преко 2.5 милијарди долара из Фонда за национални развој (*FONDEN*). То је до сада највећа сума издвојена за здравствену инфраструктуру у Венецуели (Вилперт 2007).

Коначно, ту су и мисије које теже директној промени положаја маргинализованих што је, као што је већ наглашено, одлика социјалних политика радикалне НЛ. Међу њима се издваја мисија Замора (*Mision Zamora*) која за циљ има прераспodelу државног и приватног необрађеног земљишта о чему је већ било речи. Поред тога, постоји и мисија Мадрес де барио (*Madres de Barrio*) тј. безусловна новчана помоћ у висини минималног месечног прихода за самохране мајке чији се рад у оквиру домаћинства карактерише као економска активност. Програм ја започео са 100 000 да би се убрзо проширио на 200 000 самохраних домаћинстава.

За породице које се налазе на самом дну доходовне лествице успостављене су и додатне, посебне мисије. Меркал (*Mercado de Alimentos*) је програм започет 2003. након кризе која је уследила као последица неуспелог државног удара и генералног штрајка због чега је дошло до наглог скока цене основних животних намерница. Мисија је имала за циљ обезбеђивање хране по цени двоструко нижој од тржишних за најугроженије чији број се повећавао са почетних 1.2 на садашњих 11 милиона (Бесера 2005). Истовремено, овој групи је намењена и мисија Негро Хиполита (*Negro Hipolita*) као превентивна мера, поготову када је у питању одвикавање од наркотика. Треба поменути и програме (*Habitat*), изградње станова за оне који не могу да их приуште од сопственог дохотка или им је потребна финансијска помоћ, као и трајно запошљавање најсиромашнијих путем стручног усавршавања и додатне едукације посредством мисије Вуелвас Карас (*Vuelvas Caras*).

Из свега наведеног може се закључити да је опсег деловања социјалних програма веома широк. Конципиране на овај начин мисије по многим ауторима

(Робинсон 2007, Вилперт 2007, Маја 2008, Елнер 2010б) имају главну улогу у смањивању економске неједнакости. Од доласка УСПВ на власт 1999. године до 2006. ЕН је смањена за 4 Гини поена са 47 на 43 (НУП и СБ 2011) док је за следеће две године дошло до додатног умањења од 4 поена (Вилперт 2011) што укупно износи 8 поена. Поред тога за време владавине Чавеса приходи најсиромашнијих 40% су се увећали за 5% док су приходи најбогатијих 10% опали за 7% (Вебер 2010). Међутим, проблем у мерењу прецизног доприноса мисија овим позитивним показатељима представља одсуство значајнијих статистичких података којима би се одредио директан утицај програма на проблем унутрашње економске неједнакости.¹⁸⁸ За разлику од бразилског случаја где су влада и надлежна министарства развили евалуционе инструменте којима се прецизно одређује утицај програма УТН на смањење неједнакости, у Венецуели до тога није дошло због чега закључци не могу бити потпуни.¹⁸⁹

Додатни разлози који могу умањити утицај мисија јесу проблеми клијентелизма и унутрашњег отпора спровођењу програма. Наиме, иако су прихваћени од највећег дела популације мисије наилазе и на одређена противљења која могу умањити или ограничити ефекте који се желе добити њиховим спровођењем. Тако је унутар мисије Барио адентро дошло до јавног протеста венецуеланских лекара због упошљавања великог броја кубанских доктора који по њиховом мишљењу нису довољно квалификовани за посао који су ангажовани. Последица свега је покретање спора пред Врховним судом са циљем забране рада кубанским медицинским радницама што може довести и до гашења једне од највећих мисија. Слични случајеви постоје и у неким другим мисијама, а у блиској су вези са политичким и идеолошким сукобима присутним

---

¹⁸⁸ Нешто боља ситуација је са другим показатељима. Тако Вилперт наводи да је у последњих 12 година проценат људи који живи у сиромаштву преполовљен са 49% у 1998. на 24% 2009. године. Слична ситуација је са апсолутним сиромаштвом где је забележен пад од 15% у истом периоду. Такође дошло је до већих одвајања (у односу на БДП) за социјалну заштититу, образовање и здравство и побољшавању других статистичких показатеља у овим областима.

¹⁸⁹ С тим у вези је и проблем централизације мисија. Наиме, иако је по закону свака мисија у надлежности одређеног министарства у пракси долази до обједињавања контроле од стране Извршног уреда председника што подсећа на период када је на снази био ЈСФ. Због тога, подаци који се објављују долазе скоро искључиво из једног извора чиме се њихова тачност доводи у питање.

у Венецуели. Поред тога, централизација буџетских средстава и недовољна институционална контрола председника стварају могућност коришћења социјалних програма као средства за добијање политичке подршке. Бесера (2005) наглашава овај аспект као посебно изражен у Венецуели и наводи да притисци опозиције ”приморавају” власти да злоупотребљавају мисије користећи их у политичке сврхе умањујући тиме њихов легитимитет и угрожавајући до сада стварене резултате.¹⁹⁰ На све ово треба додати и оптужбе да користи од мисија имају искључиво присталице УСПВ (Вилперт 2007) чиме се слика о мисијама као стратегији са неоспорно позитивним учинцима усложњава и делимично релативизује.

Указивањем на наведене ограничавајуће факторе не доводи се у питање сврха самих програма већ се, пре свега, преиспитују показатељи који се наводе од стране владајућих структура као изразито повољни. Стратегија смањења економске неједнакости која се до сада спроводила показује резултате чији се домашај другачије тумачи од стране политичких актора у Венецуели, али се не доводи у питање њихов општи позитиван učinак.¹⁹¹ С обзиром на такав став свих најважнијих друштвених чинилаца, а имајући у виду да су мисије главни део социјалне стратегије и да су њиховим спровођењем остварени позитивни квантитативни и квалитативни резултати у смањењу ЕН и сиромаштва сматрамо да је управо њихово постојање главни (мада не и једини) разлог снижене стопе Гинија у последњих 12 година.

---

¹⁹⁰ Бесера (2005) указује на још три могућа начина коришћења социјалних фондова. По аутору, уколико је присутна контрола извршне власти, уз сталне притиске опозиције, долази до транспарентног трошења средстава (супротно од клијентелизма). Насупрот томе, одсуство притисака и контроле доводи до неефикасне употребе средстава и развијање системске корупције. Постоји и трећа могућност, а то је присуство институционалног надзора над извршном граном власти, уз изостанак намере опозиције да контролише начин прерасподеле средстава. У таквим околностима, по аутору, власт и не разматра могућу злоупотребу социјалних давања.

¹⁹¹ Једини изузетак је мисија Идентидад (*Mision Identidad*) у оквиру које се дељење личних докумената најсиромашнијим грађанима који су скоро у потпуности присталице политике Чавеса тумачи, од стране опозиције, као нелегалан начин придобијања гласова.

4.3.2 Комунални савети

С обзиром да је стварање партиципативног система један од циљева промовисаног социјализма за 21.век, не чуди да је у Венецуели велика пажња посвећена управо оснаживању грађана и њиховом већем учешћу у доношењу одлука.¹⁹² Основ за овакве напоре представља управо партиципативни модел из Бразила који је у овом случају даље надограђен и проширен са намером да у ближој будућности представља основу стварања нове, комуналне државе (Вилперт 2007).

Оснаживање грађана не остварује се искључиво путем Комуналних савета (*Consejos Comunales - CoCos*), који су само један од начина партиципативног деловања уведених од 1999. поред друштвеног надгледања, грађанских скупштина и учествовања појединаца у раду државних институција. Међутим, КС се издвајају зато што су се до сада показали као једини делотворни инструмент путем кога појединци могу утицати на промену свог непосредног окружења као и свог економског благостања (Елнер 2010а).

Основ за стварање КС били су Локални савети за јавно планирање (*Consejos Locales de Planificacion Publica - CLPP*) чије оснивање је предвиђао закон из 2002. који се директно наслањао на искуства партиципативног буџетирања у Порто Алегреу и делом на рад Савета за планирање (*Planning Councils*) који функционишу у САД. По овом закону ЛСЈП требало је да буду сачињени од представника власти и чланова локалне заједнице, при чему би други чинили већину како би се локалној заједници дозволило да утиче на расподелу буџетских средстава, да препозна сопствене потребе и да прати тј. контролише спровођење јавних радова (Бурбах и Пињеро 2007). У складу са правним

---

¹⁹² По Азелинију (2010) кључан део стварања социјализма у Венецуели јесте уверење власти да делегирање дела овлашћења на појединце није привремена већ напротив трајна мера и да у складу са тим подела на цивилно и политичко друштво није могућа. По аутору, нагласак се ставља на стварање окружења у коме ће појединци самостално моћи да проучавају, одлучују и одбацују предлоге који долазе од стране надлежних институција. Полазна тачка у таквим настојањима је стварање Комуналних савета који су први корак ка циљу коме се тежи, формирању Комуналне државе.

решењима превиђено је стварање Локалних савета у свих 355 општина у Венецуели у року од шест месеци по доношењу закона.

И поред тога што је закон предвиђао да иницијатива за формирање ЛСЈП долази од стране локалне заједнице која је требало да у њима има већину чланова, а самим тим и пресудну улогу у доношење одлука, ЛСЈП је током свог кратког постојања пратио проблем недовољног учешћа грађана као и веома слабе имплементације доношен одлука. Разлози за неуспех могу се пронаћи у неповољним економским околностима у том периоду (2002-2004), политичким сукобљавањима као и опструкцијама које су долазе од стране бирократског апарата (Бурбах и Пињеро 2207). Такође, унутар самих Локалних савета појавили су се проблеми попут злоупотребе средстава, недовољних овлашћења на основу закона и слабе обавештености грађана о раду и могућностима ЛСЈП (Вилперт 2007). Због свега тога овакав начин организовања грађана није успео да испуни циљ због којег је установљен што је довело до његовог постепеног напуштања.

Са проглашавањем почетка стварања социјализма за 21. век који почива на идеји колективног одлучивања (Робинсон 2010) стварање нових партиципативних модела поново задобија на важности. У складу са тим влада је 2006. донела Закон о комуналним саветима (*Ley de Consejos Comunales*) који предвиђа стварање савета путем којих би грађани били у могућности да одлучују на који начин се улажу средства из локалних буџета. Закон је такође оставио могућност преусмеравање новца у друге области уколико би КС сматрао да је то неопходно као и надгледање спровођења овако донетих одлука. По Азелинију (2010) КС имају и ширу улогу од просте децентрализације одлучивања о прерасподели јавних средстава због тога што начин на који се она врши подразумева поштовање принципа једнакости као и стварање система једнаких могућности, а све у циљу добробити целокупне заједнице. Одређени на овакав начин Комунални савети добијају по аутору и компоненту друштвене солидарности коју њихови претходници нису имали.

Разлика у односу на претходна решења, укључујући ту и ЛСЈП, је и чланство које се састоји искључиво од појединаца који живе у делу града где је одређени Комунални савет основан док је могућност учествовања државних и локалних представника у процесу одлучивања искључена. То је прво такво

решење од 1999. и доласка Чавеса на место председника Такође, формирање КС предвиђено је, пре свега, на нивоу месних заједница, али је остављена могућност њиховог удруживања на градском (комуне), а у будућности и на републичком нивоу. Крајњи исход овакве управе био би стварање државног система у коме ће грађани имати пресудну улогу у доношењу најважнијих одлука (Вилперт 2007).

Структура КС подсећа на устројство партиципативног буџета Порто Алегреа. Право учешћа имају сви грађани преко 15 година старости који чине Скупштину грађана (*Asamblea de Ciudadanos у Ciudadanas*). Она доноси све одлуке унутар КС већином гласова уз обавезну сагласност свих старосних и родних група. За формирање КС у градовима неопходно је учешће од 200 до 400 домаћинстава док у руралним деловима земље та бројка износи 20 породица, а у случају староседелаца минимум је одређен на 10 (Бурбах и Пињеро 2007). Као и у случају ПБ и овде постоје радна тела која припремају предлоге и воде рачуна о несметаном деловању КС.¹⁹³ Извршна јединица (*Unidad Ejecutiva*) задужена је за спровођење одлука скупштине тј. за реализацију усвојених пројеката. Јединица за финансијске и управљачке послове (*Unidad Administrativa у Financiera Comunitaria*) одлучује о начину прерасподеле средстава добијених од стране градских власти за активности КС. Јединица препознаје могуће области за улагања и предлаже их скупштини. Такође, задужење овог тела је и да одређује приоритете када је у питању спровођење већ усвојених предлога. Порег тога, присутна је и надзорна јединица (*Unidad de Contraloria Social*) састављена од пет чланова скупштине са циљем контроле начина трошења средстава. На крају ту је и јединица задужена за координацију активности КС (*Colectivo de Coordinacion Comunitaria*) и промовисање начина рада и улоге Комуналних савета. Из свега овога може се видети да је структура КС скоро идентична са оном у случају ПБ са јединим изузетком. Финансијски надзор врши посебно тело док је у Порто Алегреу за то задужен сам Буџетски савет.

Када су у питању области које су у надлежности КС, оне се у великој мери подударају са бразилским моделом с тим што су досадашњи пројекти били, пре

---

¹⁹³ Као и код Партиципативног буџета и у случају Комуналног савета неопходан је краћи опис најважнијих органа и начина на који они доносе одлука како би се ближе објаснио механизам путем кога најсиромашнији грађани могу утицати на промену сопственог окружења.

свега, везани за социјална улагања и побољшање инфраструктуре. Начин одлучивања је истоветан са механизмом примењеним у ПБ. Само спровођење одлука је поверено органима локалне самоуправе, регионалним канцеларијама гувернера и државним министарствима у зависности од нивоа на коме је КС формиран. Начин спровођења одлука очито је одступање од искуства у Порто Алегреу где Буџетски савет ПБ у сарадњи са градском управом ради на реализацији одлука донесених на скупштини округа.

Делимична организациона и процедурална одступања нису променила главни циљ Комуналних савета у односу на Партиципативни буџет. Основни задатак је и у овом случају омогућавање грађанима да имају већу улогу у процесу одлучивања. То се посебно односи на појединце са најнижим примањима (Елнер 2008, Салазар 2008) којима је онемогућен приступ институцијама државе услед неповољног економског положаја у коме се налазе. Учешћем у раду скупштине и других органа КС њима се пружа могућност да доносе одлуке које се тичу окружења у коме живе и одређују правац у коме ће се оно даље развијати. Када су питању економски добици, они су највидљивији кроз могућност увећања социјалне помоћи или повишених улагања у пружање образовних и здравствених услуга на локалном нивоу. Тиме се ствара додатни људски капитал који може довести и до виших доходака. Додатну вредност (у односу на бразилски случај) представља могућност утицаја на опсег и начин деловања боливарских мисија на локалном нивоу кроз интензивирање њихових активности или прилагођавањем локалним специфичностима.¹⁹⁴ У претходним делу већ је напоменуто да, по нашем суду, начин рада оваквих органа умањује могућност избијања насилних сукоба јер омогућава појединцима да утичу на свој друштвени и економски положај. На тај начин, код њих се смањује незадовољство ситуацијом у којој се тренутно налазе и спречава формирање осећаја депривације које је кључно за

---

¹⁹⁴ Приликом установљавања КС предвиђено је да они у свој рад укључе различите комитете и групе (комитети за становање, групе за урбану реформу земљишта и сл.) који су основани пре 2005 (Вилперт 2007). Исто важи и за програме боливарских мисија који би требало да буде координиран са активностима Комуналних савета .

избијање насиља. Као и када је било речи о Партиципативном буџету Порто Алегреа, сматрамо да се наведено односи и на Комуналне савете.¹⁹⁵

Од стварања првих КС до данас формирано је преко 18 000 с тим што је у првих неколико месеци од доношења закона створено скоро 14 000 (Берберени 2006, преузето Бурбах и Пињеро 2007). Најављено је оснивање још преко 5 000 уз повећање средстава намењених за пројекте са почетних 1.5 милијарди на 5 милијарди долара годишње (Вилперт 2007). Уколико до најављеног повећања дође то ће значити да се преко 50% укупних средстава локалне самоуправе у Венецуели прерасподељује искључиво на основу одлука које се доносе у КС. Намера власти је да у следећој етапи дође до удруживања већег броја Комуналних савета чиме би се створили услови за њихово учешће на градском и регионалном нивоу. Међутим, да би се нешто тако и остварило, по проценама самих власти (Министарство за комуне и социјалну заштиту), потребно је конституисати између 30 000 и 50 000 Комуналних савета што је знатно више у поређењу са постојећим стањем.

Међутим, недовољан број Комуналних савета није једини проблем који може ограничити жељене резултате. Како би се заобишао административни државни апарат који се, као што је већ споменуто, противи трансформацији Венецуеле у социјалистичко друштво (Робинсон 2007), председник је одлучио да финансирање КС буде у директног надлежности Комисије за комуналну власт (*Comisión Presidencial del Poder Popular*) која је саставни део председништва. На тај начин је спречено ометање које би долазило од стране бирократије, али је отворен простор за друге злоупотребе. Наиме, с обзиром да је формирање КС у надлежности самих грађана, бројни противници тренутне власти се такође организују у Комуналне савете дајући предлоге за усмеравање средстава у оне области које по њима захтевају хитну пажњу. Досадашња искуства показују да Комисија није била наклоњена овим КС и да је у већини случајева одбијала да пружи финансијску подршку (Салазар 2008). Поступајући на тај начин власт

---

¹⁹⁵ Као и у случају боливарских мисија и овде недостају квантитавни показатељи који би потврдили опште тврдње. Међутим, и поред недостатка статистичких показатеља аутори попут Робинсона (2007), Елнера (2010б) и др. сматрају да се КС може приписати изразито позитиван утицај када је реч о смањивању социјалних неједнакости.

делује супротно прокламованим циљевима јер се оснаживање грађана и њихово учешће у процесу одлучивања не односи на све, већ на појединце који подржавају актуелна промене. По нашем суду, такав начин деловања умањује осећај депривације већине, али појачава осећај ускраћености код оних који остају ван нових процеса. Искљученост овог типа такође може довести стварања незадовољства, овог пута код политичких неистомишљеника. Овде треба додати и сукобљавања унутар већ формираних КС између присталица и противника УСПВ као и њихово коришћење са циљем промовисања социјализма за 21. век (Салазар 2008) што може додатно утицати на мањину која се не слаже са промена које се данас дешавају.

Поред политичких, препознају се и институционалне препреке које такође угрожавају рад Комуналних савета. Закон којим је регулисано удруживање грађана у КС на општи начин је одредио опсег и начин њиховог деловања. Међутим, за детаљније уређење ове области потребне су бројне одлуке и директиве које још увек нису донесене. Допуне су неопходне како би се потпуније одредио начин гласања у КС, правне санкције за појединце из извршне власти који одбијају спровођење одлука, обим средстава на које сваки КС има право, процедура за уједињавање више Комуналних савета и сл. Све док наведене појединости нису појашњење КС неће бити у могућности да испуни у потпуности задатак због којег је и основан а то је оснаживање грађана у процесу одлучивања. Треба напоменути да када је у питању организациона структура, ПБ није наилазио на потешкоће у мери у којој је то случај данас са КС. Разлози за то леже у чињеници да се партиципативно буџетирање развило постепено, почевши од једног случаја (Порто Алегреа) који се даље ширио, док је правни оквир долазио накнадно регулишући стање које се показало успешним у пракси. Са друге стране, у Венецуели је увођење партиципативног модела започето од стране власти без поседовања претходног искуства у овој области због чега је процес наишао на препреке које се нису могле предвидети.

Узимајући у обзир споменуте потешкоће, сматрамо да КС и поред високо постављених циљева власти (Робинсон 2010, Вилперт 2011) не може остварити резултате које је постигао модел ПБ. Промене правне регулативе као и искуство имплементације мисија на самом терену (које би се уградило у правне норме)

неопходан су предуслов за нова решења да положи испит времена. Наведено поготово важи када је реч о стварању комуна и комуналне државе који би требало да замене представничке институције у скоријој будућности. Брзоплета трансформација државог уређења би по нашем суду довела до бројних потешкоћа и могућег поништавања позитивних резултата које је венецуеланска левица донела у другим областима, пре свега социјалној. Због тога нам се чини да је неопходно прво поради на јачању локалних структура КС које би требало да покажу резултате сличне онима у Бразилу да би се тек након тога прешло на радикалније мењање система.

* * *

Модел партиципативног одлучивања умерене и радикалне НЛ у Латинској Америци иако са веома сличним циљевима још једном показују да између две опције постоји различито виђење најоптималнијег начина њиховог достизања. Док је за умерену левицу овакав облик укључивања грађана, пре свега, допуна постојећем представничком систему где партије и влада управљају државом радикална левица у њему види основ за стварање новог поретка. Партиципативно одлучивање се због тога поставља као основ трансформације постојећег система и најбољи начин за превазилажење његових бројних противуречности укључујући и акумулирале друштвене неједнакости.

Међутим, и поред намере радикалне НЛ да створи окружење у којем ће појединци имати одлучујућу улогу иницијатива за промену у овим случајевима долази од стране власти (*top down*). Тако смо видели да су и ЛСЛП и КС формиран на иницијативу председника и УСПВ у тренутку када је процењено да је веће учешће грађана неопходно. Велики број грађана се активно укључио у рад ових тела, али тек пошто су она установљена од стране власти, а њихово постојање потврђено законским или другим правним инструментима. Насупрот томе, у Бразилу се увођење новог начина руковођења јавним ресурсима одиграло у једном граду који је временом постао образац за наставак промена, али и даље искључиво на локалном нивоу. Након вишегодишњих позитивних резултата ПБ је уочен и од стране федералних власти које су одређене његове карактеристике

уградиле у своје политике. У складу са тим можемо закључити да је правац промене код умерене левице од доле ка горе (*bottom up*). Такав правац промена сугерише грађанима да ће њихове иницијативе и предлози, уколико су успешни и одрживи бити препознати, а након тога и (институционално) прихваћени од стране власти. С обзиром да други пример своју снагу заснива на успеху локалних заједница чини се да је на тај начин умерена левица пронашла снажнији основ за своје намере редефинисања насупрот промени система који се показује првенствено као жеља политичких власти радикалне НЛ, али не нужно и свих њених присталица.

Имајући у виду резултате две опције НЛ у директном смањењу економске неједнакости можемо тврдити да обе стране имају одређеног успеха када је овај проблем у питању. Међутим, када се разматра посредно смањење неједнакости, кроз веће учешће грађана у процесу одлучивања о питањима који се тичу њиховог сопственог положаја слажемо се са ставовима да умерена левица има бољи приступ, а самим тим и више успеха у оваквим настојањима. Оснаживање партиципативних модела које заговара радикална левица поседује потенцијал за промену постојећег стања, али до (могућег) тренутка једне такве промене модел одлучивања умерене НЛ имаће бољи учинак, а самим тим ће бити и одрживији у постојећем окружењу.

Закључак: о односу економских неједнакости и мира

*Не треба се препустити безнађу, треба се надати.
Безнађе је одбијање вере у боље сутра.
Разумљиво је, чак и природно, али није прихватљиво.
Зато што не дозвољава исход који је могућ ако се надамо.*

Хесел 2010

Кроз сам рад видели смо да висока стопа економске неједнакости не значи нужно избијање насилних сукоба, унутар и између држава. Кроз анализу је показано да је у одређеним периодима, као што је то било средином '50-их година, неједнакост била висока у појединим деловима света (нпр. Западна Европа и НР Кина), али да то није довело до сукоба у чијој основи би био искључиво наведени узрок. Појединачни примери, као што је Гватемала су у том смислу представљали више изузетак него правило. Због тога, може се са приличном сигурношћу навести да се од краја Другог светског рата па све до почетка '80-их година економска неједнакост више показивала као додатни, а не главни узрок унутрашњих некомпатибилности.

Уколико се посматра искључиво наведени период могло би се доћи до закључка да наша хипотеза о директној повезаности два феномена није у потпуности изведена. Међутим, извлачење ширих импликација о повезаности економских неједнакости и насилних сукоба искључиво на основу овог периода (од '50-их до '80-их) не може бити потпуно јер не узима у обзир драстичну промену модела организовања економског живота која је наступила од краја '70-их која је за последицу имала драматично, глобално, повећање неједнакости.

Кроз већи део прошлог века у већини држава света на снази су били економски системи који су подразумевали различите регулаторне, али и редистрибутивне механизме. Европски концепт државе благостања, модел индустријализације путем супституције увоза у Латинској Америци, командни систем земаља социјалистичког блока, развојни модел земаља Трећег света и

привреда САД заснована на кејнзијанским начелима улоге државе у економском животу су свака на свој начин, до средине друге половине 20. века, ограничавале снаге тржишта. Управо због тога, скокови неједнакости у краћим временским интервалима нису доводили до ширих друштвених турбуленција јер су државе имале начине да на њих утичу и ограниче их на друштвено прихватљиву меру. Створене на тај начин, рестрикције тржишних сила довеле су до тога да у овом раздобљу економска неједнакост не буде један од примарних узрока започињања насилних сукоба.

Опасност се појављује од краја '70-их година када горе споменути системи постепено бивају замењени другим, пре свега, неолибералним који услед промењених међународних околности, ширења нових технологија и све интензивнијег повезивања света задобија и предзнак глобални. У оквирима новог економског система редистрибутивни механизми губе значај који су имали пре тога, а долази и до промене начела на којима функционише сам систем. Неолиберализам афирмише превласт тржишта над друштвом које постаје његов саставни део. Упоредо са тим, долази до свеопште приватизације која је праћена снажном дерегулацијом и либерализацијом економског живота док се уместо принципа солидарности и јавног добра, ефикасност и индивидуалне слободе постављају као прерогативи од којих се не сме одступити. Стварањем окружења у коме не постоје тржишне баријере и строго регулисано тржиште радне снаге, као и где сигурносне социјалне мреже престају да буду основ социјалне политике, економска неједнакост добија на важности јер се ствара могућност да оне непрестано расту. Такође, долази до промене њене природе јер неједнакост више није преобладајућа последица присуства традиционалних фактора као што су неједнако власништво над земљом или ограничен приступ образовању, већ искључиво измењених економских политика (либерализација привреда или укидања трговинских и нетрговинских баријера).

Практичне импликације једне такве политике присутне су на унутар државном, али и глобалном плану. У последње три деценије унутрашња економска неједнакост повећана је у свим државама света које су прихватиле један овакав модел. Неједнакост је данас у просеку за 30% већа него што је то било крајем '70-их с тим што је у појединим случајевима, као што су земље

Источне Европе и бившег СССР неједнакост више него удвостручена. Најдрастичнији је пример НР Кине која је преласком на тржишни, неолиберални, модел средином '70-их, до данас доживела повећање неједнакости за три пута више у односу на 1980. Идентична ситуација је и на глобалном плану где је економска неједнакост достигла ниво од преко 70 Гини поена што је у односу на само 20 година раније раст од целих 10 поена. Оба облика неједнакости су данас на нивоу који у савременој историји није забележен. Упоредо са појачаном глобалном социјалном стратификацијом долази и до географске поларизације где разлике између Глобалног севера и Глобалног југа постају све израженије. Тиме се проблем економске неједнакости додатно усложњава добијајући истовремено политичка и историјска обележја.

Из наведеног произилази да је драстично повећање неједнакости последње три деценије првенствено последица деловања неолибералног економског система чија структура и начин функционисања су погодни за високе стопе неједнакости. У таквим условима, наша хипотеза (X2) која говори о негативном утицају неолибералног модела на економску једнакост бива у потпуности потврђена.

Драматичан пораст неједнакости поред економских има и друге последице, међу којима је и увећани конфликтни потенцијал друштава где се увећање одиграва. При томе, начин на који повећање неједнакости доводи до започињања насилног сукоба може бити тумачен различито. У самом раду указано је на три теоријска оквира која могу објаснити настанак једног таквог феномена. Сваки од њих заступа другачији став када су у питању фактори који утичу на успостављање везе неједнакост-сукоб. У случају релативне депривације се као главни чинилац истичу психолошке карактеристике појединца. Теорија релативне мобилизације томе придодаје неопходност постојања организације унутар незадовољних група као и важност спољашњег окружења док теорија хоризонталних неједнакости инсистира на групном идентитету маргинализованих појединаца.

У нашем случају определили смо се за теорију релативне депривације која нагласак ставља на раскорак између жељеног и постојећег стања. Избор је извршен у складу са ставом да је једно такво теоријско полазиште у потпуности примењиво на економске параметре, при чему, све већа немогућност појединаца

да постигну жељени ниво благостања ствара код њих снажан осећај ускраћености. То се такође подудара са начином функционисања неолибералног модела који својим деловањем код већине популације непрестано повећава дистанцу између та два стања (жељеног и постојећег). Додатни значај наведене теорије у разумевању везе која се истражује су и бројна квантитативна истраживања, попут оних о комплексним хуманитарним катастрофама, извршена управо на полазишним основама теорије релативне депривације.

Сједињавањем теоријских и квантитативних показатеља теорија РД у потпуности је обухватила проблем који се истражује при чему је јасно показала да драстично увећање економске неједнакости доводи до стварања незадовољства појединаца које, уколико је депривација довољно раширена, може довести до започињања насилног сукоба. Додатни разлог за одабир овог теоријског оквира као референтног је што он објашњава могуће насилне сукобе унутар, али и између држава што се поклапа са тенденцијом раста неједнакости на унутрашњем и глобалном нивоу. Имајући све то у виду сматрамо да је управо избором релативне депривације доказана наша друга посебна хипотеза (Х3) која наводи да економска неједнакост може бити један од узрока насилних сукоба.

Да наведено становиште није само теоријско већ и практично говоре и догађаји који су се дешавали током писања овог рада. Током последњих годину дана забележено је више догађаја који су показатељ да дубоке социјалне разлике могу имати шире друштвене консеквенце уколико се не делују у правцу њиховог санирања. Најдрастичнији је пример Туниса где је дошло до унутрашњег сукоба који је као своју последицу имао политички преображај земље. Међутим, и поред несумњивог значаја процеса демократизације, важнија је чињеница да су сукоби започели управо због великих економских неједнакости да би тек након тога добили и политичко обележје. Слично се односи и на друге северноафричке државе. Рекло би се да су у овим случајевима последице протеста и сукоба надвладале стварне разлоге негодовања становништва, а који су економске природе. И док су крајњи исходи веома важни како за регион тако и шире они неће бити трајни уколико се првобитни узроци, сада већ и занемарени, не санирају. У том смислу, драстичне политичке промене могу се показати као недовољне уколико се исто не спроведе и у економским областима живота.

Протести у Европи и Сједињеним Државама нису имали тако драстичне последице, али су показатељ да изражено повећање неједнакости у овим деловима света последњих деценија не може бити превладано у постојећем економском систему. Мобилизација је посебно видљива у САД (*Occupy Wall Street*), Уједињеном Краљевству (*Demo 2010*) и Шпанији (*Indignados*). И док је у Сједињеним Државама главни повод све већа разлика у примањима и тиме изазвана висока неједнакост у друга два случаја мобилизација је потпомогнута и незадовољством због стварања све видљивијег међугенерациског јаза. Млади у тренутном окружењу не виде могућности за напредак и остваривање економског статуса који је био омогућен њиховим родитељима. Незадовољство које произилази из једног таквог става се све више претвара у фрустрацију и усмерава ка институцијама државе која се показује као немоћна да озбиљније утиче на решавање свих ових проблема. Разлог за то је и већ споменуто превладавање неолибералног модела које је приморало државе да се одрекну своје традиционалне улоге у регулисању економског живота и редистрибутивне механизме препусте тржишту. Тиме је држава изгубила способност да делује превентивно када је питању акумулирање социјалних неједнакости.

Управо због конфликтног потенцијала који неолиберализам са собом носи јавља се потреба за стварањем нових модела, чија би примена умањила или уколико је то могуће зауставила овакве негативне показатеље. У складу са тим, ми смо на примеру нове латиноамеричке левице и политика, пре свега социјалних, које она спроводи покушали да укажемо на једну од могућих алтернатива (Х5). Аргумент више за истраживање левице у Латинској Америци нађен је у томе што државе овог континента ревитализују идеје за које се сматрало да су након Хладног рата трајно поражене, а оличене су у залагању за већом друштвеном једнакошћу и укидањем структура које подстичу неједнакости (Бобио 1996), У свету у коме су током протекле три деценије социјалне поларизације постале правило, а не изузетак, промена парадигме од суштинске је важности.

Истовремено, уочили смо да и поред заједничког општег циља, стварања праведнијих друштава, унутар латиноамеричке левице постоје различити ставови о оптималним начинима његовог остваривања. Због тога, истраживање је

усмерено ка примерима влада лево до центра Бразила и Венецуеле, као представницима две опције (умерене и радикалне) унутар нове левице у Латинској Америци. При томе, другачији ставови две струје о најбољем начину постизања промене су објашњени њиховим теоријским полазиштима (X6), при чему је наша анализа показала да у случају умерене левице доминира структуралистичка школа (теорије зависности), док је радикална левица прожета револуционарним, неомарксистичким, дискурсом.

Конкретни налази до којих се дошло истраживањем показали су да умерена опција сматра да је до одрживе алтернативе могуће доћи унутар капиталистичког (не и неолибералног) система путем ревитализације значаја улоге државе у економском животу и свеобухватне реформе социјалног сектора. Насупрот томе, радикална струја решење економских проблема, укључујући ту и неједнакости, види првенствено кроз укидање тржишних односа и стварање новог социјализма за 21. век. Када су у питању саме стратегије остваривања једне овакве промене, у случају Бразила предност имају представнички модели доношења одлука у садејству са обимним социјалним програмима, док у радикалном виђењу централно место заузимају партиципативни демократски модели заједно са програмима поновне прерасподеле власништва над земљом и другим облицима својине, као и њихова друштвена упосленост.

Истраживање је показало да се важност анализираних примера налази у чињеници да обе стратегије влада лево од центра остварују запажен успех када је у питању смањивање економских неједнакости, а ми би смо томе додали и могућности за избијање насилног сукоба (у Латинској Америци) који долази као његова последица (X4). Поред тога, начин рада и природа самих тела која су задужена за спровођење, пре свега, социјалних програма нове левице представља вредност саму по себи јер је њихово деловање, иако међусобно различито, битно одступање од праксе прихваћене у већини држава која је у складу са логиком тржишта и непрестаног увећања ефикасности. Међусобне разлике се, према томе, не могу узети као отежавајућа околност већ напротив, као потврда да алтернативе не морају бити једнозначне све док се заснивају на принципима друштвене правде и солидарности. Наш став да бразилско искуство у тренутним околностима има

више успеха не умањује достигнућа венецуеланског случаја, нити искључује могућност да се у будућности ситуација преокрене.

Латиноамерички примери су данас можда и једина алтернатива постојећем, неолибералном моделу. Међутим, то не значи да у другим деловима света нису могуће сличне промене у ближој будућности. Снага депривилеговане већине исказана у Латинској Америци показала је да и поред бројних неуспеха током 20. века хуманије виђење друштва може да превлада. Без обзира где и на који начин се следеће промене остваре важно је истаћи да оне морају ићи у правцу стварања система који задовољава потребе свих, а не само уског круга појединаца. Једино ће на тај начин већина, која је данас у потпуности маргинализована, бити у могућности да прихвати систем као праведан и одржив. Јер, као што Платон наводи, свет испуњен неједнакостима није један, већ два света међусобно супростављена.

Коначно, глобалним ширење латиноамеричког и других сличних примера смањује се конфликтни потенцијал који је производ акумулираних неједнакости. На тај начин се умањује и могућност остваривање наше полазне хипотезе о економским неједнакостима као доминантном узроку насилних сукоба у будућности (X1) која је потврдом посебних и појединачних хипотеза и сама доказана.

Литература

Књиге и зборници радова

- Alsop, R., Bertelsen, M.F and Hollan, J., 2006. *Empowerment in practice. From analysis to implementation*. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development.
- Amin, S., 1976. *Unequal development: an essay on the social formations of peripheral capitalism*. New York : Monthly Review Press.
- Amin, S., 1977. *Imperialism and unequal development*. Hassocks : Harvester Press.
- Auyero, J., 2000. *Poor people's politics: Peronist survival networks and the legacy of Evita*. Durham: Duke University Press Books.
- Azar, E., 1990. *The management of protracted social conflict: Theory and cases*. Boston: Dartmouth Pub Co.
- Baker, A., 2009. *The market and the masses in Latin America: Policy reform and consumption in liberalizing economies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bello, W., 2004. *Deglobalization - ideas for a new world economy*. London: Zed Books.
- Branford, S. and Kucinski, B., 2003. *Politics transformed: Lula and the Worker's party in Brazil*. London: Latin American Bureau.
- Branford, S. and Rocha, J., 2002. *Cutting the wire: The story of the landless movement in Brazil*. London: Latin American Bureau.
- Bruce, I., 2008. *The real Venezuela. Making socialism for twenty-first century*. London: Pluto Press.
- Bobbio, N., 1996. *Left and Right - The significance of a political distinction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Burton, J., 1990. *Conflict: Resolution and prevention*. New York: St. Martin's Press.
- Castañeda, J.G and Morales, M.A., eds. 2008. *Leftovers: Tales of the Latin American left*. Abingdon: Routledge.
- Cardoso, F.H. and Faletto, E., 1979. *Dependency and development in Latin America*. Berkeley: University of California Press.
- Chang, H.J., 2007. *Kicking away the ladder: Development strategy in historical perspective*. 5th ed. London: Anthem Press.
- Chalmers, D.A., Vilas, C.M., Hite, K., Martin, S.B., Piester, K. and Segarra, M., eds. 2004. *The new politics of inequality in Latin America: Rethinking participation and representation*. Oxford: Oxford University Press.
- Cockcroft, J.D, Frank, A.G., and Johnson, D.L., 1972. *Dependence and underdevelopment. Latin America's political economy*. New York: Anchor Books.
- Collier, P., 2007. *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*. Oxford: Oxford University Press.

- Collier, P. and Sambanis, N., eds. 2005. *Understanding civil war*. Washington DC: The World Bank.
- Cornia, G.A., ed. 2004. *Inequality growth and poverty in an era of liberalization and globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Crabtree, J., 2005. *Patterns of protest: Politics and social movements in Bolivia*. London: Latin American Bureau.
- Crabtree, J. and Whitehead, L., eds. 2008. *Unresolved tensions: Bolivia past and present*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- D'Elia, Y., cor. 2006. *Las Misiones Sociales en Venezuela: una aproximación a su comprensión y análisis*. Caracas: Instituto Latinoamericano de Investigaciones Sociales-ILDIS.
- Dieterich, H., 2007. *Hugo Chávez y el socialismo del siglo XXI*. Barquisimeto: Horizonte.
- Dosman, E.J., 2008. *The life and times of Raul Prebisch*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Ellner, S. and Hellinger, D., eds. 2003. *Venezuelan politics in the Chavez era: Class, polarization, and conflict*. Boulder: Lynne Rienner.
- Ellner, S., 2008. *Rethinking Venezuelan politics: Class, conflict, and the Chavez phenomenon*. London: Lynne Rienner.
- Frank, G. A., 1967. *Capitalism and underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, G. A., 1969. *Latin America: Underdevelopment or revolution*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, G. A., 1971. *Sociology of development and underdevelopment of sociology*. London: Pluto Press.
- Frank, G. A., 1972. *Lumpenbourgeoisie: Lumpenddevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, G. A., 1975. *Capitalist underdevelopment*. Bombay: Oxford University Press.
- Frank, G. A., 1978. *Dependent accumulation and underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Frank, G. A., Amin, S., Arrighi, G. and Wallerstein I., 1982. *Dynamics of global crisis*. London: Macmillan Press.
- Furtado, C., 1964. *Development and underdevelopment*. Los Angeles: University of California Press.
- Furtado, C., 1970a. *Obstacles to development in Latin America*. New York: Anchor Books-Doubleday.
- Furtado, C., 1970b. *Economic development of Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galeano, E., 1998. *Open veins of Latin America: Five centuries of the pillage of a continent*. New York: Monthly Review Press.
- Galtung, J., 2004. *Transcend and transform: An introduction to conflict work*. Boulder: Paradigm Publishers.

- Галтунг, Ј., 2009. *Мирним средствима до мира-Мир и сикоб, развој и цивилизација*. Београд: Југоисток XXI-Центар за Евро-балканску сарадњу и Службени гласник.
- Geller, D.S and Singer, J.D. 1998. *Nations at war. A scientific study of international conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guevara, E., 2005. *Che Guevara reader: Writing on politics and revolution*. Melbourne: Ocean Press
- Gurr, T., 1970. *Why men rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gurr, T., 1993. *Minorities at risk: a global view of ethno-political conflict*. Washington, DC: US Institute of Peace Press.
- Gurr, T. and Harff, B., 1994. *Ethnic conflict in world politics*. Boulder: Westview Press.
- Hampshire, S., 2000. *Justice is conflict*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Haughton, J. and Khandker, S.R., 2009. *Handbook on poverty and inequality*. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank.
- Hewitt, J.J., Wilkenfeld, J. and Gurr, T., eds. 2010. *Peace and conflict 2010*. Boulder: Paradigm.
- Hylton, F. and Thomson, S., 2007. *Revolutionary horizons: Past and present in Bolivian politics*. London: Verso.
- Horowitz, D.L., 1985. *Ethnic groups in conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Kaldor, M. and Vashee, B., eds., 1997. *New wars: organized violence in a global era*. 2nd edn. Cambridge: Polity.
- Клајн, Н., 2009. *Доктрина шока-Процват капитализма катастрофе*. Београд: Самиздат Б92.
- Kozloff, N., 2008. *Revolution! South America and the rise of the New Left*. New York: Palgrave Macmillan.
- Levitsky, S. and Murillo, M.V., eds., 2005. *Argentine democracy: The politics of institutional weakness*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Lucero, J.A., 2008. *Struggles of voice: The politics of indigenous representation in the Andes*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Mancur, O., 1965. *The logic of collective action: public goods and the theory of groups*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- McEwan, C., 2009. *Postcolonialism and development*. Abingdon: Routledge.
- Meier, G.M. and Seers, D., eds. 1984. *Pioneers of Development*. New York: Published for the World Bank by Oxford University Press.
- Meier, G.M., ed. 1987. *Pioneers of Development-Second series*. New York: Published for the World Bank by Oxford University Press.
- Milanovic, B., 1998. *Income, inequality, and poverty during the transition from planned to market economy*. Washington, DC: The World Bank.
- Milanovic, B., 2007. *World apart: Measuring international and global inequality*. New Jersey: Princeton University Press.

- Milanovic, B., 2010. *The have and the have-nots: a short and idiosyncratic history of global inequality*. Philadelphia: Basic Books.
- Muñoz, H., ed. 1981. *From dependency to development: Strategies to overcome underdevelopment and inequality*. Colorado: Westview Press.
- Murshed, S.M., 2010. *Explaining civil war. A rational choice approach*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Moyo, S. and Yeros, P., eds. 2005. *Reclaiming the land: The resurgence of rural movements in Africa, Asia and Latin America*. London: Palgrave Macmillan.
- Morana, M., Dussel, E. and Jauregui, C.A., eds. 2008. *Coloniality at large: Latin America and the postcolonial debate*. Durham: Duke University Press.
- Panizza, F., 2009. *Contemporary Latin America: Development and democracy beyond the Washington Consensus*. London: Zedbooks.
- Печујлић, М., 2002. *Глобализација - два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Пешић, М., 1999. *Социологија I: Предмет, метод и теорије*, Београд: Институт за политичке студије.
- Prebisch, R., 1950. *The economic development of Latin America and its principal problems*. New York: United Nations.
- Prebisch, R., 1963. *Towards a dynamic development policy for Latin America*. New York: United Nations.
- Полањи, К., 2003. *Велика трансформација*. Београд: Филип Вишњић.
- Popescu, O., 1997. *Studies in the history of Latin American economic thought*. London: Routledge.
- Рамоне, И., 1998. *Геополитика хаоса*. Београд: Институт за геополитичке студије.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T. and Miall, H., 2011. *Contemporary Conflict Resolution, 3rd ed.*, Cambridge: Polity Press.
- Rivero, O., 2010. *The myth of development: Non-viable economies and the crisis of civilization*. London: Zed Books.
- Robinson, W. I., 1996. *Promoting polyarchy: Globalization, US intervention and hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press
- Robinson, W. I., 2004. *A theory of global capitalism: Transnational production, Transnational capitalists, and the transnational state*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Robinson, W. I., 2008. *Latin America and global capitalism: A critical globalization perspective*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Runciman, W.G., 1972. *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth century England*. London: Penguin Books.
- Sen, A. and Foster, J., 1997. *On economic inequality after a quarter century*. Oxford: Clarendon Press.
- Singer, J.D., and Small, M. 1972. *The wages of war 1816-1965: A statistical handbook*. New York: Wiley.

- Small, M. and Singer, J.D., 1982. *Resort to arms: International and civil wars, 1816-1980*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Silva, E., 2009. *Challenging neoliberalism in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stewart, F., Fitzgerald, V. and associates, 2001. *War and underdevelopment*. Oxford : Oxford University Press.
- Santos, B.S., 2006. *The rise of the global left. The World Social Forum and beyond*. London: Zed Books.
- Santos, B.S., ed. 2005. *Democratizing democracy. Beyond the liberal democratic canon*. London: Verso.
- Santos, B.S., ed. 2006. *Another production is possible. Beyond the capitalist canon*. London: Verso.
- Stahler-Sholk, R., Vanden, H.E. and Kuecker, G.D. 2008. *Latin American social movements in the twenty-first century: Resistance, power, and democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Stallings, B. and Kaufman, R., eds. 1989. *Debt and democracy in Latin America*. London: Westview.
- Suganami, H., 1996. *On the causes of war*. Oxford: Clarendon Press
- Svampa, M. and Pereyra, S., 2003. *Entre la ruta y el barrio. La experiencia de las organizaciones piqueteras*. Buenos Aires: Biblos.
- Tammen, R., 2000. *Power transitions: Strategies for the 21st century*. New York: Chatham House.
- Tilly, C., 1978. *From mobilization to revolution*. London: Addison-Wesley.
- Organski, A. F. K. and Jacek K., 1980. *The war ledger*. Chicago: University of Chicago Press.
- Васовић, М., 2007. *У предворју политике (политичка социјализација у детињству и раној адолесценцији)*. Београд: Службени гласник.
- Wallensteen, P., 2002. *Understanding conflict resolution. War, peace and the global system*. London: Sage Publications.
- Wilpert, G., 2007. *Changing Venezuela by taking power: The history and policies of the Chavez government*. London: Verso.
- Whitehead, L., 2006. *Latin America: A new interpretation*. London: Palgrave.

Радови у зборницима

- Amin, S., 1996. On development: For Gunder Frank. *In: C.G. Chew and R.A. Denmark, eds. The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank*. London: Sage Publications, 57-87.
- Baiocchi, G., 2004. Porto Alegre: The dynamism of the unorganised. *In: D.Chavez and B. Goldfrank, eds. The Left in the City: Participatory local governments in Latin America*. Latin American Bureau.

- Rodriguez-Garavito, C., Barrett, P. and Chavez, D., 2008. Utopia reborn: Introduction the study of the new Latin American left. *In* P. Barrett, D. Chavez and C. Rodriguez-Garavito, eds. *The new Latin American left: Utopia reborn*. London: Pluto Press, 1-42.
- Branford, S., 2009. Has the dream ended. *In*: Lievesley, G. and S. Ludlam, S., eds. *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*. London: Zed Books, 153-170.
- Burton, G., 2009. Third ways to Third World. *In*: Lievesley, G. and S. Ludlam, S., eds. *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*. London: Zed Books, 170-183.
- Buxton, J. G., 2009. Venezuela: The political evolution of Bolivarianism. *In*: Lievesley, G. and S. Ludlam, S., eds. *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*. London: Zed Books, 57-75.
- Caumartin, C., Molina, G.G. and Thorp, R., 2008. Inequality, ethnicity and political violence in Latin America: The Cases of Bolivia, Guatemala and Peru. *In* F. Stewart, ed., *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*. London: Palgrave Macmillan, 227-252.
- Chase-Dunn, C., 1996. World Systems: Similarities and differences. *In*: C.G. Chew and R.A. Denemark, eds. *The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank*. London: Sage Publications, 237-247.
- Cockroft, J.D., 2007. Imperialism, state and social movements in Latin America. *In* R.A. Dello Buono and J.B. Lara, eds, *Imperialism, neoliberalism and social struggles in Latin America*. Leiden: Brill, 261-277.
- Corrales, J., 2010. The repeating revolution: Chavez new politics and old economics. *In* K. Weyland, L.R. Madrid and W. Hunter, eds., 2010. *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*. Cambridge: Cambridge University Press, 28-57.
- Dierckxsens, W., 2007. Social movements and capitalist crisis: Toward a Latin American alternative. *In* R.A. Dello Buono and J.B. Lara, eds, *Imperialism, neoliberalism and social struggles in Latin America*. Leiden: Brill, 301-327.
- Dollar, D., 2007. Globalization, poverty and inequality since 1980. *In* D. Held and A. Kaya, eds. *Global inequality. Patterns and explanations*. Cambridge: Polity Press, 73-104.
- Dos Santos, T., 1996. Latin American underdevelopment: Past, present and future. A homage to Andre Gunder Frank. *In*: C.G. Chew and R.A. Denemark, eds. *The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank*. London: Sage Publications, 149-171.
- Eckstein, H., 1970. On the causes of internal war, *In*. E. Nordlinger, ed. *Politics and society*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Figueroa, V., 2007. Venezuela's Chávez: An alternative for democracy in Latin America? *In* R.A. Dello Buono and J.B. Lara, eds. *Imperialism, neoliberalism and social struggles in Latin America*. Leiden: Brill, 195-221.

- Gills, B.K. 1996. The continuity thesis in World Development. *In*: C.G. Chew and R.A. Denmark, eds. *The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank*. London: Sage Publications, 226-246.
- Гречић, В., 1999. Економски развој Латинске Америке: Проблеми и изазови. У *Латинска Америка у двадесетом веку*. Београд: Југословенско удружење латиноамериканиста.
- Goldfrank, B., 2003. Making participation work in Porto Alegre. *In*: G. Baiocchi, ed. *Radicals in power: The Worker's Party and experiments in urban democracy in Brazil*. London: Zed Books, 27-53.
- Houtzager, P.P., 2005. The Movement of the Landless (MST), juridical field, and legal change in Brazil. *In* B. S. Santos and C.A. Rodriguez-Garavito, eds. *Law and globalization from bellow. Towards a cosmopolitan legality*. Cambridge University Press, 218-241.
- Huizer, G., 1996. Social movements in the underdevelopment of development dialectic: A view from below. *In*: C.G. Chew and R.A. Denmark, eds. *The underdevelopment of development: Essays in honor of Andre Gunder Frank*. London: Sage Publications, 281-314.
- Johannsen, J., Tejerina, L. and Glassman, A., 2010. Conditional Cash Transfers in Latin America: Problems and opportunities. *In* S.W. Handayani and C. Burkley, eds. *Social assistance and Conditional Cash Transfers: Proceedings of the regional workshop*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 139-178.
- Lander, E., 2008. Venezuela. Populism and the Left: Alternatives to neo-liberalism. *In* P. Barrett, D. Chavez and C. Rodriguez-Garavito, eds. *The new Latin American left: Utopia reborn*. London: Pluto Press, 69-99.
- Kingstone, P.R. and Ponce, A.F., 2010. From Cardoso to Lula: The triumph of pragmatism in Brazil. *In* K. Weyland, L.R. Madrid and W. Hunter, eds. 2010. *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*. Cambridge: Cambridge University Press, 98-124.
- Molina, G.G., 2010. The challenge of progressive change under Evo Morales. *In* K. Weyland, L.R. Madrid and W. Hunter, eds. 2010. *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*. Cambridge: Cambridge University Press, 57-77.
- Motta, C.S., 2009. Venezuela: Reinventing social-democracy from bellow. *In*: Lievesley, G. and S. Ludlam, S., eds. *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*. London: Zed Books, 75-91.
- Østby, G., 2008. Inequalities, the political environment and civil conflict: Evidence from 55 developing countries. *In* F. Stewart, ed., *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*. London: Palgrave Macmillan, 136-163.
- Petras, J. and Veltmeyer, H., 2007. Social movements and state. Political power dynamics in Latin America *In* R.A. Dello Buono and J.B Lara, eds, *Imperialism, neoliberalism and social struggles in Latin America*. Leiden: Brill, 239-261.

- Prebisch, R., 1981. Five stages in my thinking on development. In H. Muñoz, ed. *From dependency to development: Strategies to overcome underdevelopment and inequality*. Colorado: Westview Press, 175-205.
- Pogge, T.W., 2007. Why inequality matters. In D. Held and A. Kaya, eds. *Global inequality. Patterns and explanations*. Cambridge: Polity Press, 132-148.
- Raczynski, D., 1998. The crisis of old models of social protection in Latin America: New alternatives for dealing with poverty. In: V.E, Tokman and G. O'Donnell, eds. *Poverty and inequality in Latin America: Issues and new challenges*. Indiana: University of Notre Dame, 1998, pp. 140-168.
- Sachez, F., Neto, J.M.B and Marques, R.A., 2008. Brazil. Lula's government: A critical appraisal. In P. Barrett, D. Chavez and C. Rodriguez-Garavito, eds. *The new Latin American left: Utopia reborn*. London: Pluto Press, 42-69.
- Sandole, J. D., 1993. Paradigm, theories and metaphors in conflict and conflict resolution. Coherence or confusion. In Sandole, J. D. and der Merwe, V.H, eds. *Conflict resolution theory and practice: Integration and application*, Manchester: Manchester University Press.
- Schuster, F.L., 2008. Argentina. The left, parties and movements: Strategies and prospects. In P. Barrett, D. Chavez and C. Rodriguez-Garavito, eds. *The new Latin American left: Utopia reborn*. London: Pluto Press, 158-186.
- Silva, M.K., 2006. Participation by design? The Workers' Party in the Metropolitan region of Porto Alegre. In G. Baiocchi, ed. *Radicals in power: The Worker's Party (PT) and Experiments in Urban Democracy in Brazil*. New York: Zed Books.
- Silva, M.K., Baiocchi, G., Heller, P. and Chaudhuri, S., 2006. Evaluating empowerment: Participatory budgeting in Brazilian municipalities. In R. Alsop, M. Bertelsen and J. Holland, eds. *Empowerment in practice: From analysis to implementation*. Washington: The World Bank, 95-124.
- Silva, P.L.B., Sousa Braga, J.C. and Costa, V.L.C., 2010. Lula's administration at crossroads: The difficult combination of stability and development in Brazil. In K. Weyland, L.R. Madrid and W. Hunter, eds., 2010. *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*. Cambridge: Cambridge University Press, 124-140.
- Santos, B.S., 2005. Two democracies, two legalities: Participatory budgeting in Porto Alegre, Brazil. In B. Sousa Santos and C.A. Rodriguez-Garavito, eds. *Law and globalization from below. Towards a cosmopolitan legality*. Cambridge University Press, 310-339.
- Stewart, F., 2008 Horizontal inequalities and conflict: An introduction and some hypotheses. In F. Stewart, ed., *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*. London: Palgrave Macmillan, 3-25.

- Stewart, F. and Langer A., 2008. Horizontal inequalities: Explaining persistence and change. In F. Stewart, ed., *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*. London: Palgrave Macmillan, 54-85.
- Stewart, F., Brown, G.K. and Langer, A., 2008. Policies towards horizontal inequalities. In F. Stewart, ed., *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*. London: Palgrave Macmillan, 301-326.
- Sutcliffe, B. 2007. The unequalled and unequal twentieth century. In D. Held and A. Kaya, eds. *Global inequality. Patterns and explanations*. Cambridge: Polity Press, 50-73.
- Tapia, L., 2008. Bolivia. The left and the social movements. In P. Barrett, D. Chavez and C. Rodriguez-Garavito, eds. *The new Latin American left: Utopia reborn*. London: Pluto Press, 215-232.
- Васовић, М. 1995. Социјалнопсихолошки аспекти међугрупних односа, у З. Голубовић, Б. Кузмановић и М. Васовић, ур. *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*. Београд: Филип Вишњић, ИФДТ, 39-57.
- Vilas, C.M., 2007. Neoliberal meltdown and social protest: Argentina 2001-2002. In R.A. Dello Buono and J.B. Lara, eds, *Imperialism, neoliberalism and social struggles in Latin America*. Leiden: Brill, 119-145.
- Vivares, E., Echenigue, L.D. and Ozorio, J., 2009. Argentina: Reforming neoliberal capitalism. In: Lievesley, G. and S. Ludlam, S., eds. *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*. London: Zed Books, 199-217.
- Weyland, K., 2010. The performance of leftist governments in Latin America: Conceptual and theoretical issues. In K. Weyland, L.R. Madrid and W. Hunter, eds., 2010. *Leftist governments in Latin America: Successes and shortcomings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-28.

Радови у часописима

- Alesina, A. and Perotti, R., 1996. Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40, 1203-1228.
- Almeida, L.F, Sanchez, F.R. and Hallewell, L., 2000. The Landless Workers' Movement and social struggles against neoliberalism. *Latin American Perspectives*, 27 (5), 11-32.
- Assies, W., 2004. Bolivia: A gasified democracy. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 76, 25-43.
- Auvinen, J. and Nafziger, E.W., 1999. The sources of humanitarian emergencies. *Journal of Conflict Resolution* 1999 (43), 267-290.
- Azzellini, D., 2010. Constituent power in motion: Ten years of transformation in Venezuela. *Socialism and Democracy*, 24 (2), Доступно преко SSRN: <http://sdonline.org/53/constituent-power-in-motion-ten-years-of-transformation-in-venezuela/> [Приступљено 10. фебруара 2012]

- Baierle, S., 2003. The Porto Alegre Thermidor? Brazil 'Participatory budget' at crossroads. *Socialist Register*, 39, 306-328.
- Besançon, M.L., 2005. Relative resources: Inequality in ethnic wars, revolutions, and genocides. *Journal of Peace Research*, 42 (4), 393-415.
- Biekart, K., 2005. Seven theses on Latin American social movements and political change: A tribute to André Gunder Frank (1929-2005). *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 79, 85-94.
- Burbach, R and Piñeiro, C., 2007. Venezuela's participatory socialism. *Socialism and Democracy*, 21 (3) Доступно преко SSRN: <http://sdonline.org/45/venezuela%E2%80%99s-participatory-socialism/> [Приступљено 6. фебруара 2012]
- Cameron, C.A., 2009. Latin America's left turns: Beyond good and bad. *Third World Quarterly*, 30 (2), 331-348.
- Cardoso, F.H., 1977. The Consumption of dependency theory in the United States. *Latin American Research Review*, 12 (3), 7-24.
- Ceceña, A.E., 2008. On the forms of the resistance in the Latin America: Its 'native' moment. *Socialist Register*, 44, 237-247.
- Cleary, M.R., 2006. Explaining the Left's resurgence. *Journal of Democracy*, 17 (4), 35-49.
- Collins, S.D., 2005. Breaking the mold? Venezuela's defiance of the neoliberal agenda. *New Political Science*, 27 (3), 367-395.
- Cornia, G.A., 2003. The Impact of liberalisation and globalisation on within-country income inequality. *CESifo Economic Studies*, 49 (4), 581-616.
- Cornia, G.A., 2004. Changes in the distribution of income over the last two decades: extent, sources and possible causes. *Rivista italiana degli economisti*, 3, 349-388.
- Cornia, G.A., 2010a. Income distribution in Latin America's under New Left regimes. *Journal of Human Development and Capabilities*, 11 (1), 85-114.
- Cramer, C. 2003. Does inequality cause conflicts? *Journal of International Development*, 15, 397-412.
- Dinerstein, A.C., 2010. Autonomy in Latin America: between resistance and integration. Echoes from the Piqueteros experience. *Community Development Journal*, 45 (3), 356-366.
- Џуверовић, Н. 2009. Улога САД у друштвеним и политичким процесима у Латинској Америци током XX века. *Годишњак ФПН 2009*, 3 (3), 479-497.
- Џуверовић, Н. 2011. Алтернативна глобализација. *Годишњак ФПН 2011*, 5 (5), 401-413.
- Earle, D. and Simonelli, J., 2004. The Zapatistas and global civil society: Renegotiating the relationship, *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 76, 119-126.
- Ellner, S., 2010a. The perennial debate over socialist goals played out in Venezuela. *Science & Society*, 74 (1), 63-84.

- Ellner, S., 2010b. Hugo Chávez's first decade in office: Breakthroughs and shortcomings. *Latin American Perspectives*, 37, 77-96.
- Epstein, E.C., 2009. Perpetuating social movements amid declining opportunity: The survival strategies of two Argentine Piquetero groups. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 86, 3-19.
- Fajnzylber, P., Lederman, D. and Loayza, N. 2002. Inequality and violent crime. *The Journal of Law and Economics*. 45(1), 1-40.
- Ferrer, A., 2010. Raul Prebisch and dilemma of development. *Cepal Review* 101, 7-15.
- Fuentes, M. and Frank, A.G., 1989. Ten thesis on social movements. *The World Development*, 17 (2), 179-191.
- Foster-Carter, A., 1976. From Rostow to Gunder Frank: Conflicting paradigms in the analysis of underdevelopment. *World Development*, 4 (3), 167-180.
- Foweraker, J., 2001. Grassroots movements and political activism in Latin America: A critical comparison of Chile and Brazil. *Journal of Latin American Studies*, 33, 839-865.
- Furtado, C. 1963. Brazil: What kind of revolution. *Foreign Affairs*, 41 (3), 526-535.
- Galtung, J., 1971. A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, 13 (2), 81-94.
- Garrett, G. and Lange, P., 1991. Political responses to interdependence: What's "left" for the left? *International Organization*, 45, 539-564.
- Gleditsch, N.P., Wallensteen, P., Eriksson, M., Sollenberg, M. and Strand, H., 2002. Armed conflict 1946-2001: A new dataset. *Journal of Peace Research*, 39 (5), 615-637.
- Gurr, T., 1968a. A Causal model of civil strife: A comparative analysis using new indices. *The American Political Science Review*, 62 (4), 1104-1124.
- Gurr, T., 1968b. Psychological factors in civil violence. *World Politics*, 20 (2), 245-278.
- Hall, A., 2006. From Fome Zero to Bolsa Familia: Social policies and poverty alleviation under Lula. *Journal of Latin American Studies*, 38, 689–709.
- Handa, S. and Davis, B., 2006. The experience of Conditional Cash Transfers in Latin America and the Caribbean. *Development Policy Review*, 24 (5), 513-536.
- Harbom, L. and Wallensteen, P., 2010. Armed conflict, 1946-2009. *Journal of Peace Research*, 47 (4), 501-509.
- Hirschman, A.O., 1994. Social conflict as pillars of democratic market society. *Political Theory*, 22 (2), 203-218.
- Hunter, W. and Power, T.J., 2006. Rewarding Lula: Executive power, social policy, and the Brazilian Elections of 2006. *Latin American Politics And Society*, 49 (1), 1-30.
- Jenkins, J.C., 1983. Mobilization theory and the study of social movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 572-553.
- Laclau, E., 1971. Feudalism and capitalism in Latin America. *The New Left Review*, I (67), 19-38.
- Lander, E., 2005. Venezuelan social conflict in a global context. *Latin American Perspectives*, 32 (2), 20–38.

- Lichbach, M.I., 1989. An evaluation of "Does economic inequality breed political conflict?" *Studies. World Politics*, 41, (4), 431-470.
- Lomeli, E.V., 2008. Conditional Cash Transfers as social policy in Latin America: An assessment of their contributions and limitations. *The Annual Review of Sociology*, 34, 475–99.
- Londoño, J.L and Székely, M., 2000. Persistent poverty and excess inequality: Latin America, 1970-1995. *Journal of Applied Economics*, 3 (1), 93-134.
- Love, J.L., 1989. Modeling internal colonialism: History and prospect. *World Development*, 17 (6), 905-922.
- Love, J.L., 1990. The origins of dependency analysis. *Journal of Latin American Studies*, 22, 143-168.
- MacCulloch, R., 2005. Income inequality and the taste for revolution. *Journal of Law and Economics*, 48 (1), 93-123.
- Maya, M.L., 2008. Venezuela today: A 'participative and protagonistic' democracy? *Socialist Register*, 44, 160-180.
- Merton, R., 1938. Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, 672-682.
- Meszaros, G., 2000. Taking the land into their hands: The Landless Workers' Movement and the Brazilian state. *Journal of Law and Society*, 27 (4), 517-541.
- Midlarsky, M.I., 1988. Rulers and the ruled: Patterned inequality and the onset of mass political violence. *The American Political Science Review*, 82 (2), 491-509.
- Milanovic, B., 2006. Global income inequality. *World Economist*, 7 (1), 131-157.
- Muller, E.N., 1985. Income inequality, regime repressiveness, and political violence. *American Sociological Review*, 50 (1), 47-61.
- Muller, E.N and Seligson, M.A., 1987. Inequality and insurgency. *The American Political Science Review*, 81 (2), 425-452.
- Muller, E.N., 1988. Democracy, economic development, and income inequality. *The American Sociological Review*, 53 (1), 50-68.
- Muller, E.N., 1995. Economic determinants of democracy. *American Sociological Review*, 60 (6), 966-982.
- Nafziger, E.W. and Auvinen, J., 2002. Economic development, inequality, war, and state violence. *World Development*, 30 (2), 153-163.
- Palma, G., 1978. Dependency: A Formal theory of underdevelopment or a methodology for the analysis of concrete situations of underdevelopment. *World Development*, 6 (7-8), 881-924.
- Panizza, F. E., 2000. Beyond 'delegative democracy': 'Old politics' and 'new economics' in Latin America. *Journal of Latin American Studies*, 32, 737-763.
- Panizza, F. E., 2005a. Unarmed utopia revisited: The resurgence of left-of-centre politics in Latin America, *Political studies*, 53 (4), 716–734.
- Panizza, F. E., 2005b. The social democratisation of the Latin American left. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 79, 95-103.

- Prebisch, R., 1959. Commercial policy in the underdeveloped countries. *The American Economic Review*, 49 (2), 251-273.
- Prebisch, R., 1976. A critique of peripheral capitalism. *Cepal Review*, 1, 9-77.
- Prebisch, R., 1978. Socio-economic structure and crisis of peripheral capitalism. *Cepal Review*, 6, 159-253.
- Prebisch, R., 1981a. The Latin American periphery in the global system of capitalism. *Cepal Review*, 13, 143-151.
- Prebisch, R., 1981b. Dialogue on Friedman and Hayek. From the standpoint of the periphery *Cepal Review*, 15, 153-175.
- Petras, J., 1997. Latin America: The resurgence of the left. *The New Left Review*, I (223), 17-47.
- Rupesinghe, K., 1987. Theories of conflict resolution and their applicability to protracted ethnic conflicts. *Bulletin of Peace Proposals*, 4 (18), 527-539.
- Robinson, I.W., 2007. Transformative Possibilities in Latin America. *Socialist Register*, 44, 141-159.
- Roberts, K.M., 1997. Beyond romanticism: Social movements and the study of political change in Latin America. *Latin American Research Review*, 32 (2), 137-151.
- Sader, E., 2008. Neoliberalism in Latin America. *New Left Review*, 53, 5-21.
- Saad-Filho, A., 2007. Life beyond the Washington Consensus: An introduction to Pro-poor macroeconomic policies. *Review of Political Economy*, 19 (4), 513-537.
- Sarkees, M. R., 2000. The Correlates of War data on war: An update to 1997, *Conflict Management and Peace Science*, 18 (1), 123-144.
- Schamis, H.E., 2006. Populism, socialism, and democratic institutions. *Journal of Democracy*, 17 (4), 20-34.
- Seligson, M.A and Booth, J.A., 1976. Political participation in Latin America: An agenda for research. *Latin American Research Review*, 11 (3), 95-119.
- Seligson, M.A., 2007. The rise of populism and the Left in Latin America. *Journal of Democracy*, 18 (3), 81-95.
- Stewart, F., 2000. Crisis prevention: Tackling horizontal inequalities. *Oxford Development Studies*, 28 (3), 245-262.
- Soares, F.V., Ribas, R.P. and Osorio, R.G., 2010. Evaluating the impact of Brazil's Bolsa Familia. Cash transfer programs in comparative perspective. *Latin American Research Review*, 45 (2), 173-190.
- Sugget, J., 2010. Venezuelan government launches "New Offensive" in land Reform and food production (online). Доступно преко SSRN: <http://venezuelanalysis.com/news/5690> [Приступљено 1.фебруара 2012]
- Szekely, M. and Hilgert, M., 2007. What's behind the inequality we measure? An investigation using Latin American data. *Oxford Development Studies*, 35 (2), 197-217.
- Szmrecsanyi, T., 2005. The contributions of Celso Furtado (1920-2004) to development economics, *European Journal History of Economic Thought*, 12 (4), 689-700.

- Tavares, M.C., 1964. The growth and decline of Import Substitution in Brazil, *Economic Bulletin for Latin America*, 9, 1-59.
- Thorbecke E. and Charumilind, C. 2002. Economic inequality and its socioeconomic impact. *World Development*, 30 (9), 1477-1495.
- Veltmeyer, H. and Petras, J., 2007. Bolivia and the political dynamics of change. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 83, 105-119.
- Wallensteen, P. and Axell, K., 1997. Armed conflicts at the end of the Cold War 1989-1993. *Journal of Peace Research*, 30 (3), 331-346
- Wang, T.Y., Dixon, W.J., Muller, E.N and Seligson, M.A., 1993. Inequality and political violence revisited. *The American Political Science Review*, 87 (4), 977-994.
- Weyland, K., 2009. Institutional change in Latin America: External models and their unintended consequences. *Journal of Politics in Latin America*, 1 (1), 37-66.
- Webber, J.R., 2010. Venezuela under Chávez. The prospects and limitations of twenty-first century socialism, 1999-2009. *Socialist Studies: the Journal of the Society for Socialist Studies*, 6 (1), 11-44.
- Weede, E., 1987. Some new evidence on correlates of political violence: Income inequality, regime repressiveness, and economic development. *European Sociological Review*, 3 (2), 97-108.
- Wilpert, G., 2011. An assessment of Venezuela's Bolivarian Revolution at twelve years (online). Доступно преко SSRN: <http://venezuelanalysis.com/analysis/5971>. [Приступљено 5. фебруара 2012]
- Welch, C., 2006. Movement Histories: A Preliminary Historiography of the Brazil's Landless Laborers' Movement (MST). *Latin American Research Review*, 41 (1), 198-210.
- Wood, T. and Murray, W.E., 2007. Participatory democracy in Brazil and local geographies: Porto Alegre and Belo Horizonte compared. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 83, 19-41.
- Wolff, J., 2007. (De-)Mobilising the marginalised: A comparison of the Argentine Piqueteros and Ecuador's indigenous movement. *Journal of Latin American Studies*, 39, 1-29.

Радни папири

- Arroyo Abad, A.L and Santos-Paulino, A.U., 2009. Trading inequality? Insights from the two globalizations in Latin America. *UNU-WIDER Research Paper No. 2009/44*.
- Chotikapanich, D., Prasada Rao, D.S., Griffiths, W.E. and Valencia, V., 2007. Global inequality. Recent evidence and trends. *UNU-WIDER Research Paper No. 2007/01*.

- Collier, P. and Hoeffler, A., 2000. Greed and grievance in civil war. *World bank policy research working paper*, 2355, Доступно преко SSRN: <http://ssrn.com/abstract=630727> [Приступљено 7. августа 2010]
- Cornia, G.A., 2010b. Economic integration, inequality and growth: Latin America vs. the European economies in transition. *DESA Working Paper*, 1-41.
- Dutta, I. and Mishra, A., 2005. Does Inequality lead to Conflict? *UNU-WIDER Research Paper No. 2005/34*.
- Kakwani, N., Neri, M. and Son, H.H., 2009. Linkages between Pro-Poor growth, social programmes and labour market: The recent Brazilian experience. *UNU-WIDER Research Paper No. 2009/26*.
- Lindert, K., Linder, A., Hobbs, J. and de la Brière, B., 2007. The nuts and bolts of Brazil's Bolsa Família program: Implementing conditional cash transfers in a decentralized context. *SP Discussion Paper No. 0709*.
- Nafziger, E.W. and Auvinen, J., 1997. War, hunger and displacement: An econometric investigation into the sources of humanitarian emergencies. *UNU-WIDER Working Paper No.142*.
- O'Donnell, G., 1993. On the State, democratization, and some conceptual problems (A Latin American view with glances at some post-communist countries), *Kellogg Institute Working Paper No. 193*.
- Østby, G., 2004. Do horizontal inequalities matter for civil conflict? Oslo: *Centre for the Study of Civil War (CSCW) International Peace Research Institute*. Доступно преко SSRN: http://www.polarizationandconflict.org/bcn04/7Østby_Horiz.pdf [Приступљено 26.октобра 2011]
- Penfold-Becerra, M., 2005. Social funds, clientelism and redistribution: Chávez's 'Misiones' programs in comparative perspective. *Working Paper, IESA*.
- Ponce, A.F., 2006. Unemployment and clientelism: The Piqueteros of Argentina. *MPRA Paper No. 4475*, Доступно преко SSRN: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/4475/> [Приступљено 21. марта 2011]
- Rawlings, L.B., 2004. A new approach to social assistance: Latin America's experience with Conditional Cash Transfer Programs. *Social Protection Discussion Paper Series No. 0416*.
- Rawlings, L.B and Rubio, G.M, 2003. Evaluating the impact of conditional cash transfer programs: Lessons from Latin America. *World Bank Policy Research Working Paper 3119*.
- Salazar, J.C., 2008. Transformative participation in Venezuela: Communal Councils and the construction of a New Society? The Hague: Institute of Social Studies.
- Stewart, F., 2002. Horizontal inequalities: A neglected dimension of development. *QEH Working Paper Series No. 81*.
- Soares, F.V, Soares, S., Medeiros, M. and Osorio, R.G., 2006. Cash transfer programmes in Brazil. Impacts on inequality and poverty. *UNDP Working Paper No. 21*.

- Subramanian, S. 2004. Indicators of inequality and poverty. *UNU-WIDER Research Paper No. 2004/25*.
- Székely, M. and Hilgert, M. 1999. *The 1990s in Latin America: Another decade of persistent inequality*. Inter-American Development Bank, Working Paper #410

Необјављени радови

- Carter, M., 2009. The Landless Rural Workers movement and democracy in Brazil. *International Peasant Day, 17 April 2009*.
- Dinerstein, A.C., 2007. 'Piqueteros', between resistance and regulation. The experience of unemployed workers in Argentina. *WES Conference, Scotland, 13 September 2007*.
- Ellner, S., 2009. The "top-down" and "bottom-up" approach of the Chavez movement and government. *LASA Congress, Rio de Janeiro, June 11-14 2009*.
- Ellner, S., 2010c. Liberal democracy versus social-based democracy in Venezuela under Hugo Chávez. *LASA Congress, October 6-9, 2010*.
- Galtung, J., 1967. *Theories of conflict-Definitions, dimensions, negations, formations*.
Доступно преко SSRN:http://www.transcend.org/files/Galtung_Book_Theories_Of_Conflict_single.pdf [Приступљено 10.априла 2012]
- Gómez, M.A., 2010. Law, governance and social policies in Venezuela: The case of two Bolivarian Misiones. *Seminar Law and the New Developmental State in Latin America, Sao Paolo, May 12-13*.
- Holzacker, D. and Santos, S.G.M., 2007. Poverty and inequalities reductions in the South America: The role of regional cooperation, *4th ECPR Conference, Pisa, September 6-8*.
- Hurrell, A., 2010. Brazil and the new global order. *Reading for the course International Relations and Latin America, Latin America Center, University of Oxford, 16 November 2010*.
- Milanovic, B. 2010. Global inequality recalculated and updated: The effect of new PPP estimates on global inequality and 2005 estimates. *The article accepted on 14 October 2010 for publishing in the Journal of Economic Inequality*.
- Moscovich, L., 2010. From top to bottom (and back to the top again): Federal spending, sub-national coalitions, and protests in Argentina, 2002-2006.
- Whitehead, L., 2010. Latin American approaches to the political. *Reading for the course International Relations and Latin America, Latin America Center, University of Oxford, 5 November 2010*.

Документи

- Alves, C.M.L, Goulart, D.A.S, Rabelo, G.C., Muchagata, M.R.G, Ribeiro, M.V., Xavier, R.R. and Woff, S.C.B., 2005. *Avaliação de impacto do programa Bolsa Família: uma proposta preliminar*. Brasília: Ministério do desenvolvimento social e combate à fome.
- Gasparini, L., Cruces, G., Tornarolli, L. and Marchionni, M., 2009. *A turning point? Recent developments on inequality in Latin America and the Caribbean*. Documento de Trabajo Nro. 81. Argentina: Centro de Estudios Distributivos, Laborales y Sociales, SEDLAC.
- International Monetary Fund, 2007. *World economic outlook. Globalization and inequality*. Washington, D.C.
- OECDa, 2011. *Health at a glance 2011: OECD indicators*. Paris: OECD Publishing. Доступно преко SSRN: http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2011-en [Приступљено 10. децембра 2011].
- OECDb, 2011. *Education at a glance 2011: OECD indicators*. Paris: OECD Publishing. Доступно преко SSRN: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en> [Приступљено 10. децембра 2011].
- World Bank, 2002. *Globalization, growth and poverty: Building an inclusive world economy*. Oxford: Oxford University Press.

Базе података

Correlates of War

Доступно преко SSRN <http://www.correlatesofwar.org/>

Human Development Report

Доступно преко SSRN <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

Inter-American Development Bank

Доступно преко SSRN <http://www.iadb.org/index.cfm?lang=en>

Latinobarometro-Opinion Publica Latinoamericana

Доступно преко SSRN <http://www.latinobarometro.org/>

OECD Statistics

Доступно преко SSRN <http://www.oecd.org/document/>

The Political Instability Task Force (PITF)

Доступно преко SSRN <http://globalpolicy.gmu.edu/pitf/>

Socio-Economic Database for Latin America and Caribbean (SEDLAC)

Доступно преко SSRN <http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/eng/statistics-detalle.php?idE=35>

The World Bank database (World Development Indicators)

Доступно преко SSRN <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>

UNU-WIDER (World Income Inequality Database)

Доступно преко SSRN <http://62.237.131.23/wiid/wiid-documentation1.php>

Uppsala Conflict Data Program

Доступно преко SSRN http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/program_overview/

Биографија аутора

Немања Џуверовић ради као асистент на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Ангажован је на предметима Студије мира (основне академске студије), Теорија и пракса решавања сукоба и Глобализација и нови изазови миру (дипломске академске студије). Магистрирао је 2009. године на Факултету политичких наука са темом "Политика Европске уније према Централној Америци: Неколонијализам или сарадња равноправних актера." Истраживачки рад за магистарску тезу обавио је у Латиноамеричком институту (*Lateinamerika Institut*) у Бечу док је са циљем израде докторске дисертације боравио једну академску годину (2010/11) на Нафилд колеџу (*Nuffield College*) Универзитета у Оксфорду у својству гостујућег студента.

Уже области научног и академског интересовања укључују студије мира, решавање сукоба и анализу сукоба. Поред тога, Немања се већ неколико година интензивно бави питањима која су везана за Латинску Америку. Аутор је десетак текстова у домаћим зборницима и часописима као што су Годишњак Факултета политичких наука, Међународна политика и Преглед међународних односа (*Review of International Affairs*).

Предавао је на другим установама у земљи и иностранству као што су Европски покрет у Србији, Друштво хиспаниста из Београда и Међууниверзитетски центар из Дубровника. Члан је Центра за студије мира Факултета политичких наука чији је и један од оснивача, НВО Југоисток 21 и Југословенског удружења латиноамериканиста. Стипендиста је Института за отворено друштво (*Open Society Institute*) из Лондона, Министарства науке Републике Србије, Светског универзитетског сервиса (*World University Service*) из Беча и Универзитета у Београду.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Немања Џуверовић

број уписа:

Изјављујем

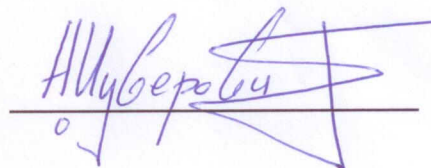
да је докторска дисертација под насловом

Смањење економских неједнакости као претпоставка мира: Случај Латинске Америке

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10. V 2012

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Немања Џуверовић

Број уписа:

Студијски програм: Међународне студије

Наслов рада: Смањење економских неједнакости као претпоставка мира: Случај
Латинске Америке

Ментор: проф. др Радмила Накарада

Потписани: Немања Џуверовић

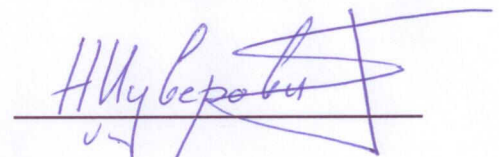
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 10.V 2012.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Смањење економских неједнакости као претпоставка мира: Случај Латинске Америке

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 10.V 2012.

